

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AİLE APARTMANI ÜZERİNE
SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Rukiyye Zinnur FİDAN
2501180848

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin BALCI

İstanbul – 2022

ÖZ
AİLE APARTMANI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR
DEĞERLENDİRME

RUKİYYE ZİNNUR FİDAN

Bu çalışmada Türkiye’de yaygın bir konut biçimi olan Aile Apartmanı ele alınmıştır. Kent içerisinde akrabalık örüntülerinin sıkı bir şekilde kullanıldığı aile apartmanları demografik olarak çekirdek aile formunda, aile içi ilişkiler bakımından ise çekirdek aileyi aşan, kendine özgü bir yapı geliştirmiştir. Diğer apartmanlardan; mekânın kullanımı, yeniden üretimi ve mülkiyet noktasında farklılaşmaktadır. Her aile apartmanının, ailenin geçmişiyle iç içe geçen bir kişisel tarihi vardır. Bu çalışmada da ailelerin tarihi ve bugünü üzerinden apartmanının yapı ve işlevleri ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Araştırma sürecinde derinlemesine mülakatlar yapılmış, evler ziyaret edilmiş ve fenomenolojik bir yöntem kullanılmıştır. Her apartmandan bir daire ile görüşülmüştür. Dağılmış aile apartmanlarında; aileler arası gerilimler, apartmandan ayrılış süreci ve çatışma odağa almıştır. Devam eden aile apartmanlarında; dayanışma süreci, aileler arası sınırlar ve biraradalığı sürdürmeye yönelik taktikler keşfedilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber her mülakatta, apartmanın kuruluş süreci ve mülkiyet ilişkileri incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü ailenin dünyadaki serüvenine, ikinci bölümü ise Türkiye’deki serüvenine odaklanmıştır. Bu yaklaşımla aile apartmanının tarihteki konumunun tayin edilmesi, aile ve akrabalık ilişkilerinin tarihsel bir perspektifle ele alınması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: aile, aile apartmanı, akrabalık, çekirdek aile, yapısal işlevselcilik

ABSTRACT
A SOCIOLOGICAL EVALUATION ON THE
FAMILY BUILDING

RUKİYYE ZİNNUR FİDAN

In this study, the Family Building, which is a common form of housing in Turkey, is discussed. Family building, where kinship patterns are used tightly in the city, have developed a sui generis structure which is in the form of a nuclear family in terms of demographics whereas exceeds the nuclear family in terms of family relations. The use of space differs in terms of reproduction and ownership from other buildings. Moreover, every family building has a personal history that intertwines with the family's past. In this study, the structure and functions of the family buildings were tried to be revealed through the history and present of the families.

During the research process, in-depth interviews were made, houses were visited, and a phenomenological method was used. One apartment from each family building was interviewed. In the family buildings which were scattered; tensions between families, the process of leaving the building and conflict were focused on. In the ongoing family buildings, the process of solidarity, the boundaries between families and the tactics to maintain the togetherness were tried to be discovered. In addition, in each interview, the establishment process and property relations of the building were examined.

The first part of the study focuses on the adventure of the family in the world, and the second part focuses on the adventure in Turkey. With this approach, it is aimed to determine the historical position of the family building and to deal with family and kinship relations from a historical perspective.

Keywords: family, family building, kinship, nuclear family, structural functionalis

ÖNSÖZ

Aile üzerine çalışacağım kesinleştğinde en büyük endişem insanların mahrem bağlarına dair sorular soracak olmaktı. Nitekim araştırma süreci, endişemin yersiz olmadığını kanıtladı. Anlatılan hikayeleri derinleştirmek için sorduğum sorular beni her seferinde katılımcının duygusal alanına davet etti. Saha boyunca; erkeklerde sıklıkla öfke ve pişmanlık, kadınlardaysa hüznün ve gözyaşıyla karşılaştım. Her görüşmeden sonra, yılgın bir savaşçı olarak sahadan ayrıldığımı belirtmem gerekir. Benden yaşıca büyük katılımcıların duygusal açılımlarına şahit olmak epey zorlayıcıydı ancak bu durumun empati ve eşlik edebilme becerime sağladığı katkıyı da göz ardı edemem. Tüm bunların yanında, duygusal bir zemin üzerinde çalışmak bana; sözümü inceltebilmeyi öğretti. Sanıyorum, öğrendiklerim içinde en önemlisi buydu. Hikayelerini cesurca anlattıkları için tüm katılımcılara teşekkür ederim. Kendilerinden hayata dair çok şey öğrendim.

Katılımcılara ulaşmamı sağlayan; Adalet Duman, Ekrem Fidan, Esra Emine Güler ve Nur Sena Işık'a yardımlarından ötürü teşekkür ederim. Tezin işçiliğinde emeği olan Ayşenur Fidan, Melike Ekinci ve Elif Çevik'e emekleri için teşekkür ederim. Tez sürecini kolaylaştırdıkları için Türk Alman Üniversitesi Sosyoloji Bölümü hocalarına ve araştırma görevlisi arkadaşlarıma teşekkür ederim. Kendisinden Türkiye'yi anlama noktasında çok şey öğrendiğim İsmail Coşkun'a, Aile Apartmanı olgusunu açmış olduğu Mekân Sosyolojisi dersinde keşfettiğim, yürüttüğü araştırmalarla saha deneyimi kazanmamı sağlayan Murat Şentürk'e ve lisans hayatımdan bugüne kadar düşüncelerini, bilgisini ve zamanını benimle paylaşmaktan hiç çekinmeyen danışman hocam Mehmet Emin Balcı'ya teşekkür ederim.

İçtenlikle yanımda oldukları için; İlknur Çilek, Zeynep Fidan, Zehra Fidan, Esra Emine Güler ve Elif Ebrar Öter'e teşekkür ederim. Destekleri benim için çok kıymetli.

Şüphesiz tez süreci, en çok kendi aile hikayem üzerine düşünmeme ve kendi ailemi anlamama sebebiyet verdi. Sevgi ve saygıyla bağlı olduğum aileme, desteklerinden dolayı minnettarım.

Rukiyye Zinnur Fidan
2022

ÖZ	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH ÖNCESİNDEN PARSONS'A AİLE

1.1.Tarih Öncesi Dönemde Aile.....	5
1.1.1. Avcılık – Toplayıcılık ve Anaerkillik.....	5
1.1.2. Kuralsız Cinsellik ve Cinsellik Yasağı	6
1.1.3. Barbarlık: Kandaş Aile, Punalua Aile ve Eşleşme Ailesi	7
1.1.4 Tek Eşli Aile ve Ataerkilliğin Doğuşu	9
1.2. Tarım Toplumunda Aile	11
1.2.1. Hane Tipi Üretim	11
1.2.2. Hane ve Akrabalık	13
1.2.3. Aşk	17
1.3. Sanayi Toplumunda Aile.....	23
1.3.1. Cemaat-Cemiyet Ayrımı.....	23
1.3.2. Parsons ve Çekirdek Aile	29
1.4. Değerlendirme.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE AİLE

2.1 Göç Öncesi Dönem.....	40
2.1.1 Osmanlı Ailesi.....	40
2.1.2. Tanzimat Sonrası Dönemde Kadın ve Aile.....	43
2.1.3. Cumhuriyet İdeolojisi ve Milli Aile	49
2.2. Göç Sonrası Dönem	52
2.2.1. Devlet ve Kentleşme	52
2.2.2 Kentleşme ve Kentlileşme.....	54
2.2.3. Gecekondu Aile	56
2.2.4. Geniş Aile ve Akrabalık Örüntüsü	64

2.3. Değerlendirme.....	69
-------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİLE APARTMANI

3.1. Yönteme Dair	72
3.1.1. Araştırma Hakkındaki Literatür	72
3.1.2. Araştırmanın Amacı	73
3.1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	74
3.1.4. Araştırmanın Yöntemi ve Çalışma Grubu	75
3.2. Bulgular ve Tartışma.....	76
3.2.1. Motivasyonlar: Kiradan Kurtulmak.....	76
3.2.2. Mimari Tercihler: Mekanları Çoğaltmak	80
3.2.3. Güvensiz Gelecek: Yaşlılık.....	85
3.2.4. Güvenli Gelecek: Çocuk Yetiştirmek.....	88
3.2.5. Komşuluk: Biz Bize Yeteriz!	91
3.2.6. Yabancı: Kiracı	93
3.2.7. Sembolik Anlamlar: Başımızın Üstünde Yeri Var.....	96
3.2.8. Çat Kapı: Kadının Ev Hali.....	102
3.2.9. Para bizi Akraba Yapar: Para bizim kardeşliğimizi bozar	106
3.2.10. Ödipal Kompleksler: Anne, Baba, Kıskançlık	112
3.2.11. Bugünden Geçmişe Bakınca: Pişmanlık mı Minnet mi?	117
3.2.12. Direnme Biçimleri: Dişil Taktikler.....	122
3.2.13. Olaya Seyirci Olmak: Gençler Ne Diyor?.....	128
3.3. Değerlendirme.....	130
SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA	145
EKLER	159

KISALTMALAR LİSTESİ

akt.: aktaran

bkz.: bakınız

Çev.: çeviren

Der.: derleyen

Ed.: editör

İtü: İstanbul Teknik Üniversitesi

Odtü: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

pp: paper

s.: sayfa

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

v.b: ve benzeri

v.d.: ve diğerleri

Yay. Haz.: yayına hazırlayan

Ytü: Yıldız Teknik Üniversitesi

GİRİŞ

2018 yılı Bahar döneminde aldığımız Mekân Sosyoloji dersi için araştırma konusu seçmem gerektiğinde Aile Apartmanı olgusunu politik ve poetik bir süreç olarak ele almak istemiş ve bu yönde bir araştırma tasarısı hazırlamıştım. Bu çalışmada, dayanışma unsurunu poetikliğin zemini, çatışma unsurunu ise politikliğin zemini olarak kullanma gayretindeydim. Aile apartmanını mekân sosyoloji çerçevesinde ele alınan bu kısa ödevle, konunun zihinsel süreci de başlamış oldu. Tez süreci boyunca Aile Apartmanı teması, ödev olarak yapılan halinden başka bir yöne doğru kaydı ve odak noktası mekândan aileye çekildi. Aile apartmanları Türkiye’de yaşayan herkesin aşına olduğu sıklıkla karşımıza çıkan bir yaşam biçimidir. Apartmandaki tüm meskunların, kardeş veya akraba olduğu apartmanlara, aile apartmanı denilmektedir. Aile apartmanları genellikle ailenin kendi tarihinden beslenmekte ve akrabalık örüntüleri ile şekillenmektedir. Literatürde Aile apartmanı olgusuna benzer, akrabalık örüntüsü üzerine inşa edilen bir konut biçiminin Türkiye dışında herhangi bir örneğiyle karşılaşılmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı da aile apartmanı olgusunu sosyolojik bir değerlendirmeye tabii tutmaktır.

Birinci bölümde, tarihsel süreç; literatüre uygun biçimde tarih öncesinden başlatılarak sanayi toplumuna kadar getirilecektir. Bu bölümdeki amacımız, modern toplumla özdeşlenen çekirdek aile formunun doğuşunu keşfetmektir. Parsons’ın teorize ettiği çekirdek ailenin önem ve işlevlerini ele almanın; aile apartmanını ve Türk ailesini anlama noktasında önemli olduğunu düşünüyoruz. Saha sürecinde, bir yaşam biçimi olarak aile apartmanının form bakımından çekirdek aileyi karşıladığını ancak, ilişkiler noktasında çekirdek aileyi aşan akrabalık örüntülerini kullandığını fark ettik. Aile apartmanın modern öncesine atfedilen ilişkileri, modern kentin ortasında, yeniden üretilmiş biçimleriyle kullanıyor ve tarihsel gelişim süreci içerisinde konumlandırmakta zorlandığımız özellikler gösteriyordu. Bu karmaşa, bize tarihi okuma biçimimizi yeniden düşünmemiz gerektiğini fark ettirdi. Ancak elimizde hâkim literatüre alternatif, bütünsel bir tarih okuması yoktu, yalnızca literatüre getirilmiş ciddi eleştiriler mevcuttu.

Bu çıktıya uygun biçimde, tezin birinci bölümünde hâkim aile sosyolojisi tarihine uygun bir çizgi takip edilecektir. Tarih öncesi aileden başlanarak çekirdek aileye kadar ilerleyen çizgi takip edilecektir. Birinci bölümün son başlığı, “*modern toplumun nasıl olması gerektiği*” hakkında teori üreten ve yapısal-işlevselciliğin önemli isimlerinden olan Talcott Parsons üzerinden okunacak; Parsons’ı sistem teorisini oluşturmaya iten koşullar, Amerika bağlamında değerlendirilecektir. Bu sayede çekirdek ailenin işlev ve anlamlarını daha iyi kavrayacağımızı düşünmekteyiz.

Tezin ikinci bölümü, Türk ailesine ayrılacaktır. Bir yandan hâkim söylemi takip ederken, belirli noktalarda da idealizasyonlara işaret etme gayretinde olacağız. Türk ailesinin yaşadığı dönüşümün büyük kırılma noktalarından ikisi göç ve kentleşme sürecidir. Nitekim aile apartmanı olgusu da kentleşme süreci sonucunda doğmuştur. Bu sebeple, tezin ikinci bölümü kendi içerisinde iki ayrı başlığa ayrılacaktır. İlk başlık olan Göç Öncesi Dönem altında Osmanlı ailesinin özellikleri ve Tanzimat sonrası aile tartışmaları ele alınacaktır. Devamında, Cumhuriyet dönemi ele alınarak kadın üzerinden yürütülen bir aile tartışmasının, atmosfere hâkim olduğu vurgulanacaktır. İkinci bölümün ikinci başlığı olan Göç Sonrası Dönem altında göç ve kentleşme süreci içerisinde ailenin nasıl ele alındığına odaklanılacaktır. Modern devlet olma gayretiyle hareket eden Türkiye Cumhuriyeti’nin, modernliğin merkezi olan kenti şekillendirerek başladığını ancak devletin daha sonraları kente karşı gösterdiği kayıtsızlığın, *kendi kendine* bir kentleşmeye yol açtığını belirteceğiz. Ardından bu süreçte ortaya çıkan gecekondü ailelerine odaklanacağız. Çünkü günümüz kentinin sahip olduğu nüfus, 1950’lerde kırdan kente göçen bu aileler tarafından oluşturulmuştur. Yine bu dönemde Türk sosyolojisinde gecekondü teması büyük yer tutmuştur. Tezin bu başlığında, hem bu hacimli literatüre işaret edilecek hem de literatür hakkında bir soruşturma yapılacaktır. Devamında ise Alan Duben’in Türkiye’deki akrabalık örüntüleri hakkında yürüttüğü tartışmalara yer verilecektir. Bunun sebebi Duben’in akrabalık vurgusunun, literatürdeki önemli bir boşluğa işaret ediyor oluşudur. Akrabalık örüntülerinin, yalnızca kente adaptasyon bağlamında değerlendirmenin eksik olduğunu, Türkiye’de akrabalık ilişkilerinin orta üst sınıflar

tarafından da sıkça kullanıldığını gösteren Duben; üçüncü bölümde ele alacağımız Aile Apartmanı olgusuna daha gerçekçi yaklaşacağımız bir zemin sunacaktır.

Aile apartmanı olgusunu kavrayabilmek için çekirdek ailenin ne anlama geldiğini ve ailenin Türkiye’deki karşılığını bilmenin önemli olduğunu düşünmekteyiz. Bu sebeple tezin üçüncü bölümünde sahadan alınan veriler ilk iki bölümde elde ettiğimiz bulgular üzerine inşa edilecektir. Aile apartmanlarının kuruluş motivasyonları, mekânı kullanma pratikleri, geleceğe ilişkin görüşleri ve komşuluk gibi temalar ele alınacak ardından aile apartmanlarından üretilen sembolik anlamların nasıl dolayımına girdiği, paranın akrabalık ilişkilerindeki rolü, anne ve baba ile olan ilişkinin kardeşler arasındaki dinamiğe etkileri, ilişkileri devam ettirmek için üretilmiş stratejileri, kiracının apartman için anlamı ve gençlerin neler söylediğine odaklanılacaktır.

Tüm bunlarla birlikte, söylememiz gerekir ki; ailenin ne anlama geldiği, hangi işlevlere ve bariyerlere sahip olduğu, hangi ihtiyaçları ürettiği ve giderdiği noktasında dengeli bir yaklaşım bulmak epey zordur. Bir taraf için korunması gereken bir organizasyon, bir taraf için dönüştürülmesi gereken bir yapı bir diğer taraf için ise baskı ve patriarkın kurumsallaşmış mekânı olarak ele alınır. Böylesi bir çeşitlilik içerisinde; *aile için değil aile hakkında* bir çalışma yapma çabası içerisindeyiz. Ailenin kurtarılmaya, korunmaya veya dönüştürülmeye olan ihtiyacını sorgulamak yerine *ne* olduğu ve *hangi* farklı formlarda varlık bulduğunu araştırmak, çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH ÖNCESİNDEN PARSONS'A AİLE

“Amerika’ya Hoşgeldiniz...”

Aile günümüzde, cemaat duygusunun ve dayanışmanın merkezi olarak işlevsel bir biçimde kullanılır. Kimi zaman sığınılacak bir liman kimi zaman ise güç toplanacak bir alan olarak sunulan aile bugün; duygusallığın, merhametin, sevginin ve dayanışmanın merkezi olarak görülür. Tüm bu pozitif anlamlarıyla aile; heteroseksüel, çocuklu, ataerkil çekirdek aile olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, makbul aile formu yalnızca bir tanedir. Ne çekirdek aileyi aşan farklı eğilimler ne de geleneksel akrabalık örüntülerinin aktif biçimde kullanılması makbul görülmemektedir. Ancak ailenin duygusal işlevinin ön plana çıkarıldığı çağdaş zamanlardan başımızı kaldırıp geriye doğru baktığımızda ailenin sandığımızdan çok daha fazlasını taşıdığını, aileye yüklenen işlev ve anlamın zaman içerisinde değiştiğini kolaylıkla görebiliriz.

Ünlü Antropolog Morgan’a göre (1994) toplum, aşağı bir dereceden daha yüksek bir dereceye geliştiği ölçüde, aile de aşağı bir biçimde yukarı bir biçime evrilir. Bu evrimleşme sürecini ise etnograflar dört farklı basamakta inceler: Avcı toplayıcı toplumlar, Tarım toplumları, Sanayi toplumları ve Sanayi sonrası toplumlar (Köse, 2020:15-24). Biz de bu bölümde, dört basamağı takip edeceğiz. Aile sosyolojisi için temel kabul edilen Engels’in *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni)* isimli eserinden hareketle antropoloji ve sosyoloji literatürüne hâkim olan ailenin doğuşu söylemini sunacak, ardından tarım dönemine ilişkin aile ve hane kavramsallaştırması üzerinde durarak ailenin ekonomik yapılanmasından bahsedeceğiz. Devamında modern burjuva aile ideolojisini kavrayabilmek için duyguların ön plana çıkışını işaret ederek aşk duygusunun literatürdeki yansımalarını aktaracağız. Bölümün son kısmında ise

günümüz çekirdek ailesini anlayabilmek için Parsons'ın aile hakkındaki düşüncelerini aktaracağız.

1.1.Tarih Öncesi Dönemde Aile

1.1.1. Avcılık – Toplayıcılık ve Anaerkillik

Avcı ve toplayıcı toplumlarda aile, anaerkil olarak kabul edilir. Anaerkillik iki anlama işaret etmektedir. Bunlardan birincisi, annenin ailenin reisi olması durumudur. İkincisi ise daha dolaylı ama daha geniş bir ifadeyle iktidarı elinde bulunduranın anne olmasıdır (Sayın, 1990:76, Marshall, 1999: 22). Avcı toplayıcı toplum yapısında gücün üç temel kaynağı vardır: Bunlar üreme, beslenme ve örgütlenmedir. Nitekim Uhlig, anaerkil toplumda kadının itibarının ve dolayısıyla gücünün yükselişini şöyle açıklıyor (Uhlig, 2001:30):

“O, çocuk doğuruyor, besliyor ve gündelik hayatın güç şartlarına hazırlıyordu. Beslenme sorununun güvence altına alınması da büyük oranda ona bağlıydı. Çünkü bitkileri, meyveleri ve küçük hayvanları toplayan oydu. Konaklama yapılan ya da kışın geçirildiği yerlerde çevreyi gözetlemek ve balık avlamak da onun görevleri arasındaydı. O, meyve cinslerini, yabani tahılları, mantarları çok iyi tanıyordu; tatlarını biliyor, yenilemeyecek veya zehirli olan doğal ürünlerini tanıyordu. Bütün bunların sonucu olarak itibarının yükseldiği, (...) şüphesizdir.”

İnsana ihtiyaç duyulan bir yapıda, üreme becerisine sahip olmak yani doğurganlık, toplumun anne'yi güçlü kabul etmesinin ilk sebebidir. (Kottak'tan akt. TİB, 1975:18) Henüz tarımın ve hayvancılığın gelişmediği, besine ulaşımın stabil ve sürdürülebilir olmadığı bir mutfakta; bebeğini hayatta tutabilmek için besin arayışına giren annenin toplayıcılık yaparak yalnızca bebeğini değil tüm toplumu beslemesi, gücün ikinci kaynağıdır. (Köse, 2020) Avcı erkeklerin hayati bir risk alıyor oluşu ve avcılığın rastlantısal olması göz önüne alındığında, ölmeden ve öldürmeden besin temin etmenin önemi büyüktür. Hayatta kalmak için doğaya karşı mücadele verilen bir ortamda yalnız olmanın tehlikelere gebe hali, birlikte yaşamayı zorunlu kılar. Bu bağlamda gücün üçüncü kaynağı ise hem örgütlenmenin hem de ilişki kurma biçiminin

anne yoluyla belirleniyor olmasıdır. Birlikteliğin nasıl ve kimin çevresinde oluştuğu ve ilişkilerin hangi örüntülerle devam ettirildiği, gücün merkezine işaret eder. Etnograflar bu birlikteliği klan olarak isimlendirmektedir. Klanlar, egzogam, soyun ortak atadan geldiği, toteme sahip olan, tek soylu akraba grubu olarak tanımlanır. Bunu yanında soyun anneden ya da babadan gelişine göre klana kadın veya erkek üyelerden hangisinin dahil edileceği belirlenir ve avcı toplayıcı topluluklar genellikle ana soylu olarak kabul edilir. (Marshall, 1999: 413) Yani birliktelik, annenin kanı takip edilerek kurulur. Soy bağına dayanarak oluşturulan bu birliktelik, hayatta kalma aracı ve güvenliğin merkezidir. Bu merkezin anne çevresinde oluşması ise gücün hem kaynağı hem de sonuçlarından biridir. Bu bağlamda dayanışma ve dolayısıyla cemaat duygusu ilk olarak annenin etrafında gelişmektedir.

1.1.2. Kuralsız Cinsellik ve Cinsellik Yasağı

Birlikte yaşamamanın zorunlu bir sonucu olarak doğan avcı toplayıcı toplum yapısının kendine özgü koşullarını, cinselliğin yaşanma biçiminde de görmekteyiz. Çağdaş dünyanın aksine, avcı ve toplayıcı toplumlarda cinsel ilişki “*bütün kurallardan yoksun*” olarak tanımlanmaktadır (Engels, 2010:42). Daha açıklayıcı bir şekilde söyleyecek olursak; kardeşlerin birbiriyle veya ebeveynin çocuğuyla cinsel ilişki yaşayabildiği; yaş, kan bağı veya başka bir kural ile sınırlandırılmamış bir cinsellikten söz edilmektedir.¹

Kuralsız cinselliğin, başlangıç noktası tayin edildiği tarihsel süreçte, aile kurumunun ortaya çıkmasına hizmet eden en büyük hamle, cinsellik yasağının doğuşudur. Freud’a göre cinselliğin kısıtlanmasında totem inancının etkisi vardır.

¹ Kuralsız cinsellik dönemi literatürde tartışmalı bir konudur. Tarih öncesi bir dönemden söz edildiği ve süreç evrimci bir paradigma aracılığıyla okunduğu için geçmişten geleceğe doğru gelişmeci bir çizgi takip edilir. Bu bağlamda kuralsız cinsel ilişki, Johann Jakob Bachofen (1815-1887’in doğa durumu (*state of nature*) olarak kabul ettiği bir başlangıç evresine karşılık gelir. Ancak, başta Bachofen ve Morgan’ın verilerinden yararlanan Engels olmak üzere farklı düşünürler kuralsız cinsellik dönemini eleştirmişlerdir. Örneğin Engels konuyla ilgili şöyle bir yorumda bulunur: “*Bense, daha çok, geneleve benzetildikleri sürece, tarih öncesindeki koşulların anlaşılmasının tümüyle olanaksız kalacağını düşünüyorum*” (Engels, 2019: 48). Bir başka eleştiri için bkz. Kadın Antropolojisi, haz. Rayna R. Reiter, Dipnot Yayınları.

Aynı totemi paylaşan kişilerin, birbirleriyle cinsellik yaşaması yasaklanmıştır. Örneğin Avusturalya’da grup içi cinselliğin cezası daima ölümdür. (Freud, 1993)

Bu bağlamda cinsel ilişki yaşayan iki kişi, kendi toplulukları karşısında ayrı, küçük, özerk bir birlik oluşturmaz ve “*biz versus ötekiler*” gibi sınır çizen bir ilişki, cinsellik temeliyle gerçekleşmez. İlişki, iki topluluk arasında karşılıklı olarak kurulur. Bu anlamda birey değil yalnızca toplum vardır. Mülkiyet ilişkilerinin henüz gelişmediği bu yapıda, bireysel tercih de benzer biçimde, henüz gelişmemiştir. Bu anlamda belki de, insanın “ben” demeye başlaması ile “benim” demeye başlaması arasında kısa bir süre olduğunu düşünebiliriz.

1.1.3. Barbarlık: Kandaş Aile, Punalua Aile ve Eşleşme Ailesi

Kandaş aile, doğa durumunun ardından ortaya çıkan ilk aile türü olarak kabul edilmektedir. Yani ailenin ilk aşamasına karşılık gelmektedir (Engels, 2019: 48). Karı koca gruplarının kuşaklara göre ayrıldığı kandaş ailede tek kural, yukarı kuşak ile aşağı kuşak arasında evlilik gerçekleşmemesidir. Aynı kuşak olan nineler ile dedeler birbirleriyle; birinci, ikinci ve diğer derecelerden kuzenler birbirleriyle; kız ve erkek kardeşler de birbirleriyle evlenebilir (Köse, 2020:20). Bu anlamda kuşak engelini çizilmesiyle, encest yasağı ilk kez burada ortaya çıkar (Malinowski, 2016)². Her kuşağın yalnızca kendi kuşağı ile evlenebilmesi, ebeveyn ile çocuk arasındaki cinsellik yasağının doğuşuna hizmet eder. Öte yandan bu yasak, modern anlamda bir encest yasağı uygulamasına dönüşmemiştir. Çünkü bu aile türünün en belirgin özelliği, erkek ve kız kardeşlerin cinsel ilişkisi üzerine kurulmasıdır. Kandaş aile türü, tek bir çiftten doğan çocukların evlenmesi üzerine inşa edilir ve başlangıç noktasında yalnızca bir erkek ve bir kadın vardır. Yani ilk evlilik, birincil derecedeki kardeşlerin birbiriyle

² Enceste dair bkz. Reay Tannahill, Tarihte Cinsellik, Dost Kitabevi, Burton, V. Roger. “Folk Theory and Incest Taboo”. Ethos, Vol. 1, No. 4 (Winter, 1973). 504-516., Emile Durkheim, Encest Yasağı ve Kökenleri, Pinhan Yayıncılık.

evlenmesiyle gerçekleştirilir. (Engels, 2019: 49) Dolayısıyla, ebeveynle cinsellik yasak kılınırken, kardeşler arası cinsellik doğal ve hayatidir.

Kandaş aile türünün ardından Punalau aile türü gelir. Punalau aile sistemine geçildiğinde artık kardeşler arası evlilik yasaklanmıştır. Grup evliliği, kardeşler hariç tutularak devam ettirilmektedir. (Engels, 2019: 51) Aynı kadın grubuyla evlilik yaşayan erkeklerin birbirlerine punalau yani ortak (*associe*) diye hitap etmesi sebebiyle bu isimlendirme yapılmıştır.³ Bu sesleniş, aynı kadın grubuyla ilişkiye girmek bakımından erkeklerin kendi aralarında oluşturdukları bir korporasyona işaret eder. Aynı gense ait olan erkekler, tüm diğer erkeklerden cinsel ilişkileri yoluyla kendilerini ayırıştırır ve kendi grupları içerisinde bir cemaat oluşturur. Bu anlamda cemaat, bir kadın grubu üzerinden birlik olma davranışı geliştirirken aynı zamanda tüm diğer ötekilerden ayrışma davranışının gelişmesini de sağlar. İlişki tek yönlü değildir. Bir grubu birleştiren şey aynı zamanda diğerlerinden ayırıştıran şeydir. Engels'in, gens kurumunun bir örgütlenme mekânı olarak punalua ailesinden doğduğundan söz etmesi de bu bağlamda anlamlıdır. (Engels, 2019: 53) Çünkü gens, ilk cemaat formu olarak kabul edilebilecek bir örgütlenme durumudur. Biz-onlar arasındaki ayrımı, kadın cinsellik grubu üzerinden sağlar.

Punalua ailesinde grup evliliği, kendisini daha gelişmiş bir versiyonda göstermektedir. İki birey arasında gerçekleşecek olan çift olma hali henüz yoktur ancak kiminle cinsel ilişki yaşanamayacağına dair oluşturulan yasaklar, evlilik grubu ile encest grubu arasındaki ayrımı gittikçe belirgin kılmaktadır. Bu noktada kardeşler arası cinsel ilişkinin yasaklanması için soy takibinin ciddi bir biçimde yapılması

³ Antic Society (1994) kitabının son kısmında Morgan, bu tasniflerin varsayımsal olduğu ve geriye dönük birer teori olduklarını belirtir. Belki de bu sebeple, encest yasağının tam olarak nasıl bir gelişim gösterdiği takip edilememektedir. Kandaşlığa dayalı ailenin ortaya çıkması ve kuşak yasağının gelmesiyle ebeveyn ile cinsellik yasaklanır, ardından toplumun genişlemesi ve farklılaşmasıyla kardeşler de bu yasak kategorisine dahil edilir. Ancak bu yasakların hangi sebepler ve hangi olaylar neticesinde gerçekleştiği, geçişlerin nasıl yaşandığı belirsizdir. Morgan'ın Avusturalya ve Hawaii'de gerçekleştirdiği çalışmalar sonucunda karşılaşılan yaşam tarzlarının bugünkü yaşam tarzına yakınlığı ve uzaklığı gözetilerek oluşturulan bu çizgisel sıralama, geçişlerin biçim ve sebeplerine dair büyük soru işaretleri yaratıyor. Yine de böyle bir sıralamanın gerçekleştirilmiş olması, -evrimci antropolojiye yöneltilmiş tüm eleştirilere rağmen- ailenin gelişimini bir izlek üzerinden okumak için kullanışlıdır.

gerekmektedir. Bu gereklilik, beraberinde kan bağıının biz ve ötekiler arasındaki ayrım için kullanılmasına sebebiyet verir.

Tüm bunlarla birlikte Morgan, gens yapılanmasına sahip olan toplulukların, melezlenmeyi tercih etmeleri sebebiyle, fiziksel ve zihinsel açıdan daha güçlü bir ırk (Morgan, Cilt II, 1994: 459) doğurduğunu belirtmektedir. Morgan'a göre gens yapılanmasına sahip olanlar yakınlarıyla cinsellik yaşamadıkları için fiziksel olarak daha sağlıklı hale geldi. Bu sağlık durumu sayesinde diğer kabilelerin önüne geçerek onlar üzerinde üstünlük kurdu ve bu üstünlük durumu, Engels'e göre kandaş aile yapısını devam ettiren toplulukları tarihsel olarak ileri taşımanın da bir yoluydu. (Engels: 2019, 61)

Bunun ardından üçüncü aşama olarak eşleşme ailesi gelir. Engels'in eşleşme ailesi diye isimlendirdiği aile türü, bireyler arası ilişkinin doğuşunun bir işaretiyse de eşliliği imlemez. Ondan ziyade, çok karıllığın/kocalığın yaşanmasını ve bu yaşantı içinde bir baş kariya/ kocaya sahip olma durumudur.⁴ Bu aile türü, tek eşliliğin çekirdeğini taşımasına rağmen (Morgan, 1994: 230, II) barbar toplulukların oraya ulaşmak için yürümesi gereken daha çok yol vardır.

1.1.4 Tek Eşli Aile ve Ataerkilliğin Doğuşu

Tek eşli aile yapısı, Engels'e göre kadınların iffetli olma hakkını satın almaları neticesinde ortaya çıkar (Engels, 2019). Kadın kendisini birden çok erkekle birlikte olma zorunluluğundan kurtararak yalnızca bir erkekle birleşir. Hatta Ortaçağ Avrupası'nda ve 19.yy'da Alaska'da görülmeye devam eden ilk gece hakkı (Berkowitz, 2013) tek eşliliğin yaşandığı bir coğrafyada, grup evliliğinin kalıntısı olarak yaşamaya devam eder.⁵ Engels'e göre tek eşliliğin, erkeklerin isteğiyle doğması

⁴ Morgan bu aile türüne Syndyasmian aile der ama literatürde eşleşme ailesi (Engels, 2019) veya iki-başlı aile (Köse, 2020) olarak da kullanılmaktadır.

⁵ Droit de seigneur (lordun hakkı) veya jus primae noctis (ilk gece hakkı) şeklinde kullanılmaktadır (Berkowitz, 2013).

imkansızdır. Çünkü “*en başından beri grup evliliğinin zevklerinden vazgeçmek onların akıllarına hiçbir zaman gelmezdi.*”(Engels, 2019:68) ancak erkekler, eşleşme evliliğinin doğuşunu tetiklemiş olabilir. Çocuğun babasının kim olduğunu bilmeye dair duyulan ihtiyaç, miras ve mülkiyet ilişkileri çerçevesinde önemsenmektedir. Öte yandan tek eşliliğin sürdürülmesinde kadınların büyük payı bulunmaktadır. Engels’e göre grup evliliği sürecinde yaşananlar, kadın için o kadar aşağılayıcı gelmişti ki, bir kurtuluş yolu olarak tek eşlilik için büyük bir gayret sarf etmişlerdi (Engels, 2019: 65-69). Tedrici gelişimine rağmen Engels’e göre tek eşli aile, aldatmaya ve fuhuşa dayanıyordu (Engels, 2019: 86). Çünkü tek eşli aşk dolu bir birleşme, ancak komünist toplumun özgür bireylerinin erişebileceği bir yükseklikteydi. Aşka yalnızca, Ortaçağ şövalyeleri ve henüz ulaşamamış bir idealin özgür insanları sahipti. “*Dünyanın hiçbir yerinde bilinmeyen en büyük ahlaki ilerleme*” yani modern bireysel cinsel aşk, tek eşlilik vasıtasıyla geliyordu. (Engels, 2019: 88) Ancak evliliğin içinde değil dışında yani fuhuşta. Bu yüzden bir kurum olarak evlilik, Engels’e göre çok uzun süreler aşktan yoksun kalacaktı:

“Yaşamı boyunca hiçbir zaman para ya da başka bir toplumsal güç aracı karşılığında bir kadının teslim olmasını satın alma durumuyla karşılaşmamış bir erkekler kuşağı ve hiçbir zaman gerçek aşk dışındaki herhangi bir başka gerekçeyle kendisini bir erkeğe verme durumuyla da iktisadi sonuçlarından korktuğu için kendisini sevgilisine vermeme durumuyla da karşılaşmamış bir kadınlar kuşağı. Bu insanlar ortaya çıktığında, ne yapmaları gerektiği hakkında bugün düşünülen şeyleri hiç umursamayacaklar; kendi pratiklerini ve her bir bireyin pratiği hakkındaki kendilerine uygun düşen kamu görüşünü kendileri oluşturacaklar; işte bu kadar.” (Engels, 2019:104)

Ataerkillik, kırsal yaşamın yani yerleşik hayatın bir çıktısı olarak vücut buldu. Morgan’a göre ataerkil ailenin ilk formu Sami kabileleri arasında; toprağı işlemek, hayvanlara bakmak ve varlığı sürdürmek için Patriach’ın başkanlığında bir araya gelmiş köle ve hizmetkarlardan oluşuyordu. (Morgan, 1994) Tek bir erkeğin başkanlığında ve ayrı bir konutta yaşamak, bu dönemin belirgin özelliklerinden

biriydi. Yani aile; anne, baba ve çocuktan oluşan, duygusal bir birleşmeden ziyade, iş gücünün merkezi olarak konumlanıyordu.

Toprağın işlenmeye başlanması, düzenli artı ürünün elde edilmesini doğurdu. Dolayısıyla üretimi gerçekleştirmek, tüm topluluğun besin ihtiyaçlarının karşılanması anlamına geliyordu (Köse, 2020: 23). Ekonomideki bu değişiklik, büyük klan topluluğunun işlevini ataerkil aileye taşıdı. Kan akrabalığına dayalı olan klan, yerini daha küçük bir birim olan aile ve bu ailenin diğer ailelerle olan karşılıklı ilişkisine bıraktı. Bu dönemde önemli olan şey, toprak birliği, ortak ekonomi ve komşuluktan (Zubritski vd. 1980). Bu noktada tarım toplumu, aile kurumunun bilindik anlamdaki ilk karşılığıydı. Hatta öyle ki, Marx bizzat, bu ailenin kendi içerisinde köleliği ve serfliği aynı anda barındırdığını, kadının aile içindeki pozisyonun köleliği, erkeğin ise serfliği temsil ettiğini söyler ve şöyle devam eder: “*Minyatür olarak, daha sonra toplumda ve onun devletinde geniş ölçekli bir şekilde gelişen bütün o karşılıkları içinde barındırır*” (Engels, 2019: 74). Kadın ve erkeğin karşılıklı pozisyonu ilerleyen sayfalarda, sanayi toplumundaki aile için Engels tarafından şöyle tekrar edilir: “*Günümüzde erkek... ailedeki burjuvadır; kadınsa proleteriyayı temsil eder.*” (Engels, 2019: 93) Yani, cemaat olarak isimlendirilen yapı artık aile formunda vücut buluyordu ancak cemaatin ortaya çıkardığı şey yalnızca dayanışma değil aynı zamanda patriarktı.

1.2. Tarım Toplumunda Aile

1.2.1. Hane Tipi Üretim

Sanayi öncesi dönemde ekonomi kendi başına bir yapı olmaktan çok, toplumun bir işleviydi ve ekonomik süreç, “*ekonomik olmadığı düşünülen gruplar*” tarafından yürütülüyordu. Özellikle üretim, hane grupları tarafından sürdürülmekteydi. (Sahlins, 2016: 82) Ortaçağ’da malikane ve modern kapitalist toplumda şirketin ekonomik üretimin merkezi olması gibi, kabile ekonomisinde de hane halkı böyle bir merkez oluşturuyordu. Bu üç yapı da kendi çağında, ekonominin motoruydu. Hane tipi üretimin baskın ekonomik model olduğu bir toplum yapısında, cinsiyete dayalı iş

bölümü -tek tip olmamakla birlikte- başat iş bölümü tipiydi. Kadınların ve erkeklerin yaptığı işlerin tamamı tüm toplumsal işbölümünü önümüze sererdi (Sahlins, 2016: 85). Modern toplumlarda olduğu gibi makineye bağlı bir emekten söz edilememesi alet ile insanın kurduğu ilişkiyi bugünkünden farklı kılıyordu.⁶

Bu noktada ekonominin insan grubundan bağımsızlaşarak kendinden menkul bir yapıya dönüşmediği hane tipi üretimde aile, motor bir güce sahipti. Bugün aileyi şekillendiren ve iş gücünün kaynağı olarak görülen ekonomi; o zamanlar hanede üretilen, aileye bağımlı ve yapısal özerkliği mevcut olmayan bir birimdi. Bu anlamda aile aynı zamanda ekonomik bir cemaatti. Yani, tarım toplumunun ailesinde öne çıkan özellik, ailenin patriarkal ve ekonomik bir cemaat oluşudur.

Hane tipi üretim tarzı, artı ürünün üretilmesiyle ilgilenmekten çok, hanenin geçinmesi hedefiyle yetinir. Bu yüzden çağdaş kapitalist sistemde işleyen para-meta-para ilişkisinin henüz başlamamış olması, parayı yalnızca metaları değiş tokuş etmekte kullanılan bir değişim aracı kılar. Elde edilmek istenen şey metanın kendisidir, paraya yalnızca bir araç olarak ihtiyaç duyulur. Dolayısıyla modern ekonominin temeli olan mübadele değeri üzerinden kar elde etmek ve metayı para elde etmek için değiştirmek, henüz kullanılan bir yöntem değildir ve muhtemeldir ki bu sebeple hane tipi üretim tarzı parlak bir performans sergilemek ve daha çok kazanmak için örgütlenmemiş, aksine iyileşmek ve hayatta kalmak için örgütlenmiştir. Bu yüzden hane tipi üretim tarzı, süreksiz bir çıkar ve güç üretir. Süreksiz bir çıkar ve güç üreten hane tipi üretim tarzında temel amaç kar elde etmek değil, geçinmektir (Sahlins, 2016:87-102). Bu bağlamda “çalışma etiği” denilen kavram oldukça yeni, çalışmanın ahlaki bir temelden beslenmesi ise moderndir. Çalışma etiğinden yoksun olan modern öncesi insanlar, Sombart’a göre “doğal insan”ken, antropologlarca sıklıkla doğuştan tembel olarak nitelendirilmişlerdir. (1993: 39)

⁶ Veblen’e göre; bugün, fabrikada çalışan bir işçinin mi yoksa makinenin mi alet olduğu tartışmalıdır. Makinelere sorumlu bir işçi, yalnızca makinenin işleyişini tamamlar, onun sürecine destek olur. İş yapan işçi değil, makinedir. Ancak erken dönemde ekonominin temelini oluşturan alet-insan ilişkisi bu şekilde başlamamıştır. Başlangıçta alet, insan vücudunun bir uzantısı olarak ortaya çıkar. Kesme, biçme, delme gibi vücudun avantajını arttıran ve onun pratiğini kuvvetlendiren bir eklenti olarak kullanılır (Veblen, 1918).

Ailenin ekonomik olarak ie dönmesi ve “biz” grubunu hane ile sınırlı tutması, üretim ve tüketimin hanede başlayıp hanede bitmesi, daha büyük bir ilişki ağı olan akrabalığın işlevsel olarak zayıfladığına işaret eder. Çünkü hane tipi üretim tarzı akrabalıktan değıl aileden beslenir. Grup evliliğinde bireylerin kendi tercihlerine dayalı birer evlilik yapması ve kendi kk birliğini kurması, ailenin geçimini sağılayabilen kapalı bir gruba dönüşmesi ve dolayısıyla mekanik dayanışmanın işlediğı bir yapının ortaya çıkması, akrabalık örgütlenmesi için tehlike arz eder. Marx’ın Espinas’tan esinlenerek söylediğı gibi: “*Sr ile aile birbirlerinin tamamlayıcıları değıl karşıtlarıdır.*” (Engels, 2019: 44). Dolayısıyla aile, hane tipi üretim tarzında, aileyi kendisine nasıl entegre edeceğini bilemeyen akrabalık örgütlenmesi için her zaman bir tehdittir.

Ancak bununla birlikte akrabalık ve aile, modern versiyonları cemaat ile cemiyet ikilemi (Tönnies, 2019) gibi birbirine karşıt ama aynı zamanda birbirlerine muhtaç organizasyonlardır. Ailenin akrabalık örgütlenmesinden koparak kk bir örgütlenme haline gelmesi, aileyi kendisine nasıl entegre edeceğini bilemeyen akrabalık örgütlenmesi için hayati bir tehdittir. Özellikle akrabalık organizasyonundan sağılanan çıkar ve dayanışmanın artık daha kk bir gruptan elde edilmesi, daha büyük topluluğun varlığını ve işlevini tehlikeye sokar.

1.2.2. Hane ve Akrabalık

Hane tipi üretim, rgtszdir. Bu yüzden doğı durumu olarak değılendirilir. Toplumsal bir çıkar gözetmeksizin yalnızca kendisini düşünen bir birim olarak hane, kendi çıkarlarını karşılayacak tüm gücü elinde bulundurur (Sahlins, 2016: 99). Ekonomi, mahrem alanın bir parçası olduğından, üretim nihai değıerini, üreticilerin yararı oluşturur (Sombart, 1993). Bu retim biçiminde mal, ortak bir havuzda toplanırken, gelirin tamamı hane içine akıtılır. Yetişkinlere, cinsiyetlerine ve rollerine göre sorumluluk yüklenir; yaşlıların, çocukların ve çalışamayacak olanların, katkılarına bakılmaksızın, ihtiyaçları karşılanır. Gelir ortaktır ve bu ortaklığı hanenin

sınırları belirler yani havuza kimlerin erişebildiğine ve kimlerin havuzun dışında bırakıldığına göre bir çizgi çekilir. “*Sosyologlar bu çizgiye asli grup derler, insanlar ise ‘ev’*”. (Sahlins, 2016: 98) Bu anlamda ev, içerisi ile dışarısını belirleyen temel mekân haline gelir. Mahrem olanın sınırları, asıl olanın sınırlarıyla aynıdır ve bu sınırı çizen şey ise gelirin kimlerle paylaşılacağı bilgisidir.

Havuzun, sorumluluğun ve yardımlaşmanın mekânı olarak ev; akrabalık ilişkilerine bir çizgi çeker. Bu bağlamda ataerkil hane tipi, önceki aile tipleriyle karşılaştırıldığında bir farklılık arz eder. Kandaş aile, punalua aile ve eşleşme ailesinin diğer türlerinde olduğu gibi kan bağı olan herkes birbirine eşit mesafede değildir. Oğul ile kuzen arasında büyük bir fark vardır. Oğula karşılıksız olarak havuzdan verilecek pay ile kuzene verilecek pay eşit değildir hatta çoğu zaman kuzenin bu havuzda payı yoktur. Örneğin Maoriler’de, hane ile akraba arasındaki çatışmalı ilişkiyi vurgulamak için şöyle bir atasözü kullanılır: “*He huanga ki Matiti/ Kışın akraba olan, // He tama ki Tokerau/ Sonbaharda oğul oluverir.*” (Sahlins, 2016: 127).

Tarımsal bir geçime sahip olan Maoriler’de, hasatın yapıldığı ve gelirin elde edildiği sonbahar aylarında akrabalık ilişkileri yoluyla duygusal yakınlaşmanın ve haneye yaklaşmanın hoş görülmeleyen bir davranış olması, akrabalık ağı içerisinde yakından uzağa doğru bir mesafelendirmenin olduğunu gösterir. Nitekim bu da hanenin/ailenin akrabalarından önce geldiğini kanıtlamaktadır. Bu sebeple denge, akrabalığın temel dinamiğidir. Eve doğru yaklaştıkça alışveriş; karşılık gözetmeden sağlanır. Akrabalık ilişkisinde talep ve karşılıksızlık nahoş bulunurken ev içinde karşılıksız alışveriş, hoşgörüyle karşılanır. (Sahlins, 2016: 128) Bu anlamda bir mekân olarak ev hem ekonomik üretimin hem de diğerkâm ilişkinin üretildiği yerdir. Ev; ötekileri dışarıda tutarak, maddi ve manevi bir “biz” düşüncesinin oluşturulduğu mekandır.

Sanayinin doğuşuna doğru ilerlediğimizde de benzer bir tabloyla karşılaşırız. Sanayinin ilksel biçimleri; ilk etapta hane tipi üretimin bir çıktısı olarak işlemeye başlar. Endüstri erken dönemde ev endüstrisi olarak tarım toplumunun içinden doğmuştur. Bu doğum, evin sınai üretimi doğuran bir mekân olduğunu göstermekle

birlikte evin endüstriyelleşmeden etkilenen ve anlam değiştiren bir yer olduğunu da gösterir. Endüstriyel üretimin başlaması yalnızca gelir durumunda bir değişiklik meydana getirmez aynı zamanda doğum oranlarında, evlilik yaşında, aile birlikteliğinde, çocuğa verilen değer ve anlamda, duygusal ilişkilerin ön plana çıkışında da önemli değişiklikler meydana getirir. (Landes, 1998) David S. Landes’e göre, köylülere ilişkin edebi metinlerde sıklıkla karşılaştığımız pastoral resim gerçeklikten epey uzaktır. Öyle ki Landes, geçimini toprak üzerinden sağlayan, hayvancılıkla ve tarlalarıyla uğraşırken bir yandan da ufak bir ek gelir olarak ev endüstrisiyle ilgilenen sakin köylü imajının silinmesi gerektiğini iddia eder. (Landes, 1998: 65) Aksine ev endüstrisi, hanenin ekonomik gücünü ciddi anlamda değiştirmiş ve yalnızca tarımdan gelecek geliri bekleyen köylülerin refah seviyesini yükseltmiştir.

Ev endüstrisinin doğuşundan önce, bir köylünün düşüncesi elindeki toprağın en fazla iki oğul besleyebileceğine ilişkindir. Bu sebeple diğer çocuklardan beklenen, maiyetlerini başka topraklardan sağlamalarıdır. Ancak ev endüstrisinin gelişimiyle evin bir köşesinde bulunan dokuma tezgâhı, çıkırık veya kirmen öyle etkili bir araç olarak görülmeye başlanır ki, toprakların parçalanmasına ilişkin yaygın kaygı ortadan kalkar. Aynı toprak parçasının üç dört oğula yetebileceği inancı oldukça cezbedici hale gelir. Her oğulun kendi hanesini doyuracak kadar sebze-meyve bahçesi, hayvanlarına yetecek kadar otlak mümkündür. Üstelik toprağın küçük olması fazladan zamana işaret eder. Bu da oğulun asıl gelir kaynağı olan evin kenarındaki tezgâha ayıracağı vakti doğurur (Landes, 1998: 64).

Gelir durumunun biraz daha iyi olduğu çiftliklere gelindiğinde ise durum yine benzerdir. Hane ekonomisini inşa eden “*aile*”, modern anlamdaki birinci derece ilişkilerden oluşmaz. Çiftlik evlerinin %46’sında hizmetkarlar da yaşar ancak hizmetkar sayısı ikiden fazla değildir (Gittins, 1985: 25). Erken modern İngiltere’nin erken dönemlerinde gençlerin çoğu, uzak-yakın akrabalarının yanında hizmetkar olarak çalışır. Çiftlikteki anne, bira yapımı gibi imalat sektörlerinde çalışırken, çocukların bakımını hizmetçiler, komşular veya diğer büyük kız çocukları üstlenir. Nüfusu geniş olan haneler, esasında böyle bir hizmetli grubuyla birlikte yaşarken kızları hizmetçi olarak dışarıda çalışan hanelerin nüfusu genellikle çok küçüktür.

Dolayısıyla bu üretim biçimlerinde hane kavramı ile aile kavramı ister istemez iç içe geçer. Hizmetçilik pratiğinin, günümüzde çok az olması sanayi öncesi aile/hane ilişkileriyle modern aile/hane ilişkileri arasındaki en temel farklardan birini oluşturmaktadır (Kiusssmaul'dan akt. Gittins, 1985: 25). Aile günümüzde yalnızca kan bağı üzerine inşa edilmiş duygusal bir birlik iken, burada ailenin kan bağına aşan, ekonomi üreten hem maddi hem de manevi biçimde örgütlenebilen, cemaatin ve cemiyetin farklı özelliklerini taşıyan başka bir formda olduğunu görebiliyoruz. Aile, ne günümüzdeki kadar sıcak ve genetik ne de günümüzdeki kadar güçsüz ve örgütsüz. Bu örgütlenme pratiği şüphesiz, ekonomik birimin haneden henüz kopmamış olmasıyla da ilgili. Çünkü bu dönemde yapılan ekonomik işlerin çoğu, ev ve evin bahçesinde halledildiği için ev ile iş yeri arasında herhangi bir ayrım henüz mevcut değildir. Dolayısıyla iş ile aile arasında da modern anlamdaki gibi bir ayrım yoktur. (Gittins, 1985: 40) Hane kendisi için kendi toprağında, kendisine yetecek kadar üretim yapan kapalı bir kabile ekonomisidir. (Sahlins, 2016) Tam da bu sebeple, modern hayatın temel ayrımını oluşturan kamusal ve özel alan farklılaşmasıyla bu ekonomik yapıda karşılaşamayız. Ev ile iş yeri arasındaki ayrımın gölgesini yalnızca, ücretli işçi olarak başka bir hanede çalışan hizmetçi kızların üzerinde görebiliriz. Ancak köylü kızlar için evden ayrılmanın bir yolu olarak tercih edilen ve çalışılan hanede yatılı kalarak yapılan hizmetçilik, modern anlamdaki ev ile iş yeri ayrımına ne kadar benzemektedir, belirsizdir.

Evin endüstriyelleşmenin ilk mekânı ve ailenin bu endüstriyelleşme sürecini üreten örgütlenme olması, modern dönemde aşına olduğumuz endüstri/aile ilişkilerinden farklı bir yaklaşımdır. Sanayileşmenin fabrikalaşmayla taçlandığı dönemde, aileyi dağıtan endüstriyelleşme, aslında erken dönemde ailenin sahip olduğu organizasyondan doğmakta ve onun kendi kapalı cemaatsel organizasyonuna hizmet etmektedir. Bu anlamda modern cemiyet hayatının başat göstergesi olan endüstri, cemaatsel bir organizasyon tarafından üretilmiştir. O halde belki de, cemaat ve cemiyeti tam ortadan bölerek iki keskin ayrım elde etmek yerine, onları birbirine dönüşen organizasyon biçimleri olarak ele almak hem ailenin hem de modern dünyanın kavranmasını kolaylaştıracak bir yaklaşım olabilir.

1.2.3. Aşk

Eric Hobsbawm, “*erkekler ve kadınlar, diğer her şeyin devindiği ve değiştiği, hiçbir şeyin kesin olmadığı bir dünyada kesin ve daimi olarak ait olacakları gruplar aramaktadır*” der (Hobsbawm, 1994: 428). Bu arayış Bauman’a göre, modern cemiyet hayatının rasyonel ve mesafeli dünyasında bir sıcaklık arayışıdır. Cemiyet hayatı bu sıcaklığı aile ve aşk duygusu üzerinden, aile yoluyla üretmeye ve tatmin etmeye çalışır (Bauman, 2020). Ancak aşkın ne zamandan beri insanoğlunun hayatında belirleyici bir rol oynadığına dair farklı tartışmalar mevcuttur. Düşünürlerin bir kısmı, modern olan ile modern öncesi arasındaki farklılıklar arasında keskin bir çizgi çizerek, belli işaretleri dönemlerin betimleyici, öne çıkan özellikleri olmaktan ziyade, tanımlayıcı sınırları haline getirir. Duygular ve özellikle aşk hakkında yürütülen tartışmalar da bu keskinlikten paylarını almıştır. Bir yanda duyguların modern dünyanın keşfi olduğuna dair söylemler varken diğer tarafta duyguların ve bilhassa aşkın, tarihin her çağında var olduğunu iddia eden karşıt görüş vardır. Bu karşıtlık, birbirini beslemeye devam ederken; günümüz modern toplumunda, her gün televizyonlarda, billboardlarda, özel günlerde, avm’lerde yani gündelik hayatın her noktasında aşkın yüceltilmesi gözle görülür bir gerçektir. Bu yönüyle aşk, modern ailenin en önemli misyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Engels; modern, bireysel cinsel aşkı, tarihin daha önceki hiçbir aşamasında görülmemiş, tekeşlilik vasıtasıyla ortaya çıkmış, modern topluma özgü bir durum olarak kabul eder. Ona göre, modern dönem öncesinde, evlilikte ekonomik koşulların fazlasıyla belirleyicidir. Erkeğin evlilikteki üstünlüğü, onun iktisadi üstünlüğünden kaynaklanmaktadır. Kadın; erkeğin mirasını bırakacağı evlatlarının annesi olmak ile “*ev kölesi*” olmak arasındaki belirsizlikte iki rolü de aynı anda icra eder. Romantik aşk ise bu eşitsizliğin kırıldığı, kadın ve erkeğin tüm “*ikincil iktisadi kaygılardan*” azade biçimde, “*karşılıklı hoşlanma*”dan başka motivasyona gerek duymadan birlikte olabildiği özgürleşme durumu olarak görülür. (Engels, 2019: 88-102).

Akraba çevrelerince kişilerin tercih haklarının zapt edilmesi yerine, gençlere “*kendi beden ve organları üzerindeki tasarruf hakkının*” geri verilmesi, (Macfarlane, 1993:156) aşkın doğuşuna zemin hazırlayan ilk unsurdu. Sözleşme ancak iki eşit ve özgür insan arasında yapılabilirdi ve aşk ancak böyle serbest bir zeminde gelişebilirdi. Evlilik sözleşmesi ne zaman aşk ile imzalanırsa işte o zaman ahlaka uygun bir iş yapılmış olurdu.

Ancak modern dönemi, ahlakiliğe yaklaşmış bir dönem olarak kabul etmek, açıkça; öncesindeki süreci bu ahlaki çizgiden uzak bir yere konumlandırmak demektir. Engels gibi birçok ünlü tarihçi bu görüşü destekledi. Onlara göre karşılıklı sevgi, şefkat, hoşgörü ve aşk gibi duygulara 18.yy öncesinde pek az rastlanıyordu. Özellikle, sanayi öncesi dönemdeki yüksek ölüm oranları, evlilikte sevgisizliğin ana kaynağını oluşturunuyordu.

Centuries of Childhood (*Çocukluk Çağı*) isimli kitabıyla literatürde önemli bir yer edinmiş olan Philippe Ariès, metninde kadın-erkek ilişkilerine de temas ederek insanlar “*muhtemelen kayıp*” olarak gördükleri şeylere bağlanmama eğilimindedir, der. Çocuklarda ölüm oranı ve karı kocalar arasında ani ölüm tehdidi yüksek olduğu için evliliklere duygusal yatırım yapmak cesaret istemektedir. Bu duruma erkeklerin eşlerine karşı kaba davranışları da eklendiğinde hem ölüm oranları yükselmekte hem de demografik güvensizlik duygusal güvensizlikle perçinlenmektedir. (Aries, 1962: 38-39)

Demografik güvensizlik ile duygusal güvensizliğe, ekonomik güvensizliği de ekleyerek bu görüşü kuvvetlendiren diğer isim ise *The Family Sex and Marriage in England* isimli eseriyle Lawrence Stone idi. Stone erken dönemde evliliklerin 20 yıl kadar sürdüğünü, bu sürenin kısa olduğunu ve ilişkilerin yalnızca evlilik içinde değil, öncesinde de sevgiden yoksun olduğunu belirtiyordu. Evliliğin daha az hasarla atlatılması için iddiasız bir kurum olduğunu, bugünkü gibi uzun ömürlü ve sabit bir yapıya sahip olmadığını belirtiyordu (Stone, 1977).

Bu ifade, duygusal güvensizliğe yapılan bir vurguydu ancak Stone'ın görüşlerini diğerlerinden farklılaştıran şey, ekonomik güvensizliği de hatırlatmasıydı. Stone'a göre yiyecek bulmak ve barınma ihtiyacını temin etmek o kadar zordu ki, bu ihtiyaçlara harcanan enerjinin ardından sevgi ve ilgi gibi uzun soluklu duygular için güç kalmıyordu (Stone, 1977). Aslına bakılırsa duyguların, tarihin ilerleyen dilimlerinde gün yüzüne çıktığını iddia eden görüşün destekçileri hiç de az değildi. Edward Shorter; *The Making of Modern Family* (1975), Michael Anderson; *Approaches to the History of the Western Family* (1995) ve J. L. Flandrin; *Families in Former Times* (1979) isimli eserleriyle 19. yy'da sanayi devrimiyle birlikte gerçekleşmiş bir duygusal devrim olduğu görüşünü destekliyorlardı ve devrim insanlara; cinselliklerini, özgürlüklerini ve duygularını geri kazandırıyorlardı. Bu görüşe göre evlilik; önceki yüzyıllarda akraba çevreleri içerisinde, seçim ve duygusallığın olmadığı bir yöntemle yapılan, mülkiyet ve soy ilişkileri odağındaki iktisadi bir eylem iken; modern çekirdek aileye geçiş süreciyle birlikte kendisini kuşatan dışsal unsurlardan arınmıştı. Evlenecek kişiler ancak modern dönemde, maddi ve ailevi istekleri göz ardı ederek, bireysel cinsel istek ve duygularına kulak verebilir hale gelmişti (Prost: 2010: 13-119).

Başta Engels'in, aşkı, tarih içinde konumlandırışı olmak üzere, sıralanan düşüncelerin hepsinin haklılık payı olmakla birlikte, duyguların tahmin edildiğinden daha karmaşık bir tarihsel geçmişe sahip olduğunu belirtmekte fayda var. Şüphesiz flörtün, baştan çıkarmadan tavlama uzanan tarihsel hikayesi ve romantik aşkın doğuşu⁷ kapitalizmin gelişmesiyle el ele ilerlemiştir. Serbest piyasanın doğduğu bir dönemde; kişilerin, evlenecekleri insanı özgürce “pazardan” seçiyor olması, bir yönüyle gerçekten bir yönüyle de radikal bir yaklaşımdır. Aşkın, sevginin, şefkatin ortaya çıkmak için 18.yy'ı beklediğini; yüksek ölüm oranlarının, hastalıkların ve yoksulluğun aşkın doğuşu önünde birer duvar olduğunu kabul etmek; geçmiş nesilleri ve üçüncü dünya ülkelerini; sevgiden yoksun, aşksız ve kaba olarak tanımlamakla eş değerdir. Öte yandan bunun bir diğer anlamı da Batı dışı coğrafyalarda hem yazılı hem de sözlü biçimde gelişen aşka ilişkin anlatıların hepsini göz ardı etmek demektir. O

⁷Bkz: Jean Claude Bologne, Gönül Çelmenin Tarihi, Dost Yayınları.

halde açıkça söyleyebiliriz ki: “fiziksel ve demografik dünyadan sığ ve naif sonuçlar çıkarmak, insanların nasıl düşündükleri ve hissettiklerini anlamamıza” pek de yardımcı olmamaktadır. (Macfarlane, 2014: 164).

Sanayi devrimiyle neredeyse kardeş kabul edilen duygusal devrim yaklaşımına eleştirel yaklaşan düşünürler de vardır. Özellikle, Peter Laslett; *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations* ve *Household and Family in Past Time* isimli çalışmalarında ve Edward Anthony Wrigley; *Population and History* isimli çalışmasında, demografik veriler üzerinden sanayi öncesi toplumdaki, evlilik yaşı, biçimi ve aile türleri üzerine çarpıcı bilgiler ortaya sermektedir. Örneğin Laslett, *Household and Family in Past Time* isimli çalışmasında, modern topluma özgü olduğu varsayılan çekirdek aile türünün 1550'lere kadar uzanan kökleri olduğunu söylemiştir. Laslett'in çalışmasına benzer bir örnek olan Alan Duben'in Türkiye üzerine yaptığı *Kent Aile Tarih (2012)* ismiyle metinleşen araştırma da benzer bir sonuca işaret etmektedir. Türkiye coğrafyasında geniş ailenin sanıldığı kadar yaygın olmadığı ve hanelerin, çekirdek aile ile geniş aile arasında bir döngüye sahip olduğunu gösterir. Bunlarla beraber Antropolog Jacqueline Sasby'nin *Romantic Love and Society* isimli eseri, Ferdinand Mount'un *Subversive Family* isimli kitabı, Ralph Houlbrooke'nin *The English Family* isimli araştırması sevginin ve romantik aşkın 19.yy öncesindeki yansımalarını sunarken; Linda A. Pollock'un *Forgotten Children* isimli çalışması duyguların modernliğine ilişkin eleştirel ve sorgulayıcı kanıtlarla desteklenmiş karşıt görüşler sunar. Özellikle Philip Aries'in neredeyse herkes tarafından bilinen ve kabul edilen *Children Centriues*'e karşılık, *Forgotten Children* anne-baba ve çocuk arasındaki sevginin sanıldığı gibi modern bir duygu durumu olmadığını, tarihi; kırılmalar üzerinden okuyan görüşlerin sorgulanması gerektiğini kanıtlar.

Tarihçi Jack Goody ise Avrupa'da Aile isimli çalışmasında, bir duygu durumu yerine düşünsel bir norm, ulaşılması gereken bir hedef olarak aşkın doğuşunda iki temel unsurun önemli olduğunu ortaya çıkarır: Hristiyanlık ve akrabalık sistemi. (Goody, 2000) Hristiyanlığın; bekarlığı, tekeşliliği, evlilikte seçme özgürlüğünü, evlilik öncesinde ve dışında cinsel birlikteliği meneden katı bir ahlak vaaz etmesiyle; biyolojik arzu ile dinsel emir arasındaki sıkı çatışma, biyolojik dürtüyü büyük bir

idealizasyona dönüştürerek yüceltirken, dürtü ile aşk arasındaki ilişki romantizmle taçlanmıştır. Bununla birlikte tutku, evlilik içinde yaşanabilecek bir duygu olarak kabul görmüş, seks ile evlilik eş anlamlı hale gelmiştir. “*Biyolojik dürtüler, belli bir yöne kanalize edilmiş, yüceltilmiş ve böylece dünyayı ‘renklendirmiştir’*”.(Faubion, 2014: 224)

Akrabalık sistemine gelindiğinde ise açıkça görülmektedir ki, günümüzde - özellikle Batı coğrafyasında- hayatta kalmak için insanların geniş bir akrabalık organizasyonuna ihtiyacı yoktur. Çünkü “*romantik aşk her şeyden önce bireyciliğin bir ifadesidir ve genellikle sıkı bir biçimde bütünleşmiş akrabalık biriminin sürdürülmesi ile uyumsuz.*” (Sjoberg, 1960: 153) Eşler birbirlerine, birbirlerinin her şeyi olmayı vaat eder.

Geniş bir akrabalık örgütlenmesine ihtiyaç duymayan modern birey için eş, akrabalık örgütlenmesi yoluyla elde edilen diğer tüm işlev ve rolleri sunar. Bu sebeple romantik aşk ile bireyci ideoloji arasında güçlü bir bağ bulunur. Diğer taraftan, romantik aşk ideolojisi, kapitalist bir ekonomi için de çok uygundur. Bireysel özel mülkiyetin ve yüksek sosyal-coğrafi hareketliliğin mevcut olduğu, kararların ve hayat planlarının aile olarak değil bireysel olarak alındığı, tercihlerin olası sonuçları hakkında sürekli bir analizin yürütüldüğü ve seçimlerin açık pazardan yapıldığı bir dünya ile bireysel tercihe dayalı evlilik, epey uyumlu görünmektedir. (Giddens, 2010)

Tüm bunların yanında, çağdaş insan için bireysel romantik aşkın özel anlamları vardır. Örneğin Weber, modern aşkı üreten şeyin yalnızca engellenmeyle açıklanamayacağını, tutkuyu besleyen asıl unsurun yalnızlık ve yabancılaşma olduğunu söyler. Temelde aşk ile kapitalizm arasında bir çelişki olduğunu söylese de daha sonra aşkın kapitalizm içerisine nasıl eklemlendiğini etkileyici bir biçimde açıklar. Cinsel dürtünün “*insan hayatındaki rasyonel olmayan faktörlerin en güçlülerinden biri olduğunu ve bireyin ekonomik amaçlara yönelik rasyonel arayışının önündeki en güçlü potansiyel tehditlerden biri olduğunu*” belirtir. (Watt’tan akt. Macfarlane, 1993)

“Her şey gitgide daha düzenli hale geldikçe, düzensizlik ve yabancılık arzusu büyür; para ve kar-zarar hesapları dünyayı fethettikçe, belirli alanlar, kara dayalı tüm hesapların dışında tutulmaya başlar. Tümüyle ezici, irrasyonel biçimde romantik aşka sığınma arzusunun büyümesi de böyledir(...) Romantik aşk, kapitalizmin dışında da elbette mümkündür ve vardır, ancak yalnızca kapitalist ya da kapitalizmin etkisindeki toplumlarda ideolojinin kültürel eksenine haline getirilmiştir.” (Macfarlane, 1993:169)

Romantik ilişki, “*büyüsü bozulmuş dünyayı*” yeniden büyüler. Bireylerin birbirlerine temas etmeden oluşturdukları yalnız kalabalıklar içinde, eksikliği herkes tarafından en içten hissedilen o şeyi yani “*bir başka insanla kaynaşmayı vaad eder.*” Sürekli seçim yapmak zorunda olan bireye “*nefes aldırır*”, tüm karmaşıklığı anlamsız kılar ve müphemliğin zorlayıcı baskısını tekil bireyin üzerinden alır, “*kuşku ve tereddütleri çözen kategorik bir mecburiyettir.*” Tüm bunların yanında “*arzu*” duygusu “*sahip olma, mülk edinme ve biriktirme*” gibi ekonomik alanın irrasyonel talepleriyle büyük bir benzeşim göstermektedir. (Macfarlane, 1993: 170)

Bugün aşk; “*özgürlük, anlam ve Aden’e dönüş vaadi sunar.*” Aslına bakılırsa, iki insan arasındaki erotik dürtü evrenseldir. Ancak farklı kültürlerin bu dürtüyü özendirme, kullanma ve caydırma pratikleri farklılık göstermektedir. Modern topluma kadar kültürden kültüre farklılık gösteren aşk pratiği, bugün çok daha geniş bir alanda benzerlik göstermektedir ve bizler bu benzerlikten ötürü neredeyse onu kültürel değil doğal sayma eğilimindeyiz. (Macfarlane, 2014: 170-171)

Aşkın böylesi yoğun bir anlamla ortaya çıktığı modern toplum, Bauman’a göre bir sınır bölgesidir. Bauman, “*yuva sıcaklığı gece gündüz cehpe hattında aranmalıdır.*” (2020:24) derken, aslında cemaatin var olmak için ihtiyaç duyduğu çatışma bölgesine işaret eder. Modern anlamda cemaatler, saldırıdan kaçarken insanların kendilerini korumak için ürettikleri güvenli organizasyonel yapılardır. Bu yapıların en olağan hali aile iken, onun yaşadığı dönüşüm de her cemaat grubu gibi “*bir sonraki emre kadar*” güvenlik sağlayacaktır (Bauman, 2020). Ancak bir sonraki emir, cemiyyet hayatında nedir ve nerede başlar, bunu anlayabilmek için sanayi toplumu ve ailenin onun için sağladığı işlevlere daha yakından bakmalıyız.

Bir sonraki bölümde, modern bireysel cinsel aşkın çekirdek ailenin üzerinde yükseldiği bir zemin olduğunu göreceğiz. Çünkü, kent kültürünün yayılması ve toplumun karmaşıklaşması, romantik aşkın; bireysel kimliğin ve hayatın anlamına dönüşmesine sebebiyet verdi. Ev, modern dünyada ekonomik bir üretim birimi olarak değil, cinselliğin ve dostluğun yuvası olarak modern bir ideale dönüştü (Brain, 1976: 225). Bu ideal, kendi yansımasını en modern haliyle çekirdek aile üzerinde buldu. Başlangıçta ekonomik bir işlevle dolup taşan ev yaşamı, çağdaş dünyada, kurumların sıkıcılığından ve hayatın yoruculuğundan kaçarken sığınılacak bir limana dönüştü. Aşkın, evin ve ailenin yeni ideolojik anlamı, kendisini çekirdek aile formunda somutlaştırdı. Tüm bu sebeplerle, aşk üzerine tarihsel bir soruşturma yapmak, çekirdek aile-geniş aile arasında bir tartışma yürütmek, evlilik ve duyguların tarihi üzerine okumak; yalnızca aile kavramını değil, kapitalizm ve modernizme geçiş kuramını da yeniden düşünmemizi gerekli kılmaktadır.

1.3. Sanayi Toplumunda Aile

1.3.1. Cemaat-Cemiyet Ayrımı

19.yy'da yaşanan sanayi devrimiyle, başta Avrupa olmak üzere dünyanın her yerinden büyük bir değişim süreci yaşanmaya başladı. Sosyoloji, bu yaşanan değişim neticesinde oluşan yeni toplumun bilimi olarak zorlu bir kabul sürecinin ardından akademik çevrelerde kendisine yer buldu. Yeni toplum nasıl bir yapıya sahip olmalı ve neye dönüşmeli gibi sorularla çevrelenen sosyoloji, kendisinden önceki toplum ve geleceğin toplumu arasında belirgin farklılıklar çizmeye başladı. Alman sosyolog Ferdinand Tönnies'in (2019) toplumsal yapıya ilişkin yapmış olduğu "*cemaat*" ve "*cemiyet*" ayrımı (*Gemeinschaft-Gesellschaft*) söz konusu farklılıkları açıklamak için kullanılan efektif bir kavramsallaştırma oldu. Cemaat, modern öncesi toplum biçimini anlatmak için kullanılırken, cemiyet, modern hayatın toplum biçimini anlatmak için kullanıldı ve bu ikili ayrım, sosyolojinin her kapıyı açan anahtarı olacak kadar işlevsel birer ideal tipti (Yelken, 1999:33-53).

Cemaat ve Cemiyet arasındaki ilişki, Tönnies'ten önceki birçok düşünürün de temel problematiğini oluşturuyordu. Özellikle sosyolojinin klasik dönemini ifade eden Comte, Le Play⁸, Marx, Durkheim, Weber ve Simmel gibi isimler, temelde geleneksel ilişki biçiminin çözülüşüne/dağılmasına odaklanıyordu. Çünkü onlar için önemli olan şey, yeni olanı anlamaktan ziyade eskinin çöküşünü anlamak ve çöküşün sonuçlarını telafi etmektir (Nisbet, 2016: 65-133). Bu anlamda cemaat hayatının dinamikleri ve çözülüşünü takip etmek onlar için önemliydi. Sosyoloji, kendisini 19.yy'da doğan yeni toplumun bilimi olarak kursa da çok uzun süre yüzü geçmişe dönüktü. Çünkü yeni toplumun içinde cemaat duygusunun nasıl ve nerelerde inşa edileceğini keşfetmek için modern öncesine bakmak gerekiyordu.

Cemaat ve cemiyet ayrımı keskin bir dikatomi gibi görünse de aslında cemaat, modern toplumun kendisini var etmek için içinde yaşattığı ve kendisinden beslendiği bir canlılık kaynağıydı. Durkheim, bu yüzden toplum kavramının asıl köklerinin *societas'ta (toplum)* değil, *communitas'ta (cemaat)* olduğunu söyler (Nisbet: 2016: 114). Yeni toplumun cemaat örgütlenmesini hangi yapılar aracılığıyla sağlayacağı hakkındaki Durkheimvari soruşturma, cemiyet hayatının sürdürülebilmesi için muhtaç olunan kanı aramaktan başka bir şey değildi. Modern anlamda koorparasyon arayışı, dayanışma yani cemaat arayışıydı (Nisbet, 2016: 113-132). Bu bağlamda cemaat kavramının modern öncesi ilişkileri tanımlamak için kullanılıyor oluşu, düşünürlerin, cemaate olan ilgisini kaybetmesine sebebiyet vermedi ancak bu ilgi cemaat gibi eski bir kavram yerine “*grup*” gibi daha yeni bir kavramla modern düşünce içindeki anlamını korumaya devam etti. (Yelken, 1999:77)⁹ Bu bağlamda cemaatin modern bir

⁸ Fransız sosyolog Le Play (1806-1882) hem aile sosyolojisi hem de Türk sosyolojisine olan etkisi bakımından önemlidir. 1855'te yayınlanan *Les Ouvriers Europeens (Avrupa İşçileri)* isimli çalışması aile sosyolojisine dair temel metinlerdendir. Bkz: “Avrupa İşçilerinden Bir Monografi Örneği” Çev. Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Sayı 4-5, 1947-1949, s. 223-258.

⁹ “Fakat “cemaat kavramı”nın kaderi tıpkı “gelenek (tradition) kavramı”nda olduğu gibi dinî söylemi çağrıştırdığı iddiasıyla seküler entelektüel kültüre bilinçli bir şekilde taşınmaz.” (Mustafa Günerigök/ Cemaat Sosyolojisi: Bir Kavramın Tarihsel Serüveni)

kent olgusu olarak ele alınışı Simmel'e ¹⁰ kadar dayanırken, Theodore M. Mills'in *The Sociology of Small Groups* (1967) isimli eseri, Cooley'in (1951) birincil grup ikincil grup ayrıştırması ve Georges Gurvitch'in (1946) grup sınıflandırmasıyla cemaat üzerine yapılan çalışmalar grup/küçük grup çalışmaları şeklinde yeni bir başlıkla hem sosyolojide hem de sosyal psikolojide var olmaya devam etti.

Cemaat kavramının kendisini ilk gösterdiği temel örgütlenme *aile* (Nisbet, 2016: 66) ilk mekân ise *ev*'di (Yelken: 1999). Bu anlamıyla cemiyet hayatının yaşama devam edebilmesi için yeni bir aile ve yeni bir ev inşa etmek gerekiyordu. Yeni aile, hem cemaat hayatının ürettiği dayanışma ve sıcaklığı sağlayacak hem de cemiyet hayatının rasyonel kurallarıyla uyumlu olabilecek bir yapı olmalıydı. Comte bu sebeple modernliğin aileye yönelttiği negatif tavrı onaylamıyor ve sosyolojinin en önemli yükümlülüğü olarak "*pozitif/bilimsel aile görüşünü yaygınlaştırmayı*" öne sürüyordu (Nisbet, 2016: 79). Comte'un aileye verdiği önemin kaynağı neredeyse, devamında gelen tüm aile sosyologları tarafından paylaşıldı. Aile, bireyi daha geniş bir cemaat olan topluma/cemiyete hazırlayan mekanizmaydı. Bu anlamda modern bireyin kişiliğinin topluma uygun şekilde inşasını sağlıyordu. Aile, ataerkil babalık üzerinden otorite ile nasıl bir ilişki kurulacağını, kardeşlik üzerinden ise sosyal dayanışmanın nasıl sağlanacağını öğretiyordu (Nisbet: 2016: 83-84).

19.yy'ın başından beri aileye yüklenen anlam, cemiyet toplumunun cemaati olmaktı ve bu cemaatin modern cemiyet hayatına uygun bir birey yetiştirebilmesi için modern aileye ihtiyaç vardı. 20.yy'a gelindiğinde ise bu temel arayış değişmedi. Modern aile biçimi, Amerikalı sosyolog Talcott Parsons tarafından "*çekirdek aile*" olarak kavramsallaştırıldı ve modern çekirdek ailenin en belirgin şekli ise kendisi tarafından resmedildi. Ancak Parsons'ı çekirdek aile üzerine düşünmeye ve modern topluma uygun bir cemaat/aile inşa etmeye iten toplumsal koşullar vardı. Bu toplumsal koşulları anlamak, bir norm olarak kabul edilen modern çekirdek aileyi anlamak için elzemdir.

¹⁰ Bkz. Georg Simmel, Bireysellik ve Kültür içinde Metropol ve Zihinsel Yaşam, Metis Yayınları.

Parsons'ın Yapısal İşlevselci yaklaşımı öncesinde ABD'de hakim bir paradigma mevcut değildi. Ancak Chicago okulunun yüzyılın ilk çeyreğindeki verimli çalışmalarının neticesinde, vaka analizi kuvvetli bir gelişim göstermiş ve aile üzerine önemli çalışmalar yapılmıştı. Georg Herbert Mead (2017), bireyin sosyalizasyon sürecini; rol, taklit, ayna benlik gibi kavramlarla küçük grup içerisinde gelişen, kültür ile etkileşimli bir süreç olduğunu vurgulamıştı. Onun için ailenin önemi, sosyalizasyonun gerçekleştiği ilk grup oluşuyla ilişkiliydi. Dönemin önemli isimlerinden olan Willard Waller, *The Family: A Dynamic Interpretation'da* (1951) güç ve çatışma ilişkisine odaklanarak, evlilikte bireyler arası ilişkilere ve evlilik kurumunun kamusal niteliğine ve ilişkide imajların önemine odaklanmıştı. Ernest Burgess, *The Family as a Unity of Interacting Personalities* (1926) isimli makalesi aile ilişkilerinin sembolik etkileşimci bir yaklaşımla ilk kez ele alındığı makaleydi. Bu makalede, aile içi ilişkilere ve rollere odaklanılarak, kalıplaşmış davranış ve tepkilerin değişebileceği iddia edilmiş, kültürün, cinsiyetin ve dışsal etkilerin aileyi şekillendirmedeki etkisi vurgulanmıştı (Burgess, 1926: 3-10). W.I. Thomas ve F.W. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America* (1918-1920) isimli hacimli çalışmalarında hem mektupların ve vakaların analizini içermekte hem de gündelik ilişkilere odaklanarak, göçmen aileler hakkında kapsamlı bir analiz yapmaktaydı.¹¹ Eser hem içerik hem de yaklaşım bakımından çağında öncü konumdadır. Bu önemli isimlerin yanı sıra, bu dönemin önemli çalışmaları olarak Mowrer'ın aile örgütlenmesi hakkında (1927), Frazier'ın ABD'deki siyahi aileler hakkında (1932), Lumpkin'in aile etkileşimi ve stres hakkında (1933), Angell'in Büyük Bunalım'ın aile ilişkileri hakkındaki (1936) çalışmaları 1920 ile 1940 arasındaki dönemin nitelikli çalışmaları olarak öne çıkmaktaydı (Sadıkoğlu, 2019). Chicago okulu için başarı ile geçirilen yaklaşık yirmi yılın sonucunda, Parsons öncesi Amerikan sosyolojisi denildiğinde akıllara bulunduğu kenti bir labratuvar olarak kullanan Chichagolu sosyologlar geliyor. Özneler arası ilişkileri önemseyen ve *toplumdaki farklı gruplarla ilişki*

¹¹ Çalışmanın aile ve transnasyonel göç bağlamındaki önemi için bkz: Giulia Sinatti (2008), *The Polish Peasant Revisited* Thomas and Znaniecki's Classic in the Light of Contemporary Transnational Migration Theory, *Acta Sociologica* vl. 2.

biçimlerini bütünleştirmeye çalışmaktan ziyade bunların içkin değerlerini açığa çıkarmaya (Balcı, 2020: 75) çalışan Chicagolu sosyologlara nazaran Parsons motivasyonel olarak daha farklı bir yaklaşıma sahipti. Çünkü dünya savaşlarının değiştirdiği şeylerden biri de bizzat sosyolojinin kendisiydi. Sosyoloji, Parsons ile birlikte 19.yy sosyolojisine hakim olan, yeni bir toplum inşa etme misyonuna tekrar sarılıyordu.

Parsons'ın ürettiği akademik düşüncenin Amerika'da büyük bir kabul görmesi ve yaygınlık kazanması halini "*Parsonsçuluk*" olarak niteleyen Alwin W.Gouldner'e göre (Gouldner, 2015: 200) Parsons'ın düşüncesi temelde orta sınıfın yaşadığı krizden besleniyordu. Bu kriz yalnızca Amerikayla sınırlı kalmıyor aksine tüm dünyanın orta sınıflarını ele geçiriyordu ve krizin ve dolayısıyla Parsonsçuluğun doğuşunu etkileyen dört temel nokta vardı: Birinci Dünya Savaşı, Sovyet Devrimi, İtalyan Faşizmi ve Alman Nazizmi, Büyük Buhran.(Gouldner, 2015)

Birinci Dünya Savaşı, mevcut devletleri yerle bir ederek eski seçkin sınıfın sahip olduğu itibarı ve güveni yok etti. Amerika'nın Avrupa'daki hakimiyetini arttırdı ve Sovyet Devrimi için bir zemin oluşturdu. Ancak tüm bu olaylar sırasında ortaya çıkan en önemli sonuç, gelişimin kaçınılmazlığına olan inancın sarsılmasıydı. Sovyet Devrimi kısa ömürlülüğüne rağmen Orta ve Batı Avrupa'daki devrimci gücü besledi, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki gerilimi yükseltti, batı dışı coğrafyalarda milliyetçiliğin yükselişiyle sömürge imparatorluklarına büyük zararlar verdi. Tüm bu durumlar orta sınıfın sahip olduğu kaygıyı perçinleyerek büyüttü. (Gouldner, 2015)

İtalya'da Faşizm ve Almanya'da Nazizm'in yükselişi Avrupa'nın tamamı için sosyal ve siyasal istikrarı baltaladı. Orta sınıfın endişeleri, ırkçılığın zirveye ulaşmasıyla yalnızca dolaylı sonuçları bağlamında değil özsel bir yerden; kimlik ve aidiyet problemi çerçevesinde de ortaya çıktı. (Gouldner, 2015)

1930'da etkileri ortaya çıkan ekonomik kriz; işçi sınıfında kitlesel işsizliklere, küçük çiftliklerde yoksulluğa ve orta sınıfta sarsıcı tehditlere sebep oldu. Özellikle kurtarıcı kabul edilen ABD'nin dünya ekonomik krizinden büyük bir pay alması, "*orta*

sınıfın uluslararası kalesinde büyük bir gedik” açtı (Gouldner, 2015: 200). Tüm bu süreç nihayetinde Refah Devleti ideolojisinin büyümesi ve güçlenmesine sebep oldu. (Gouldner, 2015)

Refah devleti ideoloğu olan Parsons’ı ve toplumsal bir yaklaşım olarak Parsonsçuluğu oluşturan süreç, en temelde bir orta sınıf krizinden müteşekkildi. İleri derecede sanayileşmiş toplumların devlet modeli olarak tanımlanan Refah Devleti ile kol kola yürüyen Parsonsçuluğu, 1920’lerin zengin ABD’sinden sonra, sarsılmış bir sosyal ve siyasal zeminin nasıl sağlamlaştırılacağına dair bir soruşturma olarak düşünebiliriz. Nitekim Parsons’ın sosyal teorisi kelimenin tam anlamıyla “*toplumu çimentolamak*” (Gouldner, 2015: 196) amacına dayanıyordu. 1930’da ekonomik sistemin çökmesi üzerine orta sınıfın bağlayıcı gücü olan ekonomik hat kopmuştu. Ancak bu kopuştan sonra, sorunların *yeterli miktarda para ve uzman bilgisiyle* (Gouldner, 2015: 203) çözülemeyeceğinin bilincinde olan Parsons, orta sınıfı bir arada tutabilmek için *sosyal bütünleşmenin ekonomik olmayan kaynaklarını* incelemeyi bir gereklilik olarak ele aldı. (Gouldner, 2015: 196) Bu yüzden kültürel kalıplar, değerler sistemi ve inanç kavramları Parsons düşüncesinin temel kavramları olarak kendilerine yer buldular.

Yaşanan krizler uluslararası bir nitelik taşıdığı için Parsons’ın teorisi de uluslararasıydı. Benzer orta sınıf kaygıların farklı farklı ülkelerde paylaşıldığı bir dönem olan Büyük Buhran, tüm Amerika-Avrupa hattını ele geçirmişti. Kitle toplantılarının, protestoların, yürüyüşlerin, radikal grupların, devletten yana taleplerin sürekli arttığı bir çatışma dönemi idi. Çatışmacı bir bakışla fırsat dönemi olarak nitelenebilecek bu dönem, Parsons gibi muhafazakâr bir düşünür için sosyal düzene karşı büyük bir tehlikeydi. Bu büyük tehlikeye karşı sosyal düzeni sağlayacak soyut bir formüle ihtiyaç vardı ve en önemlisi orta sınıf toplumlarının herhangi biri için üretilen formül kolaylıkla bir diğer toplumda uygulanabilir olmalıydı (Gouldner, 2015: 201-203).

Bu bağlamda aile, orta sınıf için üretilen formülde önemli bir bileşen olarak yeniden karşımıza çıktı. Çünkü o, toplumun başlangıç noktası olarak kabul ediliyor ve

toplumun şekillenmesinde başat bir rol oynuyordu. Bugün modern toplumla özdeşleştirdiğimiz çekirdek aile yapısı, sosyal düzeni sağlayacak formülün ana unsuru olduğu için büyük öneme sahipti. Bu anlamda ailenin dönüşümünün, toplumun dönüşümüne hizmet ettiğini fark etmek; Parsons'ı, orta sınıfı ve günümüz toplumunu kavrayabilmek adına önemlidir.

1.3.2. Parsons ve Çekirdek Aile

“Ailenin bir kurum olduğunu söylerler fakat kim bir kurumda yaşamak ister ki?”

-Groucho Marx

Dünya tarihinde, bugüne kadar yapılan işlerin çoğu, akrabalık örgütlenmesi sayesinde gerçekleştirilmiştir. Modern döneme gelene kadar ailenin bizzat kendisi neredeyse toplumun tüm işlevlerini karşılamaktadır. Aile aynı anda ekonomik bir birim, statünün kaynağı, eğitimin ve üretimin merkezi olmanın yanında güvenliğin ve sevginin temin edildiği bir örgütlenme olarak, çok fonksiyonlu bir yapıdır (Ogburn, 1938: 140-143). Modernliğin beraberinde getirdiği birer sonuç olarak üretim ve ekonominin merkezi fabrikalara, eğitimin merkezi okullara, statünün kaynağı mesleğe, güvenliğin temini ise bizzat devlete taşınmıştır. Bu anlamda ailenin kaybettiği işlevler, devlet ve sanayiye birer kazanç olarak yansırken (Ogburn, 1938: 140-141) ailenin sadece işlevleri değil anlamı da değişmiştir. Aile, yeni anlamını romantik aşk ideolojisinin desteğiyle duygusal alana ve özellikle sevgi üzerine inşa etmeye başlamıştır. Bu anlamda “*doğru aile ile evlenmenin doğru kişi ile evlenmekten daha önemli*” olduğu görüşü pratikteki yaygınlığını yitirmiş, evlilik “*yarı-ticari bir anlaşma*” (Ogburn, 1938:140) olmaktan çıkarılmış ve “*kadının iyi bir aşçı olup olmadığı bilgisi ikinci plana*” (Ogburn, 1938: 141) atılmıştır. Yeni aile, yalnızca toplumsal işlevlerinden yoksunluğu/ özgürlüğü bağlamında değil, eşlerin birbirleriyle olan ilişkisi ve üyelerinin oynadıkları roller itibarıyla da yenidir. Değişim yalnızca teorik zemindeki bir işlev kaybı olarak yaşanmamıştır, aksine aile içi ilişkilerin kurulma biçimleri de değişmiştir. Bu değişimler yalnızca kadının ve erkeğin aile içindeki rollerine birer farklılaşma getirmekle kalmamış, kadın ve erkek kimliğinin de

modern dönemde yeniden kurgulanmasına neden olmuştur. Bu yenilik, aile içi ilişkileri çözümleyebilmek için bir grup olarak aileye odaklanmanın yeterli olmayacağını gösterir ve ailenin, sistem içinde nasıl bir işleve sahip olduğunu da bilmeyi gerektirir.

Modern toplumun sistem kurucusu olarak Parsons, ailenin işlevlerinin gittikçe azalması üzerine aile kurumunun yok oluşu hakkında söylenebilecek çoğu şeye karşıt bir pozisyon alır. Ailenin kaybolan tüm işlevlerine rağmen modern toplum için çok başat üç işleve sahip olduğunu ve bu işlevlerin aileyi sistem için hala çok önemli bir kurum haline getirdiğini söyler. Parsons için ailenin üç temel işlevi vardır: Sosyalleşme, yetişkin kişiliklerinin istikrara kavuşturulması/dengede tutulması, cinsiyet rollerinin yeniden üretimi (Parsons & Bales, 1956: 17- 22).

Parsons’a göre iç içe geçen bu üç işlevin temel hedefi sosyalleşmeye yöneliktir. Sosyalleşme sürecinin tamamlanabilmesi, cinsiyet rollerinin çocuk tarafından içselleştirilmesini ve yetişkinlerin birer birey olarak sistemle entegre davranışlar sergilemesini zorunlu kılar. Bu yüzden Parsons aile üzerine yazarken, temelde çocuğun dış dünyayla nasıl bir ilişki geliştireceği sorusuna odaklanmaktadır.

Parsons’a göre, bir bebeğin dünyaya gelebilmesi için bir aileye ihtiyaç yoktur ancak “kişilik” doğuştan taşınan değil inşa edilen bir yapıdır. Bu yüzden sosyalleşme sürecinin başarıyla tamamlanabilmesi ve modern sisteme uygun bir insan kişiliğinin oluşturulabilmesi için çocuğun içinde büyüyeceği ve öğreneceği modern bir aile, gerekli ve önemlidir. (Parsons & Bales, 1956: 17) Parsons açıkça şöyle belirtir: “Aileler insan kişiliği üreten fabrikalardır” (Parsons & Bales, 1956: 17). Bu fabrika, çocuk için gerekli psikolojik koşulları sağlayabildiği ölçüde; kültür, başarıyla içselleştirilebilecektir. Bu yüzden psikolojik koşulların sağlanabilmesi ve kültürün içselleştirilebilmesi için fabrika küçük bir gruptan oluşmalı ve bir alt sistem değildir. (Parsons & Bales, 1956: 18) Ailenin nüfus bakımında küçük olması, görevlerini daha iyi yerine getirmesi için elzemdir. Buna ek olarak ailenin alt sistem oluşu Parsons’ın sıklıkla vurguladığı diğer temel özelliktir. Aile sistemin dışında var olabilen kendine yeten bir organizasyon değil, topluma entegre küçük bir gruptur. Toplumu tamamıyla

yansıtmaz, taşımaz veya oluşturmaz. Yalnızca toplumun bir parçasıdır ve sistemin işleminde önemli bir görevi vardır.

Bales'in "*barbar istilası*" olarak (Parsons & Bales, 1956: 313) isimlendirdiği doğumun önemsenmesi ve çocukların topluma entegre edilmesi, Eliasvari (2004) bir söylemle *barbarların uygarlaştırılması*, yalnızca aileyi ilgilendiren bir süreç olarak ele alınmaz, aileyi aşan bir konu olarak sistemi ilgilendiren bir sorundur.¹² Bu anlamıyla, modern öncesi dönemde gördüğümüz ve neredeyse toplumun tüm işlevlerini yerine getiren bir haneden söz etmek imkansızdır. Parsons'a göre yeni modern hane, sistem içinde özelleşmiş ayrı bir alan olup sistem için insan üretiminin merkezidir. Bu yönüyle ebeveynler de birer "*sosyalizasyon ajanıdır.*" (Parsons & Bales, 1956: 19).

Parsons tarafından (1956: 37) Çocuğun dünya ile ilişkisinin kurulmasında önemli rol oynayan anne ve baba figürü için kendi içerisinde tekrar bir alt sistem ayrıştırması yapılır. Çocuk ilk doğduğunda bir birey olarak ailenin üyesi olmaktan ziyade anne ile oluşturduğu bir alt sistemin parçası kabul edilir. Çocuk, doğumu itibarıyla göle atılan bir taş parçasına benzetilir. Başlangıçta ağırlık belirli bir giriş noktasında yoğunlaşır ancak zamanla dalga genişler ve sosyal ağ büyümeye başlar. Bu sebeple Parsons, çocuğun içine doğduğu aileyi "*oryantasyon ailesi*" (1956: 37) şeklinde tanımlar. Bu ailenin temel görevi, anne-çocuk bağı ile başlayan bu alt sistemi yukarıya doğru genişleterek çocuğun topluma sağlıklı bir birey olarak kazandırılmasını sağlamaktır. Ancak yine de başlangıçta bu sosyal grubun küçük ve izole olması gerekir. Bu sebeple Parsons'a göre çekirdek ailesinin ilk özelliği, izole/yalıtılmış bir aile olmasıdır (Parsons & Bales, 1956:10-33).

İzole hane birimi, modern toplumun "*normal/makbul*" hanesi olarak kabul edilir. Bu hane biriminin temel özelliği yapısal olarak akraba grubunun desteğinden yoksun olmasıdır (Parsons & Bales, 1956: 20). Önceden akrabalık birimiyle karşılanan ihtiyaçlar, modern izole ailede farklı biçimlerde karşılanmaktadır. (Parsons & Bales,

¹²Uygarlaşma için bkz. Uygarlık Süreci, Norbert Elias,

1956: 12) Bu hane tipi ekonomik olarak “para” geliri üzerine inşa edilir; toprak, mülkiyet veya takasın kabul edilmediği, desteğin aile içinde paylaşıldığı bir ekonomik yapıya sahiptir. Ne hane geliri ne de hane içi düzenlemeler eşlerden herhangi birinin ilk ailesi yani oryantasyon ailesi tarafından belirlenmez. Bu anlam da iki aile ile de özel bir ilişki geliştirilmez, ikisin konumu da eşit uzaklıktadır (Parsons & Bales, 1956).

Tipik bir evli aile, her iki ebeveyn çiftinden ayrı ve ekonomik olarak onlardan bağımsız halde yaşar. Bu yönüyle kocanın mesleği ekonomik gelirin ve sosyal statünün birincil kaynağı olarak kabul edilir (Parsons & Bales, 1956: 127). Meslek, hem toplumsal itibar hem de geliri sağlayan ana kaynak olarak erkek üzerinden belirlenir. Ailenin itibarının kocanın mesleği tarafından belirleniyor oluşu erkeğin aile içindeki rolünün araçsal bir niteliği olmasıyla ilgilidir. Annenin erken dönemden itibaren çocukla olan güçlü etkileşimi emzirme üzerinden sağlanır, Parsons’a göre babanın bu biyolojik işlevden muaf oluşu onu araçsal uzmanlaşmaya götürürken, anneyi duygusal ve anlamlandırıcı bir pozisyona götürür. Bu pozisyon alış, çocuğa dair birincil sorumluluğu tamamıyla anneye bırakır. Bu sorumluluğun paylaşılmasında, araçsal pozisyonun “iş yeri” üzerinden inşa edilmesi babanın iş, annenin ise ev ile özdeşleşmesi sonucunu doğurur. Parsons, bu eşitlikten uzak, görev dağılımında annenin yükünü hafifletmek için uygulanan iki pratik olarak; demografik olarak aileden beklenen çocuk sayısını azaltmak ve hane yardımlarının arttırılmasını tavsiye etse de bu pratiklerin anneyi sahip olduğu ağır yükten kurtaracak düzeyde olmadığını da belirtir (Parsons & Bales, 1956: 24).

Annenin erken dönemde çocukla kurduğu ilişki, çocuğun gelecekte toplumun bütünüyle kuracağı ilişkiye benzetilir. Çünkü çocuk, bir birey olarak, sistem denilen büyük ve kudretli yapıyla ilk kez bu ilişki çerçevesinde temasa geçer. Anne, çocuk için sistemi temsil etmektedir. Family, Socialization and Interaction Process’in bir diğer yazarı olan, Morris Zelditch emzirme işleminin çocuğun entegrasyonu için öneminden bahseder. Zelditch’e göre biberonla bebek beslemenin yaygınlaşması büyük bir ilerleme olsa da biberonun yanında emzirmenin, toplumsal bütünleşme açısından, ihmal edilmemesi gerektiğini vurgular. Çünkü meme yoluyla doyumu sağlayan bebek, anneden güvenliği ve rahatlığı da temin eder. Anne, sıcaklığın ve istikrarın odak

noktasıdır. Bu nedenle, çocukla olan ilksel özel ilişki anneyi sistemin ifade edicisi, temsilcisine dönüştürür. (Zelditch, 1956: 313-314) Erken dönemde anneye kurulan bu ilişki, yetişkin bireyin topluma duyacağı güvenin ve bağlılığın kaynağını tesis eder.

Parsons ilk dikkat çeken şey, aile hakkındaki düşüncelerinin açıkça psikolojiden beslendiğidir. Ailenin sisteme entegrasyonu için aile içindeki kadın-erkek- çocuk ilişkisine ve çocuğun kardeşleriyle olan ilişkisine odaklanıldığı aile içi ilişkilerin tümünde Parsons, Freud'dan yola çıkarak kendi düşünce sistemini inşa etmekte ve psikoloji ile kol kola yürümektedir. Metnin çoğu yerinde, modern toplumu anlamak için psikolojik alanın önemli olduğu vurgulanırken, klinik psikolojiye yetişkin birey kişiliğinin dengelenmesinde büyük önem atfedilir. Bunun yanında bebeğin, sosyalizasyon sürecinde de psikoseksüel gelişimi Freud'dan hareketle takip edilmekte klinik psikolojiye olan ilgi ise sosyal kontrol bağlamında ele alınmaktadır (Parsons, 1956: 36).

Parsons için “*iyi evlilik, çocuklu evliliktir*” (Parsons, 1956: 27). Çünkü modern toplum için ailenin yegâne önemi çocuk üretmesidir. Parsons'a göre genital cinsel ilişki sırasında iki taraf için de anne-çocuk ilişkisi yeniden canlanır. Bir çocuk, mevcut oryantasyon ailesinde baba rolüne erişemez. Bu yüzden bir arzu nesnesi olan anneye erişebilmek ve baba rolünü oynayabilmek için kendi çekirdek ailesini kurması zorunludur. Çekirdek ailenin itici gücü olarak bu ödipal kriz, erkek çocuğu kendi ailesini kurmaya sevk eder (Parsons & Bales, 1956: 94).

Öte yandan çocukluk döneminde baba ile kızın ilişkisi, anne ile çocuk ilişkisi gibi temel bir yerden ele alınmaz. Anne-çocuk ilişkisinde ele alınan çocuğun kız çocuk mu yoksa erkek çocuk mu olduğu ödipal kompleks teması açığa çıkana kadar kadar belirsizdir. Bu çocukluk aşamasında, kız çocuğun nasıl bir ilişki ağı içerisinde bulunduğu dair Freud'un da çok az şey söylemesine sadık kalır.

Bunlarla birlikte kadının rolü, Parsons için “*anne, eş ve terapist*” olarak önemsendir. Yetişkin birey, sıklıkla terapisti ile erken sosyalleşme figürü arasındaki ayrımı kaybeder. Bu ayrım, terapi sürecinde kişiliğin yeniden düzenlenmesine

yardımcı olması için yapıcı biçimde kullanılsa da (Parsons & Bales, 1956: 181) cinsiyeti ne olursa olsun, “*psikiyatrist/terapist de bir kadındır.*” (Parsons & Bales, 1956: 27). Terapist, toplumla bütünleşme noktasında bireye karşı anneye ait olan anlamlandırmacı rolü oynar. Bu yüzden, çocukluk döneminde sosyalizasyon için anne ne anlama geliyorsa, yetişkin bireyin kişilik istikrarı için de terapist aynı anlamı taşır.

Parsons’a göre öncelikle annesiyle bir alt sistem oluşturan bebek, büyüdükçe aile içinde inşa edilen bir “*biz*” duygusuna sahip olur. Ancak bu *biz* duygusu, çocuğun okula gitmeye başlayarak toplumla bireysel bir bağ geliştirmeye başladığı ilk andan itibaren farklılaşmaya başlar. Ailevi *biz*’i aşmak için akran grubu devreye girer. Diğer ailelerden gelen erkeklerle bir grup kuran çocuk, kendisini “*biz erkekler*” diye tanımlayarak kızlardan ayrılmaya başlar. Aileden sonra ilk kez topluma birey olarak katılan çocuğun akranlarıyla geliştirdiği *biz* duygusu, gelecekte kurumsal gruplarla inşa edilecek olan “*biz*” duygusunun ışığı olarak, Parsons tarafından olumlu bir tutumla karşılanır ve geliştirilmesi beklenir. (Parsons & Bales, 1956: 115) Yani aile bir cemaat olarak, çocuğu cemiyet hayatına hazırlayan bir mekanizmadır.

Cinsiyet farklılaşması; tuvalet ayrımı, giyim ve gruplaşmalar üzerinden sembolize edilse de öğretmen disiplini karşısında bu ayrımların hepsi eşitlenir. Öğretmenin otoritesi karşısında tüm çocuklar aynı itaati sergiler. Bu noktada anne babaya ek olarak öğretmenler ve büyük akran grupları sosyalleşme ajanları haline gelir. Çocuğun öğretmeninden ve büyük akranlarından gelen mesajlara karşı duyarlılığı artar. Referans kaynağı aileden çıkarak bölüştürülür. Aile, belirli bir çocuğun ailesi olmaktan çıkarak çocuğa toplumun bir üyesi olarak yaptırım uygulamaya başlar. (Parsons & Bales, 1956: 117) Bu sürecin aktarılan ideal izleğe göre işlemesi oryantasyon ailesinin sistemle ne kadar entegre olduğuna göre değişir. Parsons’a göre bu, olması gereken normal bir süreçtir. Psikoloji literatüründe ise aynı şeyi aileden ayrışma olarak görürüz.¹³ Parsons, aile ile çocuk arasındaki kuvvetli bağın önemini vurgularken bile bu ayrışmanın gerçekleşeceğinden ve ebeveynlerin kendilerini bu ayrışmaya hazırlamaları gerektiğinden bahseder:

¹³ Margaret S. Mahler, İnsan Yavrusunun Psikolojik Doğumu, Metis Yayınları.

“Yine de sosyalizasyon ajanları kendilerini aile bağlarına çok kaptırmamalıdır. Zamanı geldiğinde aile çocukla olan bağını koparmalıdır. Aile “küçük toplum” değil, alt sistemdir. Bu aynı zamanda yetişkinlerin de ailevi rollerden başka rollere sahip olması gerektiği anlamına gelir.” (Parsons & Bales, 1956: 19)

Çağdaş ebeveynler için Parsons’ın uyarısı dikkate alınmadığında karşılaşılma olasılığı oldukça yüksek olan boş yuva sendromu, çocukların yetişkinliğe erişip evden ayrılmasının ardından ebeveynlerin yaşadığı bocalamayı ifade etmektedir. Karşılığını psikoloji literatüründe Empty Nest Syndrome (*Boş Yuva Sendromu*) olarak bulan durum, modern toplum teorisi ile onun pratik hayattaki sorunlarına cevap üretmeye çalışan pratik/klinik bilimlerin iç içe geçmişliğini göstermekle kalmaz, modern burjuva kültürünün sosyolojik bir teoriden daha fazlası olduğunu ve parçaları bir puzzle gibi başka alanlarda da bulabileceğimizi gösterir.

Sonuç olarak, modern çekirdek aile, toplum için hem tehdit unsuru iken hem de kullanışlı bir alettir. Biz duygusunun dengede tutulabildiği, kadın erkek rollerinin uygun biçimde oynandığı, çocukla ayrışmanın doğru zamanda gerçekleştirildiği bir aile yapılanması cemiyet hayatını oluşturan ve destekleyen bir cemaat yapılanmasıdır. Bu anlamda modern çekirdek aile, Parsonsyan sistemin sınırları dahilinde tutulduğunda cemiyet hayatına hizmet eden üretici, duygusal ve sınırlı bir birliktir.

1.4. Değerlendirme

Birinci bölümde ailenin tarih öncesi serüveninden başlayarak modern çekirdek ailenin doğuşuna doğru ilerleyen bir çizgi takip ettik. Ailenin bir cemaat olarak, anne etrafında çevrelenerek ortaya çıktığını, bu anlamda anaerkil olduğunu gördük. Günümüz ataerkil çekirdek aile içerisinde de dayanışmanın ve duygusal birliğin koruyucusu olarak annenin kabul edilmesiyle (Parsons & Bales, 1956) tarih öncesinden bugüne kadının aile içinde benzer bir rolü taşıdığını gördük. Ancak bu nokta tüm yönleriyle eleştiriye açıktır. Geçmişe yönelik ve yoruma dayalı olarak

ulaşılan bu bilgileri hakikat kabul etmek yerine, bugünden geçmişe yönelik oluşturulmuş bir gerçeklik olduğunu akılda tutmakta yarar vardır. O halde tarih öncesi çağ “*artık var olmayan, belki hiçbir zaman var olmamış, muhtemelen asla var olmayacak, fakat yine de mevcut durumumuzu daha iyi değerlendirebilmek için hakkında doğru fikirlere sahip olmamız gereken*” (Rousseau’dan akt. Sahlins, 82: 1972/ 2016) şeyler bütündür, diyebiliriz.

Akabinde Morgan’ın verileri üzerinden ailenin tarih öncesi anlam ve sürecini işleyen Engels ile devam ettik. Engels’in çalışması ailenin doğuşu ile akrabalık ilişkisi arasındaki ikircikli ilişkiyi görmek için önemliydi. Bu anlamda cinsellik yasağının doğuşuyla evliliğin tedrici biçimde aileyi ortaya çıkarma sürecini ele aldık. Bu süreç, büyük bir topluluğun içerisinde gense, oradan da aileye dönüşen cemaatsel bir çizgi takip etti. Bu anlamda ilk aileler bize; ailenin en temelde biz-ötekiler arasında bir sınır çizilmesiyle geliştiğini gösterdi. Akrabalık grubu ile aile grubu arasında çatışmalı bir ilişki olduğunu gördük. Ailenin akrabalık grubu ile pozitif bir ilişkiye sahip olmadığını, aksine bir kopuş ile doğduğunu görmenin, akrabalık ağları üzerine inşa edilmiş olan aile apartmanı içindeki ilişkileri kavrayabilmek noktasında bizim için aydınlatıcı olacağını düşünüyoruz.

Tarım dönemini ele aldığımız süreçte, hane ekonomisinin doğuşuyla bu ayrımın belirginleştiğini gördük, hane ile akraba grubu arasında ekonominin üretimi ve tüketimi üzerinden belirlenen bir biz-ötekiler ayrımı olduğunu fark ettik. Hane ekonomisi, kapalı ve kendine yeten bir ekonomiydi. Bu noktada modern ekonomiden ve aileden çok temel biçimde ayrışıyordu. Bu çerçevede ailenin iktisadi bir birim olarak kapalı bir ekonomi oluşturduğunu, üretim ve tüketimin hane merkezli bir biçimde sağlandığını fark ettik. Aile apartmanındaki iktisadi bölüşümün ve tüketimin kapalı ekonomiyle benzerliklerinin olması bu bölümün yazılmasındaki temel motivasyondur.

Devamında aşk üzerine eğilerek, tarım toplumu ile modern toplum arasındaki geçişi kurgulamaya çalıştık. Temel amacımız, çekirdek ailenin üzerinde yükseldiği duygusal alanı tanımaktı. Bu alanı tanıma çabası içerisindeyken, duyguların modern

öncesi dönemde var olup olmadığına ilişkin tartışmalı bir literatürle karşılaştık. Bu literatürü kısa bir biçimde sunarak, modern aşkın çekirdek aileyi besleyen “ideolojik bir söylem” olduğunu vurgulamaya çalıştık.

Son bölümde Yapısal İşlevselciliği, Talcott Parsons üzerinden ele aldık. Parsons’ın fikirleri ve yapısal işlevselcilik bugün çokça eleştiriliyor olsa da Parsons’ı bu kurguda öne çıkarmamızın sebebi, gündelik hayatımızı hala Parsons’ın modern çekirdek aile idealine yakın bir yerde yaşıyor olduğumuza dair taşıdığımız sosyolojik inançtı. Bugün ana okuluna giden bir çocuğun çizdiği aile resmi anne, baba ve - sıklıkla- iki çocuktan oluşan bir tabloyken, Parsons’ın akademik düzlemde ne kadar eleştirildiği bizim nezdimizde önemini kaybetmekteydi. Çünkü Parsonsçı aile ideolojisi, aldığı tüm eleştirilere rağmen gündelik hayatımızda var olmaya ve kendini üretmeye devam ediyor. Bu noktada, Parsons’ın nasıl bir çekirdek aile modeli sunduğunu anlamak, gündelik hayatımızı keşfetmek için elzemdi. Parsons’a dair böyle bir soruşturma içerisindeyken Parsons ve Freud arasında kuvvetli bir bağ olduğunu ve bu bağın apaçık alansal bir alışveriş olduğunu fark ettik. Parsons, grup ve aile üzerine eğilirken, çekirdek aile idealini Freud’dan aldığı veriler üzerine inşa etmişti. Bu sebeple modern aile ideolojisinin yalnızca sosyolojik değil aynı zamanda psikolojik bir üretim de olduğunu belirttik. Sosyolojinin ve psikolojinin modern toplumu oluşturma ve anlamlandırma noktasında karşılıklı bir beslenme zemini kurduğunu ve modern olanın köklerinin Freud’dan bağımsız bir biçimde okunamayacağını fark ettik.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE AİLE

Türkiye’de ailenin tarihini okumak, Türk modernleşmesini ve Türkiye kentleşmesini ona eşlikçi kılmadığımız müddetçe pek mümkün değildir. Aile üzerine yürütülen tüm tartışmalar, coğrafyanın yaşadığı siyasi, kültürel ve ekonomik gerilimlerden beslenmektedir. Bu sebeple tezin bu bölümünü iki temel başlığa ayırdık. Birinci başlık olan Göç Öncesi Dönem’de; Osmanlı ailesi, Tanzimat dönemi aile tartışmaları ve Cumhuriyet Dönemi Milli Aile ideolojisi ele alınacaktır. Bu bölümdeki temel hedefimiz, Osmanlı İmparatorluğu’ndan, Türkiye Devleti’ne geçiş yaşanırken ailenin bu süreçteki konumunu ve değişen anlamını ortaya çıkarmaktır.

1950’lerde kırdan kente yaşanan büyük göç, hem kentteki Türk ailesinin anlam ve formunu hem de İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerin kentleşme sürecini şekillendirmiştir. Bu sebeple, ikinci başlık olan Göç Sonrası Dönem başlığı altında; aile kentleşme süreci bağlamında ele alınacaktır. Öncelikle devletin kent ile olan ilişkisi ele alınacak, ardından göç neticesinde ortaya çıkan gecekondular ve gecekondululardan bahsedilecek, devamında ise literatürde geniş yer kaplayan geniş aile- çekirdek aile ikileminin Türkiye için anlamı ele alınacaktır. Bölümün en son kısmında ise, akrabalık ilişkisinin yaygınlığı ve işlevleri hakkında bir tartışma yürütülecektir.

Bu bölümün hedefi, birinci bölümde sürdürülen tartışmaya ek olarak, ailenin Türkiye’deki hikayesini ortaya koymak ve üçüncü bölümde ele alacağımız, aile apartmanı olgusunu ele alırken ailenin ve apartmanın tarihsel arka planını gözden kaçırmamaktır.

2.1 Göç Öncesi Dönem

2.1.1 Osmanlı Ailesi

Osmanlı İmparatorluğu, bünyesinde farklı millet ve kültürden birçok insanı bulundururken bu çok renkli görüntü kendi içerisinde farklı aile tiplerini de barındırmaktadır. Ancak bu farklılıklar, dini, kültürel veya etnik değil daha çok bölgesel ve coğrafi farklılıklardır. Aynı kenti paylaşan kişiler, benzer aile tiplerine sahiptir (Ortaylı, 2018:18). Benzerliklerden en temeli Osmanlı ailesinin cemaatsel oluşudur. Yani aile, kişinin tüm ihtiyaçlarını giderdiği yegâne kurumdur. Bütün gündelik problemler aile içinde çözüldüğü gibi kişi, maddi ve manevi tüm desteği de ailesinden sağlar. Akrabalık bağlarının çok işlevliliği ve ailenin ataerkil düzene sahip olması bakımından etnik ayrımlara bakılmaksızın ortak özellikler gösteren bir Osmanlı ailesinden bahsedilmektedir (Ortaylı, 2018:40). Bu anlamda mekânsal yakınlık hem ilişki kurma biçimlerinde hem de yaşayış tarzında bir ortaklığa sebebiyet verir. Bu anlamda mahalle, ailenin biçimini ve dış dünya ile ilişkisini anlamak için önemli bir mekandır. Çünkü Osmanlı ailesini anlamak için, modern aile literatüründe olduğu gibi, yalnızca hane içi ilişkilere odaklanmak yetersiz kalır.

Aile, Osmanlı'da mekânsal bir örgütlenme olarak kabul edilen mahalle üzerine kuruludur. Tek tek her aile kendine ait bir eve ve bu anlamda kuşatılmış bir sınıra sahiptir ancak çocuğun büyüdüğü, evliliğin, kutlamanın, cezalandırmanın merkezi olarak mahalle bu noktada bir otorite merkezidir. Örneğin, Osmanlı'da doğum veya evlilik kaydı gibi bürokratik işlemler, resmi bir kuruma müracaat ile gerçekleşmez. Müslümanlar için imamlar, gayri müslimler için kendi dini önderleri bu kayıtları tutmakla görevlilerdir ve evlilik, mevcut cemaatin tasdikine dayanan, imam nikahının yalnızca bir ritüel olarak gerçekleştirildiği, meşruiyetini cemaatten alan bir kurumdur (Behar ve Duben, 2014). Cemaatsel destek ve gözetim evlilik kurumunun yalnızca başlangıcında değil, her aşamasında sağlanır. Örneğin lohusa hamamı, bir mahalle ritüeli olarak tüm mahallelinin katılımıyla gerçekleştirilir. Bu anlamda ailenin meşruiyeti, çağdaş dünyada olduğu gibi kurumsal bir onaya değil, dışsal bir topluluğun

kabulüne bağlıdır. Aile üyeleri bizzat ailenin kendisini kurarken, kendi mahallesiyle ilişki geliştirmek, onay almak ve kabul görmek zorundadır. Bu bağlamda Osmanlı ailesinin başladığı ve bittiği yerin evin içi olmadığı söylenebilir. Mahalle halkı birbirine karşı, modern devlet aygıtlarına duyulan kamusal sorumluluk gibi bir sorumluluğa sahiptir. Bu anlamda aile, etrafını saran küçük mahalle cemaatiyle kuşatılmıştır. Modern anlamda cemiyet, günümüzde olduğu gibi kapının hemen eşiğinde değil, mahallenin bitiminde başlamaktadır (Düzbakar, 2003).

Nüfus bakımından ele alındığında ise, Osmanlı ailesinin çekirdek aile formunda olduğuna dair önemli bulgular mevcuttur (Duben, 1991). Bu bulgular az gelişmişlik tartışmalarında Türkiye coğrafyasının modern olana sanıldığı kadar uzak olmadığını temellendirmek için sıklıkla kullanılsa da aile ile mahalle arasındaki ilişki biçimine bakıldığında çekirdek aile olmak ile modern çekirdek aile olmak arasında bir fark olduğu hızlıca görülebilir. Demografik olarak hane; az sayıda insana sahipken ilişkisel olarak, mahalleye bağlı ve bir cemaatin ayrılmaz parçasıdır. Halbuki, modern çekirdek ailenin en temel özelliği dışsal etkileşimlerden izole olmasıdır (Parsons, 1956). Oysa burada görülen izole olmaktan çok uzak, cemaat ile bütünleşik bir aile tablosudur. Bu anlamda, nüfus bakımından çekirdek aile formunda olan Osmanlı ailesi, mahallesiyle kurduğu yoğun ilişki göz önüne alındığında modern çekirdek ailenin sahip olduğu işlevleri taşımamaktadır. Bu durum da bizlere demografik olarak çekirdek olduğu kabul edilen her ailenin modern çekirdek aile ile özdeş tutulmaması gerektiğini, modernliği aile formu üzerinden ölçmenin güvenilir bir yöntem olmadığını gösterir (Poster, 1989). Tanzimat'a kadar var olan tipik Osmanlı ailesi, yukarıda sayılan özellikleri taşımaktadır. Nüfus olarak çekirdek olduğu iddia edilmekle birlikte cemaatsel bir yapıya yani mahalleye tabii olan aile; küçük çevresiyle ilişkide olan, kendine yeten bir birimdir (Ortaylı, 2018).

Özellikle kırsal bölgelerde toprağa dayalı yaşam biçimi, toplumsal yapının temel özelliğidir. Tarımla ilgilenilen bir coğrafyada modern anlamda çekirdek ailenin varlığından söz etmek anakronik bir yaklaşım olacaktır. Öte yandan Osmanlı ailesini geniş aile ile özdeş tutmak da oryantalist bir bakışın ürünüdür (Demirel, 2016). Osmanlı'da ilk ciddi nüfus sayımının 1831 yılında yapılmış olması ancak yalnızca

erkeklerin sayıma dahil edilmiş olması, hane ve avarız hanesi gibi ayrımların olması, tereke ve tahrir defterleri üzerinden ulaşılan bilgilerin vergi odaklı bir sayıya sahip olması, demografik olarak Osmanlı aile tipini netleştirmemize imkân vermez. Gürbüz Demirel, Osmanlı ailesinin geniş mi yoksa çekirdek aile mi olduğuna dair yapılan tartışmalar dahilinde “*mevcut kaynaklar Osmanlı ailesinin geniş aile olduğunu teyit etmeye yeterli değildir*” derken İsmail Doğan bu ifadeye bir ekleme yaparak şöyle belirtir: “*ama yine mevcut kaynaklar ve veriler Osmanlı ailesinin çekirdek aile olduğunu da doğrulayacak yeterlilikte değildir*” (2016: 149). Bu bağlamda modernleşmenin ölçütü olarak kurulan, geniş aile- çekirdek aile ayrımı, ilişkisel bir ölçümden yoksun olduğu için yer yer işlevsiz hatta kültürlerin kendi özgün taraflarını anlamayı zorlaştırdığı için de tehlikeli kabul edilebilir.

Osmanlı mahallesi, modern kent yapısından çok uzaktır (Farooqi, 1993). Mahalle ve köyler, toplumsal sınıflara göre biçimlenmiş vaziyette değildir. Aksine zengin ile fakirin aynı komünal cemaate olan mensubiyetinden dolayı birlikte yaşadığı ve birbirine karşı sorumlu olduğu bir mekandır. Bu anlamda erkekler için mahalle mescidi ve kahvehaneler kamuoyunun üretildiği birer merkezdir. Kadınların buluşma yerleri daha çok evler olup, sokakta gerçekleşen bir kadın sosyalleşmesinden bile bahsedilemez (Düzbakar, 2003). Bununla birlikte mahalle, farklı gruplara ev sahipliği yapmaz aksine belli bir cemaatin meskenidir. Bir köyde birden fazla dini grup yaşıyorsa mutlaka mahalleleri birbirinden ayırır ve “*orada görünmez bir duvar vardır*” (Ortaylı, 2018: 45). Ortaylı’ya göre bu görünmez duvar o kadar sabittir ki, gayri müslim biri ile evlenme/kız verme durumu hoş karşılanmadığı gibi Tanzimat’a kadar bu durum nadirdir. Yani mahalleliyi birbirine cemaat kılan dinsel kökendir ve bu ayrım modern kentteki gibi bir yan yana geliş imkânsız kılar. Ancak yine de birbiriyle derin ilişkiler içinde olmayan bu farklı grupların aile yapıları ayrı etnik kökenlerde bile benzerlik göstermektedir. Örneğin Ortaylı, Ermeni ailesi ile Türk aile yapısının hane içi ilişkiler bağlamında birbirinden farksız olduğunu belirtir (Ortaylı, 2018). Bu benzerlik, hane içi ilişkileri belirleyen şeyin ne olduğuna dair derin bir merak uyandırır da bu tartışmaya tezimizin bağlamını aştığı için girmemeyi tercih edeceğiz.

Osmanlı'da aile ile mahalle arasındaki ilişkiyi ele alırken akılda tutulması gereken diğer bilgi, mahalle cemaatinin genellikle akraba gruplarından oluşmasıdır. Kentte hemşerilik olarak görülen akrabalık, köylerde tüm mahallenin bir sülaleye ait olması ve bu soy ile isimlendirilmesi şeklinde görülür (Ortaylı, 2018). Tarih öncesi dönemde aile ile akraba grubu birbirini tehdit eden gerilimli bir ilişkiye sahipti. Ancak aile, tarihin ilerleyen safhalarında akrabalık grubuna karşı direnerek varlığını sürdürmüştür. Nihayetinde ise, akraba grubuyla yoğun bir ilişki geliştirmiş ve onunla uyum gösteren bir aile yapısı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda şöyle düşünebiliriz: Tarih öncesinden beri, akrabalık grubu ile aile arasındaki çatışmaya sebep veren şey bir cemaat örgütlenmesinin içerisinde yeni ve daha küçük bir cemaatin doğmasıdır. Akrabalık grubu dayanışmanın ana merkezi iken, bir çiftin evlenerek ve bu evliliği kendi ürünleri olan bir çocukla taçlandırıp cemaat içerisinde daha yakın bir cemaat kurduklarında, büyük cemaat ile yeni cemaat arasında çatışma doğmaktadır (Engels, 2019).

Osmanlı'da gördüğümüz resim ise büyük cemaatin küçük cemaatin varlığını kabul etmekte ancak ailenin özerkleşmesine imkân tanımamaktadır. Cemiyet hayatı da bu anlamda büyük cemaatin, küçük cemaat ile doğrudan temas kuramayacak kadar genişlediği ve dolayısıyla mekanik dayanışmanın yerini organik dayanışmaya bıraktığı bir zeminde gelişir. Ancak organik dayanışmanın ortaya çıkması ve ailenin cemaat olarak kendi içine kapanması; ekonomik, sosyal ve özellikle de mekânsal birçok değişimin yaşanmasıyla meydana gelecektir. (Durkheim, 2020) Osmanlı'da cemiyet hayatının iki grup arasındaki egemen ilişkileri dönüştürmesi, kentleşmenin ve endüstriyelleşmenin tarih sahnesine çıkışı ile başlayacaktır.

2.1.2. Tanzimat Sonrası Dönemde Kadın ve Aile

Türk modernleşme tarihinde Tanzimat dönemi önemli bir değişimin başlangıç noktası olarak kabul edilir ancak hedeflenen dönüşüm aile ve bireyi kapsayacak bir toplumsal dönüşümden ziyade idari düzeydedir (Ortaylı, 2018). Osmanlı Devleti'nde

gerçekleştirilecek değişimin bürokrasi noktasında kalması, Tanzimat Fermanı ile aile hakkında herhangi bir düzenleme yapılmamasıyla sonuçlanır. Bu durum Fransız L'Univers gazetesinde şöyle ifade edilmiştir:

“İstanbul Muhabirimize göre Hatt-ı Şerif, Türk kadınlarını hayal kırıklığına uğratmıştır. Kendileri için bir nevi kurtuluş fermanı olacağını ümit ettikleri bu hatta en küçük bir vaadin dahi mevcut olmayışı, Türk hanımlarının izzet-i nefsinin cerihadar etmiştir.” (Siyavuşgil'den Akt: Doğan, 2016:112)

Haberin yazımında yapılan vurgunun kadınlara yapılmasından anlaşılacağı üzere, modernleşme sürecinin getirdiğı dönüşüm ve eleştirilerde kadın meselesinin kritik bir yeri vardır (Göle, 2011: 59-82). Devamında gelecek tarihin aksine, Tanzimat Fermanı'nda aile veya kadın hakkında herhangi bir ibarenin olmayışına ek olarak Ahmet Cevdet Paşa önderliğinde hazırlanan Mecelle'nin medeni hukukun geniş bir kısmı ele alınmış ancak aile hukukuna dair bir düzenleme yapılmamıştır. Osmanlı'daki aile yapısı çok kültürlü toplum yapısıyla uyumlu olarak, farklı özellikler ve kurallar taşımaktadır. Bu anlamda ailelerin taşıdığı bölgesel farklılıklar, tüm ailelerin tek bir hukuka bağlanamamasının ilk sebeplerinden biridir (Doğan, 2016: 113). Bu anlamda aile ile ilgili meselelerden Şer'iyye mahkemelerinin sorumlu olması, ailenin direkt devlet mekanizmasıyla değil bölgesel cemaat mekanizmasıyla temasta olduğunu bir kez daha göstermektedir. Devlet, aile üzerinde doğrudan bir müdahalede bulunmamakta ve dahi modern devletin aileye gösterdiğine benzer bir ilgi göstermemektedir. Aile ne şekillendirilmesi gereken toplumsal bir grup olarak ne de iktidarın bir aygıtı olarak ele alınmaktadır. Aile yalnızca ailedir.

Öte yandan değişim dalgasının süreç içinde tabana yayılması Jön Türkleri, Tanzimat aydınlarının aksine, aile sorunuyla ilgilenmeye sevk etmiştir. Tanzimat aydını idari bir dönüşümü hedeflerken, Jön Türklerin toplumsal bir dönüşümü hedeflemesi Tanzimat'ı destekleyen aydının tutumu ile Jön Türklerin tutumu arasındaki temel farklardan da biridir (Mardin, 2019). Namık Kemal'in *İbret Gazetesi*'ndeki yazıları, Şemsettin Sami'nin *Aile* isimli gazetesi, Recaizade Ekrem'in ve Sami Paşazade Sezai'nin aşk ve evlilik üzerine yazılmış romanlarına ilerleyen

dönemlerde Halit Ziya Uşaklıgil'in günümüze kadar popülerliğini koruyarak ulaşmış *Aşk-ı Memnu*'su eklendiğinde bu dönemin zihin dünyasında ailenin nasıl geniş bir alan kapladığı görülecektir. Bu anlamda düşünürlerin zihninde modern Avrupalı bir aile portresi vardır. Ortaylı, aydınların özlem duydukları aile ile gündelik gerçeklikteki aile arasında farkı şöyle açıklar:

“Bu uyarılma ve özlem, Aksaray'ın bazen lağım akan, her zaman tozlu, çamurlu dar sokaklarındaki ahşap, basit evdeki fakir; çocukları takunyayla mahalle mektebine giden, sağlıksız şartlarda yaşayan, erkeğin evde değil kahvede oturduğu ailenin zıttıdır. (...) bu mahalle manzarası, meşrutiyet münevverinin kabusuydu.” (Ortaylı, 2018:204)

Hayali kurulan modernleşmiş aile, Osmanlı ailesinden uzak olsa da geleceğe yönelik kurulan bu hayal kendisine hukuki alanda karşılık bulmuştur. 1917 yılında çıkarılan Hukuk-u Aile Kararnamesi, aileyi modernleştirme hedefiyle oluşturulmuş bir kararnamedir. Bu kararname temelde çokeşliliğin kanunen yasaklanması noktasından hareket etmekteydi. Ancak kararname ile gündelik gerçeklik arasındaki uyumsuzluk, burada da kendisine yer bulmuştu (Ortaylı, 2018). Çokeşlilik, ekonomik olarak zorlayıcı olması sebebiyle Suriçi'nde %1,4 iken, gelir seviyesinin daha yüksek olduğu Beşiktaş'ta ve konakların bulunduğu sahil hattında %3,4 olarak tespit edilmişti. Ayrıca 1900'lerin başında İstanbul'dan alınan kayıtlara göre kadınların ortalama evlilik yaşı 20 iken erkeklerde bu yaş 30 olarak görülüyordu (Duben ve Behar, 2014:141). Nitekim kanunnamenin 1919 yılında yürürlükten kaldırılması başarısızlığının göstergesi olarak sayılabilir de ilk kez Müslüman ve gayri müslim ayırmaksızın ortak bir hukuk zemininin paylaşılma hedefi ve evlilik kurumuna dini hukuka göre değil devlet hukukuna göre kurallar koyulmuş olması; bu kararnamenin Medeni Kanun'un oluşumuna hizmet etmesi bakımından önemlidir (Küçüktiryaki, 2014).

Birinci Dünya Savaşı'na kadarki kısımda aile hakkındaki tartışmalar da benzer bir minvalde alafrangalık ve alaturkalık karşıtlığı üzerinden yürütülmüştür (Behar, 2014). Bu tartışma ne kadar cemaat ne kadar cemiyetiz, ne kadar doğulu ne kadar batılıyız, ne kadar ileri ne kadar geriyiz gibi farklı kavramlarla ifade edilebilecek yan

kollara sahiptir, ancak soruların tümü toplumun modernliğini ölçme arzusunun ürünüdür. Bu modernlik ölçeği de sıklıkla kadın üzerinde kurulmuş ve aile tartışmaları kadın tartışmalarıyla iç içe geçmiştir. Nitekim dönemin düşünürlerinden Şemsettin Sami'nin “*aile demek kadın demektir*” (Sami, 1878: 11) diyerek ifade ettiği bu durum, dönemin düşünme biçimini tanımlayıcıydı. Ancak bu durumda sosyal ve ekonomik sebeplerin etkileri de mevcuttur. *Kız Rüştîyeleri* (1858), *Ebe Mektebi* (1842), *Dar'ul Muallimat* (1870), *Kız Sanayi Mektebi* (1870) gibi okulların kurulmuş olması, kadınların sosyal ve ekonomik hayattaki görünürlüklerini arttırmış ve toplumsal hayata katılımlarını kolaylaştırmıştır (Doğan, 2016). Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda yaşanan büyük enflasyon ve erkeklerin savaşa gitmesi kadınların ilk kez sokak ekonomisine katılmalarına sebebiyet verirken, erkeklerin yaptığı birçok işi kadınların da yapabildiğinin görülmesi, kadın hareketlerini besleyen ana kaynak olmuştur ve bu dolayında kadınların özgürleşme hareketi dönemin İslamcı, Batıcı ve Milliyetçi kesimlerinde ortak gündem haline gelmiştir. Üç kesimde de tartışılan şey, kadının ne kadar ve ne biçimde özgürleştirileceği sorunu olmuştur (Kurnaz, 1991).

Dünyada yaşanan değişimden etkilenen ve siyasi alanda büyük bir parçalanmanın içinde olan Osmanlı, yeni bir devlete dönüşme yolunda ilerlerken, aslında yeni bir toplum tipini de arzulamaktadır (Mardin, 1991). Yeni toplum, gerçekten halkın yaşadığı ve talep ettiği alttan gelen bir dönüşüm müdür, yoksa devlet yapılanması şekil değiştirirken aynı zamanda toplumdan da benzer bir dönüşümü mü talep etmektedir, bilinmez. Ancak bu değişimin aile ayağının kadının değişimi üzerine kurulu olduğu açık bir gerçektir (Sancar, 2020). Bu anlamda dönem boyunca aile ve kadına dair yürütülen tartışmalar, geleneksel ilişkiyi sorguluyor ve batılı anlamda aşka dair yeni bir keşfi gözler önüne seriyordu. Aşkın kuramsal anlamda işaret ettiği şey, duygusal paylaşım temelinde inşa edilmiş batılı çekirdek aileydi (Duben ve Behar, 2014). Bu model, cemiyet hayatına yani modern batılı toplum tipine uygundu. Bu yolla aşk, cemaatin münasip gördüğü kişiyle “*baş göz edilen*” gençlerin bireyselleşme isteklerinin bir göstergesi olarak ortaya çıkıyor ama daha önemlisi, geleneksel cemaatin bireyler üzerindeki gücünü kaybettiğini kanıtlıyordu (Duben ve Behar, 2014). Bu kaybediş, muhafazakâr çevrelerce toplumsal düzeni tehdit eden bir çözümler olarak okunuyordu.

Örneğin Osmanlı'nın üst çevrelerince *grand amour* olarak kabul edilen aşk, Ahmet Mithat Efendi gibi muhafazakâr bir yazar için *yabancı işgaliydi* (Behar ve Duben, 2014: 107). Bu anlamda Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde aşkı; cariyeler, fahişeler, gayri müslimler gibi kenarda kalmış ve hoş görülmeleyen kadınlara atfediyor olması; yaşanan değişime gözlerini kapatmadığını ancak değişimi tasvip etmediğinin bir göstergesi olarak okunabilmektedir. Bu tasvip etmeme durumu kişisel bir muhafazakarlıktan ziyade, yazarların toplumsal tavır alışlarından ileri gelmektedir çünkü aşk yalnızca cemaatin otoritesine karşı gelen bireysel bir tercih olması sebebiyle nahoş karşılanmıyordu aksine bireysellik aşk vasıtasıyla toplumun ahlaki temellerini değiştiriyor, kişinin bireysel kimliğini ön plana çıkarıyor ve toplumsal düzeni tehlikeye atıyordu (Behar ve Duben, 2014).

Cemaatin bireyler üzerindeki otoritesine, bu otoritenin ev içi temsilcisi olan ebeveynlere ve dolaylı olarak devlet otoritesine yöneltilen bu isyan Gökalp tarafından bireyciliğin bir tezahürü olarak okunuyor ve “*hodgamlık*” olarak isimlendiriliyordu. Gökalp'e göre (1975) bu anlamda ümmet tarzı bir yapıdan bireysel modern toplum yapısına geçiş, kolektif vicdana zarar veriyordu.

Gökalp'in endişesini taşıdığı şey, bireysel duygulardan ziyade bu duygusal kullanımın gündelik hayatta neye dönüşebileceğine dair bir endişeydi. Bu endişe, bir yandan eski cemaat pratiklerine hanel geleceğine dair bir endişeyken aynı zamanda modernleşmenin gerekli olduğu bilgisini de taşıyordu. Ancak yine de halkın bu yenilikleri hangi reflekslerle karşıladığı biraz belirsiz bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk, düşünürlerin üzerine romanlar yazdığı; büyük bir tartışma konusu olarak sürdürdüğü aşkı gerçekten yaşıyor muydu, mevcut olan evlilikler flört ile görücü usulü arasında nerede duruyordu; kadın ve ailenin özgürleşmesi gerçekten korkutucu bir durum muydu yoksa düşünürler kendi zihinsel tahayyüllerinden mi ürküyordu, bilinmez. Bu konuya dair elimizdeki yegâne bilgi Behar'ın 1920'li yıllardan evlenmiş İstanbullu orta sınıf kadınlarla yaptığı mülakatlara dayanıyor. Bu mülakatlara göre kadınlar, evliliklerinin aşk evliliği olduğunu ve evlilik öncesindeki nişanlılık döneminin bu aşkın doğuşuna hizmet etmesi için kullanıldığını aktarıyor

(Behar ve Duben, 2014). Bu anlamda 1930'lu yıllara kadar evliliklerin çoğu görücü usulü olarak gerçekleşirken aşkın doğuşuna hizmet etmesi için nişanlılık evresine önem verildiği görülüyor. Toplum nezdinde, karşılaşılan yenilik ile eski pratiğin başka bir formda birleştirildiğine dair tahmin yürütebiliriz. Ancak yine de evliliğin, kırdan ve alt sınıflarda nasıl gerçekleştiğine dair neredeyse hiç bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar devam eden süreçte ailenin yaşadığı değişimin sosyal ve politik değişimlerden azade olmadığını, yapılan tartışmaların ve özgürleşme hareketlerinin cemaat ile bireyselleşme pratikleri arasındaki gerilimden hareket ettiğini, milliyetçilik, İslam ve çağdaşlaşma söylemleri arasında ailenin de bu üç temel kavram çerçevesinde yeni bir dönüşüme girdiğini söyleyebiliriz (Gökalp, 2014). Yine de 1930'lu yıllara kadar evliliklerin çoğunun görücü usulü olarak gerçekleştiğini ancak öncesindeki nişanlılık döneminin çiftler arasında aşkın doğmasına hizmet etmesi amacıyla kullanıldığını Behar'ın yaptığı mülakatlarından çıkarabilmekteyiz (Behar ve Duben, 2014: 111). Nişanlılık döneminin çiftlerin birbirlerini tanıması için meşru ve elzem kabul edilmesi görece yeni bir tutumdur (Aytaç, 2017). Evlilikler her ne kadar aşk üzerine temellenmeye başlamış olsa bile ailelerin izin ve gözetiminde yaşanan nişanlılık süreci bizlere; görücü usulü ile bireysel aşkın aynı potada eritilmeye çalışıldığını gösterir. Ancak bu çerçevede önemli olan şey; aşk söyleminin duygusal olmanın yanında politik ve toplumsal bir anlamı olduğunu da gözden kaçırmamaktır. Nişan ile meşruluk kazanan flört, toplumsal bir değişimin göstergesi olarak okunabilir (Aytaç, 2017).

Bu başlıkta anlatılanlardan hareketle, tanzimat sonrası dönemde aile hakkında konuşmanın kadın hakkında konuşmakla aynı anlama geldiğini söyleyebilmekteyiz. Kadın ile ailenin birlikte ele alınması, Cumhuriyet döneminde de karşılaştığımız bir tutumdur. Bu tutum bize, Türkiye'de ailenin ele alışına dair önemli ipuçları vermektedir.

2.1.3. Cumhuriyet İdeolojisi ve Milli Aile

Osmanlı Devleti'nin ardından 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte aileye olan yaklaşımlar yeni ulus devlet biçimiyle uyumlu bir şekilde değişmiştir. Osmanlı devletinin yıkılış sürecinden sonra yeni devletin politik ve ideolojik temellerinin Türk milliyetçiliği üzerine kurgulanması, aileye yönelik söylemlerin de milliyetçilikten beslenmesine sebebiyet vermiştir (Sancar, 2020).

Cumhuriyet döneminde, aile hayatına dair sınır ve yasakların kanunlarla belirlenmiş olması ailenin yapısal dönüşümü açısından bir milattır. Bu dönemde çok eşlilik hukuk tarafından reddedilmiş, evlilikte her iki cinsiyet içinde yaş sınırı resmileştirilmiştir. Kadınlara eşlerini seçme, boşanma, annelik haklarını koruma, mahkemede tanıklık etme, miras ve mülkiyetten pay alma ve en önemlisi 1930 yılında seçme ve seçilme hakkı tanımıştır (Çavuşoğlu, 2016). Osmanlı'da toplumun cemaat kültürüyle belirlediği sınırlar, cumhuriyet döneminde kanun yoluyla ülkenin her yerinde geçerliliği olan kurallarla yeniden çizilmiştir. Bunlarla beraber 1934 yılında soyadı kanununun çıkışıyla, modern aile hayatının temel biçimi olan ataerkillik devlet tarafından kabul edilmiştir. Baba aile reisi olarak kabul edilmiş ve kadınların evlendikten sonra kocalarının nüfusuna geçerek soy isim değişikliği yapması da zorunlu hale getirilmiştir (Aytaç, 2017).

Cumhuriyet dönemi aile tartışmaları hakkında akademik yazına bakıldığında, ortaya çıkan şey, eski cemaatsel form ile yeni cemiyet hayatı arasında kontrollü bir dönüşümün hedeflendiği söylenebilir. Henüz kurulmuş cumhuriyetin zihin dünyasında; teknikte ve bilgide öncü olan batıya yaklaşma arzusuna eşlik eden, bir kimliğini kaybetme endişesi mevcuttur. Bu endişe “*milli aile*” inşa etme hedefiyle teskin edilmeye çalışılmıştır (Sancar, 2020:210). Ailenin kadın üzerinden okunan bir örgütlenme olduğunu ve yeni aile biçimiyle devlet biçimi arasında büyük bir benzerlik olduğuna değinmiştik. Bu noktada Gökalp'in “*Türk kadını ne Fransız kadınının, ne Alman kadınının bir taslağı olmayacaktır.*” (Gökalp'ten akt. Sancar, 2020: 215) derken yalnızca yeni devletin kadın algısını değil, tüm toplumsal yapıda hedeflenen

dönüşümünün yönünü görmemiz kolaylaşır. Bu anlamda cümle, “*Türkiye Cumhuriyeti Devleti ne Fransa’nın ne de Almanya’nın bir taslağı olmayacaktır*” şeklinde de tercüme edilebilir. Yani, mevcut özgünlük arayışı devletin ve toplumun tüm unsurlarına sirayet etmiş bir arayıştır.

Sancar, *güçlü bir aile tahayyül etmekle güçlü bir devlet tahayyül etmek* arasında özel bir ilişki kurar (2020: 86). Sancar’a göre modern düşüncenin toplumu düzenlemek için aileyi düzenleme hedefi Cumhuriyet ideolojisinde kendini göstermektedir (2020: 198). Gelecekteki toplumu yapılandırmak adına çocukların şekillendirilmesi fikri, bu tahayyülün temel taşlarından biridir (Üstel, 2021). Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk yıllarında adab-ı muaşeret kitabı yazar Abdullah Cevdet, aile hayatının Avrupalılaşmasının toplumun Avrupalılaşmasında önemli bir adım olduğunu söylüyordu (Aslan, 2006). Çünkü hedeflenen aile yapısı, *Avrupalı, çocuk merkezli, küçük ve birbirine bağlı çekirdek aile*’nin (Behar ve Duben, 2014: 223) bir örneği idi. Bu uygun hedefe ulaşabilmek içinse öncelikle kadının değişmesi gerekiyordu.

Osmanlı’dan Cumhuriyete kadar yaşanan dönüşüm içerisinde; devletin modern bir yapı olarak yeniden düşünülmesi, ailenin konumunu özel ve kapalı bir yerden kamusal ve müdahale edilebilir bir yere taşımıştır (Üstel, 2021). Osmanlı’da mahalle ve cemaat tarafından örgütlenen, akrabalık ilişkileriyle çevrili, anne baba ve çocuğu aşarak mahalle bağlarına ve akrabalık örüntülerine eklenilen haneler, modern Avrupalı model örnek alınarak; küçük, çekirdek aile olarak hedeflenmiştir (Ortaylı, 2018). Hane kavramsallaştırmasından aileye geçiş de bu süreçte yaşanmıştır. Hane artık yalnızca anne baba ve çocuğun evi olan daha küçük bir mekandır. Hatta 1920’lerde yapılan apartmanlardaki dairelerin küçüklüğünün ailenin büyüklüğünü sınırlandırdığına yönelik söylemlerin bu dönemde ortaya çıkması bir tesadüf değildir (Kadın Yolu dergisinden akt: Behar ve Duben, 2014: 224).

Mekânsal alanda böyle bir dönüşüm yaşanırken bir taraftan da İstanbul’daki nüfusun yalnızca %10’unun geniş aile olarak yaşadığı bilgisine sahibiz (Behar ve Duben, 2014: 255). Nitekim yüzyılın sonunda geniş ailelerin yaşadığı konak, yalnızca

üst gelir grubundaki insanlara ait bir hane tipiydi. Bu bağlamda cumhuriyet öncesi aile, nüfus bakımında -belli zaman dilimleri hariç- çekirdek aile olarak kabul edilmektedir (Duben, 1993). Ancak nüfusun çekirdek olması bu ailelerin kültürel anlamda Avrupalı çekirdek aile özelliği taşıdığı anlamına gelmemektedir. Cumhuriyet döneminde ayrı mekanlarda yaşama düzeni yaygınlaşırken evli çiftlerin ilk aileleri ile olan ilişkileri sıkı bir şekilde devam etmekte hatta Avrupalı modele uygun olmayan biçimde sosyal, duygusal ve en önemlisi ekonomik bir bağlılık sürdürülmektedir (Behar ve Duben, 2014).

Sancar'a göre uluslaşma; bir yurttaşlar cemaati yaratma adına okulun, kışlanın ve ailenin yeniden kurgulandığı birbirine entegre edildiği bir süreçtir. Okula ve askere gitmeyen kadının yurttaşlar cemaatine katılımı ise doğrudan değil, aile üzerinden dolaylı bir biçimde gerçekleşmiştir (Sancar, 2020). Cumhuriyet döneminde kadını “asri kadın” olarak çağın gerekliliklerine ayak uydurabilen, eğitilmiş, toplumsal alanda erkeklerle birlikte yer alabilen bir kadın olsa da asri kadına verilen görevin annelikle sınırlı kalması erken cumhuriyet ideolojisinin başlıca tutumudur (Zihnioğlu, 2003).

Erken modernleşme döneminde siyasal alanda çaba gösteren Halide Edip ve Nezihe Muhittin gibi kadın önderlerin, kurulan devlet yönetiminde erkeklerle eşit konumları paylaşılamamaları ve “*ulusun anaları, geleneğin ve milli kültürün taşıyıcıları*” olarak kabul edilmeleri kadının; aile ve devlet modelindeki yerini gösterir niteliktedir (Sancar, 2020:112). Özellikle, 1934 yılında Atatürk’ün yaptığı bir konuşmada önce kadınların “*genel ekonomik iş bölümünde yerlerini almaya*” çağırılması devamında ise Atatürk’ün “*kadının en yüce vazifesi anneliktir*” demesi, mevcut ideolojinin kadına ve aileye bakışını özetlemektedir (Behar ve Duben, 2014: 234).

Ortaya çıkan resimde görülmektedir ki, ev ile devlet arasında açıkça bir bağlantı vardır. Aile üzerine düşünülen ve yürürlüğe giren her uygulama, devletin kendisini nasıl yapılandırıldığını okuyabileceğimiz, Türk modernleşmesinin sahip olduğu karışık renkleri görebileceğimiz bir alandır. Bu noktada aile inşa etmekle devlet inşa etmek eş tutulmakta, kadının eğitimi geleceğin yurttaşlarını büyüteceği için

önemsenmekte, erkeklerin batılı beyaz erkekten farksız olması hedeflenirken ulusun manevi öncüleri kadınlar olmakta ve milli kültürü onlar temsil ederek, kimlik özgünlüğünü onlar taşımaktadır (Sancar, 2020). Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti devleti, muasırlaşmak için hızla ilerlerken aile onun millileştiği yer olarak pozisyon almaktadır. Aile, batı ile aramızdaki sınırı hem yakınlaştıran hem de keskinleştiren bir çizgi olarak anlam bulmaktadır (Üstel, 2021). Cumhuriyet ideolojisi, cemiyet hayatına entegre olmakta başarılı; cemaatsel destek, manevi güç ve dayanışmadan mahrum kalmamış yeni bir Türk ailesi hedeflerken 20.yy'ın ikinci yarısında yaşanan gelişmeler, söz konusu hedefe giden rotalarda ciddi değişikliklere neden olmuştur.

2.2. Göç Sonrası Dönem

2.2.1. Devlet ve Kentleşme

Modernlik; rasyonalizasyon, özgürleşme, eşitlik ve sekülerlik gibi kavramlar çerçevesinde gelişen soyut bir dönüşüm süreciyken kendisini kent üzerinde somutlayan hem kenti şekillendiren ve hem de kentten beslenen bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda modern batılı kentler; sözleşmenin hâkim olduğu, cemiyet ilişkilerine dayalı, pazar ekonomisinin gelişimine elverişli bir yaşamın mekânı olarak sivil toplumu ve modern insanı üretir (Weber, 2010). Yani modern kent, insan ile kentin karşılıklı etkileşimi neticesinde oluşan yeni bir kamusal alanı, sosyal ilişkiler ağını ve kültürü doğurur (Sennet, 2016). Bu anlamda modern topluma ulaşabilmek için modern kente ulaşmak, cumhuriyet ideolojisinin hedeflerinden biri haline gelmiştir. Modern yaşama uygun olması ve onu teşvik etmesi adına; İstanbul ve Ankara için kentsel planlar çizilmiştir (Arlı, 2005).¹⁴

¹⁴ İstanbul'un dönüşümü hakkında ünlü mimar Le Courbusier Atatürk'e kentin eski dokusunun korunması gerektiğine ilişkin bir mektup yazar ve mektubuna cevap alamaz. Mektup Cumhuriyet ideolojisinin İstanbul'da yapmayı hedeflediği yenilikle uyumsuzdur. Osmanlı'nın temsili olan İstanbul'un yeni ülke için dönüştürülmesi hedeflenirken aksini tavsiye eden Le Courbusier daha sonra verdiği bir röportajda şöyle söyler: Eğer hayatımın en büyük gafı ve en büyük teknik hatası Atatürk'e yazdığım mektup olmasaydı, bugün büyük rakibim Prost yerine, güzel İstanbul'un imarıyla ben de uğraşacaktım. Bu mektupta inkılap yapmış bir milletin, en büyük inkılapçısına İstanbul'u eski haliyle, asırların tozu toprağıyla bırakmasını tavsiye ediyorum. Ne büyük hata yaptığımı sonradan anladım. (akt. Bozdoğan, 2002)

İstanbul için uygulanan Proust Planı ve Ankara için uygulanan Jensen Planı çerçevesinde; geniş düz caddeler açılmış, çıkmaz sokaklar iptal edilmiş, araç trafiğine uygun genişletmeler yapılmış, dini yapılar ve saraylar yerine heykeller ve hükümet binaları çoğaltılmış, Halk evleri gibi kültür merkezleri açılmış, ulus-devleti işaret eden simgesel yapılar çağdaş malzeme ve mimari ile inşa edilmiştir. Bu yeni kent mekânında, modern ve seküler kimliğe işaret eden Türk kentinin, yeni mekânsal estetiği yaratılmaya çalışılmıştır (Çavuşoğlu, 2016:129). Bu yeni estetik hedef, CHP'nin 1935 yılı programında “*teknik beynelmilel, ruh Türk, usul beynelmilel, üslup Türk*” sloganıyla cumhuriyet ideolojisini özetleyecek şekilde ifade edilmiştir. Ancak bu kentsel planlar hedeflerine tam anlamıyla ulaşamamış (Tanyeli, 2004) ve en önemlisi bu iki kentsel plan teşebbüsü, devletin kent üzerinde yaptığı son büyük çaplı ve planlı müdahaleler olarak kalmıştır. Sonraki yıllarda kent mekanının şekillenmesinde merkezi iradenin doğrudan inisiyatif üstlenmediği -yalnızca aracılık yaptığı- bir durum ortaya çıkmıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011). Bu noktada, devletin kentsel alandan geri çekilmesi Türkiye'nin ilerleyen yıllarda yaşayacağı gecekondulaşma, apartmanlaşma ve siteleşme süreçlerinin hepsini derinden etkilemiştir. Kurtuluş, devletin müdahale etmediği bu kentleşme sürecini “kendiliğinden kentleşme” olarak tanımlamaktadır (Kurtuluş'tan akt. Bozkulak 2016: 240). Göç, inşa edilecek konutların mekânsal seçimi, evlerin biçimi ve kullanılan malzemeler dahil olmak üzere tüm unsurlar halkın kendi tercihiyle bırakılmıştır (Bozkulak, 2016: 239-240). Aile apartmanları da devletin kentsel alana düzenleyici bir etkisinin olmadığı siyasi ve sosyolojik atmosferde insanların el yordamıyla kendi yollarını bularak konut edindiği bir yaşam biçimi olarak karşımıza çıkacaktır.

Bu dönemde hedeflenen şey, modern yurttaş/vatandaş statüsünün dolayına girmesini sağlamak, şehirlerde köylülükten uzak, çağdaş bir yaşam tarzını inşa etmek ve “*bireylere geleneksel bağlarından kopabileceği modern bir hayat alanı sunmak*” olsa da bu hedef, dönemin iktisadi ve sosyal koşulları altında uzun soluklu olarak sürdürülememiştir (Arlı, 2005: 293). Bu yarım kalmış hedef hem kentlerdeki aile yapısını hem de akrabalık örüntülerinin kullanılma biçimini temelden etkilemiştir. Cumhuriyet ideolojisi kendisine her ne kadar modern batılı devlet olma hedefi koymuşsa da cemaatsel kurumların yerine getirdiği görevleri tek başına

karşılayamamıştır ve netice “*itibariyle din, hemşehrilik ve aile, sosyal devletin yerine bireyi kuşatan ve koruyan kurumlar olarak*” öne çıkmıştır (Özbay, 2017:195). Böylece süreç, modernliğin mekânı olan kentin tam ortasında, cemaat örüntülerin işlevsel biçimde kullanıldığı yeni bir yaşam formu olan gecekondunun ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

2.2.2 Kentleşme ve Kentlileşme

İstanbul’daki aile apartmanlarının yaşam tarzını anlayabilmek için şehrin kentleşme hikayesine odaklanmamız gerekir. Bunun sebebi İstanbul nüfusunun kentleşmeyle artmış olması ve bu kentleşmenin de göç ile şekillenmiş olmasıdır¹⁵ (Özbay, 2017). İstanbul, -1922-1924 arası yaşanan zorunlu etnik mübadele hariç tutulduğunda- tarih boyunca göç veren değil, göç alan bir şehir olmuştur.¹⁶ II. Dünya Savaşı’nın tüm dünyada yarattığı değişiklikler, Türkiye’yi de önemli ölçüde etkilemiş ve kentlere doğru olan göçü tetiklemiştir. 1950’de Marshall yardımlarıyla tarımın modernleşme süreci başlamış ve bu da kırdaki ekonomik üretimi yeni bir forma dönüştürmüştür. Makineleşen ve küçülen tarım arazileri, krediler, girdi ithalatı, geçimlik ekonominin yerini pazar ekonomisine bırakması ve küçük işletmelerin ayakta duramaması kente olan ilgiyi arttırmıştır. Yeni yapılan karayolları kentle olan iletişimin hızını arttırırken, kentteki vasıfsız işçi talebi de kırdan gelecek insanlar için çekici bir unsur olmuştur (Aslan, 1989).

Savaş sırasında devletin kiralari dondurması, inşaat sektörünü sekteye uğratmış ve ciddi bir konut açığı ortaya çıkarmıştır. Tam da bu süreçte Balkanlar’dan göç eden

¹⁵ Özbay İstanbul göçünü ve göçmen olmanın anlamını şöyle ifade eder: “İstanbul göçmen kentidir. Yüzyıllardır göç alarak büyümüş. Tarihinde iki kez nüfusunu göç vererek azaltmış. İlki 1453’te İstanbul’un fethi sırasında yerli ahalinin çoğunun kenti terk etmesi sonucunda oluşmuş. İkincisi ise 1923’te Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına rastlar. Bu yüzden, İstanbul’da yerli-göçmen ayrımı, güç ilişkileri ile belirlenir. Güçsüz olanlar “göçmen” olarak nitelendirilir. Ötekileştirilir. Güçlü olanlar kısa bir süre sonra kenti sahiplenip gelenlerden şikâyet etmeye başlar.” (Özbay, 2017:20)

¹⁶ Çavuşoğlu’na göre, 1913 senesinde mevcut ülke sınırları içerisinde yaşayan her beş kişiden biri gayrimüslim iken 1923’te her kırk kişiden biri gayri müslim olarak tespit edilmiştir. (Çavuşoğlu, 2016: 121)

göçmenler barınmak için görece daha niteliksiz evler yapmışlardır.¹⁷ Bu evler İstanbul'daki gecekonduların erken örnekleri olarak sayılabilir. Ancak asıl gecekondulaşma süreci, sanayi bölgelerine bağlı olarak Topkapı ve Haliç'e yakınlığı sebebiyle Zeytinburnu'nda -daha sonra Kağıthane'de- Eyüp ve Rami çevresine ulaşımı sebebiyle Gaziosmanpaşa Taşlıtarla'da, Levent ve Bomonti'nin sanayileşmesiyle Gültepe, Kuştepe ve Çağlayan'da gerçekleşmiştir.¹⁸ İlerleyen süreçte yine Esenler, Sağmalcılar, Küçükköy ve Alibeyköy de gecekondulaşmanın merkezi haline gelmiştir. Anadolu Yakası'ndaki gecekondulaşma ise daha çok Kartal, Tuzla ve Maltepe çevresinde gelişmiştir (Erdem, 2005). Kırdan kente doğru yaşanan bu büyük göçler neticesinde Türkiye, Cumhuriyet döneminin başlangıcında %25'i kentlerde yaşayan tarımsal ekonomisi baskın bir ülke iken, bugün %93,2'i kentlerde yaşayan kent kökenli faaliyetlerin baskın olduğu bir ekonomiye sahip hale gelmiştir (TÜİK, Şubat 2022).

Gecekondulaşma süreci ve yeni kentliler, modernliğin yavaş yavaş inşa edildiği kentler için beklenmedik bir sürpriz olmuştur. Cumhuriyet ile ulus devletleşme yolunda ilerleyen Türkiye, modern bir mekân olarak kenti inşa ederken bu inşa "depeasantization"¹⁹ ile karşılaşmış ve devlet bu süreçte kentle olan düzenleyici ilişkisini kesmiştir (Tekeli, 2009). Gelişen yoğun ve büyük göç neticesinde modernleşme bağlamında önemsenen kentleşmeye akademik bir tartışma konusu olarak kentlileşme de eklenmiştir. (Kaya, 2003) Kentleşme yalnızca mekânın dizaynı üzerinden sağlanırken, kırdan kente gelen yeni göçmenlerin kent kültürüne

¹⁷ O dönem İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde Gerhard Kessler'in asistanlığını yapan Ekmel Zadil, İstanbul'da Mesken Mes'eleleri ve Gecekondu (1949) isimli bir makale yazmış ve Kessler ile birlikte yaptıkları araştırma neticesinde Yedikule'den Sirkeci'ye kadar olan bölgede yaşanan konut sıkıntısını sefalet olarak nitelemiştir. Ayrıca Zadil'in yaptığı bu çalışma, gecekondu üzerine yapılmış ilk araştırma olarak kabul edilirken, -hakim literatürün aksine- gecekondu'lara karşı aldığı uzlaşmacı ve anlayışlı tutum fark edilmektedir. (Arlı, 2005 ve Aslan, 1989)

¹⁸ 1947 yılında Vali Kırdar, İstanbul'da gecekondu sayısının 5000; 1951'de Vatan gazetesi 8000; 1954'te Hürriyet gazetesi 18.000 olarak vermektedir. 1948'de bir başka kaynak, Türkiye'de gecekondu sayısını 25-30.000 olarak vermekte ve çoğunluğun İstanbul Zeytinburnu ile Ankara Altındağ'da bulunduğunu belirtmektedir. (Şenyapılı'dan akt. Aslan, 1989)

¹⁹ Mübeccel Kıray, köyden kente göç ile birlikte köylülüğün dağılması/çözülmesi anlamında depeasantization kavramını kullanmıştır. Tekeli'nin de kentleşme sürecini bu kavram üzerinden anlatması, hâkim akademik görüşün kırdan kente göçe ilişkin tutumunu görmek adına önemlidir. Nitekim kavramın, bir çözümlüğe işaret ediyor oluşu kentleşme hikayesinin bir yönüyle kırsızlaşma hikayesi olduğunu da örtük biçimde göstermektedir.

adaptasyonu yani kentlileşme süreci, araştırmacıların temel odak noktası haline geldiği görülmektedir. Bu bağlamda bir sonraki bölümde gecekondular ve kentlileşme çerçevesinde aile hakkında sürdürdüğümüz tartışmaya devam edilecektir.

2.2.3. Gecekonduda Aile

Ülkede yaşanan değişimin motoru olan göç ve ortaya çıkan gecekondularla birçok araştırmacı ilgilenmiş ve hacimli bir literatür ortaya çıkmıştır.²⁰ Literatürün odağı zaman içerisinde çoklu parametrelere bağlı olarak değişim göstermiştir. Başlangıçta kır ve kent karşılaştırması üzerinden ilerleyen, barınma problemi bağlamında değerlendirme yapan, yeni gelen göçmenin kentle ilişkisini ele alan bir yaklaşım mevcuttur. Ardından, gecekondunun politika için bir araç haline dönüşmesiyle birlikte gecekondular ve gecekondululuk daha çok görünür olmaya başlamıştır. Bu noktada gecekondular imar, suç, sosyal güvenlik ve şiddet bağlamında çöküntü bölgeleri olarak ele alınmaya başlanmıştır (Şatıroğlu, 2011). Devamında ise bir yeni farklı bir şehir kültürü olarak görülen gecekondular varoş olarak addedilmekle birlikte arabeskin, alt kültürün, kent yoksulluğunun ve soylulaştırmanın aynı anda tartışıldığı bir temaya dönüşmüştür (Danış ve Karakaş, 2021). Biz bu bölümde özellikle ilk dönem gecekondular çalışmalarına odaklanacak, bu çalışmalar üzerinden hem literatürün aileye yaklaşımı tartışacak hem de Türk ailesi ve akrabalık örüntüleri hakkında bilgi edinmeye çalışacağız.

Erken dönem gecekondular çalışmalarının en önemli özelliği, Türkiye'nin kentleşirken kentlileşemediğini vurgulaması ve modernleşme sürecini kültürel bir engelle karşılaştığı varsayımıyla hareket etmesidir. Bu sebeple araştırmalar en temelde kırdan kente göçen ailelerin kırsal özellikleri, kente adapte olma pratikleri ve uyum

²⁰ Literatürle ilgili kapsamlı bir bibliyografya çalışması için bkz. Alim Arlı Arlı, Alim, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Şehirleşme ve Gecekondular Araştırmaları, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, 2005, 283-352.

süreçlerine odaklanmaktadır (Tekeli, 2009). Tekeli, hem erken dönem araştırmacıların hem de eski kentlilerin yeni göçmenlere olan tavrını şöyle açıklamaktadır:

“Eski kentliler kente yeni gelenleri köylerine geri gönderemeyince kendi zihinlerinde ürettiği köylere hapsedmektedirler.” (Tekeli, 2009:97)

Literatür içerisinde ailenin yaşadığı dönüşümü odağına alan üç önemli isim bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türk sosyolojisinde yapısal-işlevselciğin temsilcisi kabul edilen Mübeccel Kıray’ın yayınlarıdır. *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* (1964), *Örgütlemeyen Kent: İzmir’de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni* (1972), *Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakta Kopma ve Bütünleşememe* (1973), *Büyük Kent ve Değişen Aile* (1984) isimli çalışmaları literatürü şekillendiren önemli eserlerdir. Özellikle Ereğli çalışmasında tespit ettiği “kız evlada dayalı genişlemiş aile”yi bir tampon mekanizma²¹ olarak ele alır. Geleneksel aile yapısında olduğu varsayılan baba- oğul dayanışmasının kentleşmeyle birlikte çözüldüğünü, kentin ve devletin sosyal hizmet çerçevesinde karşılayamadığı güvenlik ihtiyacının kız çocuklar tarafından karşılandığı söyler. Ancak Kıray’a göre bu güvenlik biçimi toplumsal ilerleme devam ettikçe ve yeterli modernleşme sağlandıkça ortadan kalkacaktır. Tampon mekanizmalar, toplumsal değişme yaşanırken ortaya çıkan sorunları hafifleten geçici çözüm biçimleridir (Kıray, 1964).

Erken dönem gecekondu ailesi hakkında araştırmalar yürütmüş olan diğer önemli isim İbrahim Yasa’dır. *Ankara’da Gecekondu Aileleri* (1966) ve *Gecekondu Ailesi* (1970) isimli makaleleri gecekondu aileler üzerine yapılmış ilk çalışmalardandır. Yasa’ya göre gecekondu aileleri kırım değerlerini taşımakta ve davranışlarını tam olarak kente adapte etmiş vaziyette değildir ancak kentin sunduğu haberleşme, ulaşım, basın yayın gibi iletişim kanalları sayesinde aile içinde bireysel ayrımlar ortaya çıkmaktadır. Yine de yaşanan değişimin kentle tam bir bütünleşme

²¹ Mübeccel Kıray’a ait olan tampon mekanizma kavramı, geleneksel toplumdan modern olana geçiş sürecinde insanların ürettikleri geçici yapılarla verilen isimdir. Kıray’a göre gerekli koşullar sağlanıp toplum olması gereken aşamaya ulaştığında tampon mekanizmalar ortadan kalkmaktadır. Bu yaklaşım, pozitivist bir anlayıştan beslenmiş olup evrimci bir sosyolojik yaklaşımın ürünüdür. İlk dönem gecekondu araştırmaları, böyle bir sosyolojik yaklaşımın baskın olduğu bir çerçevede gerçekleştirilmiştir.

ifade etmediğini, gecekondü ailesinin yeni kültürel öğeleri kendi ihtiyaç ve mizaçlarına göre kabul ettiğini belirtir. Özellikle maddi kültür öğelerinin, manevi kültür öğelerinden daha hızlı ve kolay kabul edilmesi bunun önemli bir örneğidir. Her şeye rağmen kente yeni gelen gecekondü grubu Yasa'ya göre ekonomik, psikolojik ve kültürel açıdan görece kapalı bir durumdadır. Ancak Yasa (1970:16) gecekondü ailesini “köy ailesi ile kent ailesi arasında bir geçiş aşamasında” kabul eder ve şöyle söyler:

“Genel olarak gecekondü ailesi denilince, Türkiye'nin belirli bir döneminin toplumsal yapı koşullarında ortaya çıkmış ve yine bir süre sonra ortadan kalkması beklenen kendine özgü nitelikleri olan, uzun bir toplumsal tarih göz önüne alınınca, yaşamı kısa sürecek mutsuz bir aileyi anımsatmaktadır.” (Yasa, 1970:17)

Gecekondü aileleriyle ilgili diğer bir çalışma Emre Kongar'ın *İzmir'de Kentsel Aile* (1972) isimli çalışmasıdır. Kongar, aileyi incelemek için kendi içerisinde bir gelişim çizgisi izleyen üçlü bir tasnif yapar: Kırsal Aile, Gecekondü Ailesi ve Kentsel Aile (Kongar, 1986). Kırsal aile, köy ailesine benzememekte ve demografik olarak çekirdek aile özelliği taşımaktadır. Ancak yine de geniş aileyle ekonomik bir ilişki içinde bulunmakta, kararlarında babanın otoritesine tabii olmakta, tarımsal faaliyeti sürdürmeye devam etmekte ve bu anlamda cemaatsel bir birliğe ihtiyaç duyarak geleneksel dayanışma motifini taşımaktadır. Gecekondü ailesi, demografik olarak çekirdek aile özelliği göstermekle birlikte, evlilik iş vb. önemli kararlarda daha fazla özgürlüğe sahiptir. Akraba grubundan kopuktur. Çalışılan işler, tercih edilen kıyafetler, yemek yeme ve sosyalleşme biçimi bakımında kentlidir. Kentsel aileye gelindiğinde ise çekirdek aile özelliklerinin daha belirgin biçimde vurgulandığı fark edilir. Eğitim süresinin uzaması evlilik yaşını yukarıya çekmiştir ve baskın tüketim alışkanlıkları kentsel aileyi diğer iki gruptan keskin biçimde ayırmaktadır. Ancak yine de devlet tarafından sağlanan sosyal desteğin eksikliği sebebiyle, batılı anlamda bilinen çekirdek aile değerlerini ve davranışlarını sergileyemez. (Kongar, 1986).

Bu eserler en temelde azgelişmişlik tartışmaları çerçevesinde kaleme alınmıştır. 1960- 1980 arası dönemde, Türkiye ard arda 27 Mayıs 1960 askeri

darbesini, 1971 askeri muhtırasını ve 12 Eylül 1980 askeri darbesini yaşamıştır. Arda arda yaşanan bu üç büyük politik kriz, ithal ikameci ekonomi ve ülkenin yaşadığı kültürel değişimler aile sosyolojisi çalışmalarını da etkilemiştir. Bu dönemde yapısal-işlevselci survey tipi araştırmalara önem verilmeye başlanmış ve batılılaşma sorunu önce az gelişmişlik ardından bağımlılık teorisi çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır (Şahin, 2017). Bu anlamda 1980'lere kadar modernleşme zemininde “*gecekonduyu tespit eden, betimleyen ve çözüm önerileri geliştiren*” (Şatıroğlu, 2011) literatür yeni kentli gecekondu ailesine ilişkin düşünceleri de şekillendirmiştir. Literatür boyunca özellikle; gecekondu ailelerinin, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş halindeki aileler oldukları vurgulanmış, gecekondu dayanışmasının ve sosyal örgütlenmenin (hemşehri dernekleri vb.) kırdan gelen insanların kente uyumlanma süreçlerinde birer tampon mekanizma olarak işlev gördüğü belirtilmiş ve modern kente adaptasyonun gerekli kaynak ve zaman temin edildiğinde gerçekleşeceği konusunda hemfikir bir literatür ortaya çıkmıştır (Kongar,1974; Öncü, 1975; Tolan, 1975; Türkdogan, 1977; Yasa, 1970).

Literatüre hâkim olan yapısal işlevselci yaklaşımın en büyük handikabı Türkiye'nin kapitalistleşme/modernleşme sürecinin batıdakine benzer bir yol takip edeceğini varsayması olmuştur. Bu noktada ailenin toplumda sahip olduğu işlevlerin de modernleşme gerçekleştikçe değişeceğine, Parsons tarafından ayrıntılarıyla betimlenen çekirdek aile formuna ulaşılacağına ilişkin örtük bir inanç mevcuttur. Bu anlamıyla ailenin geleneksel toplumda sunduğu eğitim, ekonomi ve güvenlik gibi işlevlerin kentin sunduğu diğer kurumlara aktarılacağı ve zamanla ailenin -tıpkı batılı çekirdek aile modelinde olduğu gibi- yalnızca manevi destek işlevini üstleneceği beklenmiştir (Özbay, 2017). Bu yaklaşım yapılan araştırmalarda ailenin kendi içerisinde yaşadığı çatışmaların ve kentle uyumlanırken ortaya çıkardığı çelişkilerin göz ardı edilmesine sebebiyet vermiştir. Gecekondu ailesiyle ilgilenen araştırmacılar ailelerin genişlikleri ve demografik özellikleri gibi ayrıntılı niceliksel verileri bizlere sunma konusunda oldukça başarılı olmalarına rağmen ailelerin kendi iç dinamiklerini analiz etmekte yetersiz kalmıştır (Arlı, 2005).

Ancak 1980'lere gelindiğinde, kapitalistleşmekte olan uydu toplumların hem sahip oldukları aile yapıları hem de modernleşme biçimleri sebebiyle, tüm işlevlerinden izole olmuş batılı çekirdek aile modeline erişemeyecekleri kabul edilmeye başlanmıştır (Keyder, 1982). Gecekondu literatürünün, kültür odaklı bir alana çekilmesi de yine 1980'lerde gerçekleşmiştir.

Devlet ve kent arasındaki ilişki uzun süre boyunca modern bir tarzda kurulamamıştır. Gecekonduların kuruldukları arsalar, devletin sahip olduğu geniş arsa stoğundan temin edilmiştir. Işık ve Pınarcıoğlu (2011) kentsel mülkiyetin gelişmemesinin ve halkın devlet arazisi üzerine konut inşa etme davranışının bir tür Osmanlı mirası olduğunu belirtir. Çünkü kent içinde ve kente en yakın bölgelerde en geniş arsa sahibi devlet olduğu için yeni göçmenlerin konut inşa ettikleri alanlar genellikle devlet arazisi olmuştur. Hazine arazileri üzerine inşa edilmiş olan bu gecekondu, 1980'lerden sonra çıkan imar afları ve tapu dağıtımlarıyla birer oy malzemesine dönüşmüştür.²² (Kurtuluş, 2016) Ancak bizim için önemli olan nokta, çıkarılan bu yasalar neticesinde tek katlı, derme çatma yapılar olan gecekonduların çok katlı apartmanlara dönüşmeye başlama sürecine girmiş olmasıdır. Bu dönüşüm tüm gecekonduları kapsayacak kadar güçlü bir dönüşümdür. Öyle ki, bugün mevcut kentte ilk dönem gecekondu örneği olabilecek herhangi bir konut bulunmamaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011).

Kırdan kente doğru yaşanan göçün başlangıcında, yani 1950'li yıllarda göçmenler kurdukları evlerde barınma amaçlı yaşamış ve bu anlamda etik bir meşruluğa sahip olmuşlardır. Ancak aynı dönemde yapsatçılık yoluyla konut edinen kentli orta sınıf tarafından hoş karşılanmazken, araştırmacılar tarafından da kenti kirleten, temizlenmesi elzem olan birer unsur olarak değerlendirilmiştir (Bozkulak, 2016). Bu anlamda kentli orta sınıfın yaşam alanı olan apartmanlar ile göçmenlerin yaşam alanı olan gecekondu arasında ihtiva ettikleri anlam ve kentli olma biçimi

²² Mart 1983 tarihli 2805, Mart 1984 tarihli 2981, Aralık 1984 tarihli 3086, Mayıs 1986 tarihli 3290 ve Mayıs 1987 tarihli 3366 sayılı yasalar kastedilmektedir.

bakımında önemli bir ikilik ortaya çıkmıştır (Kıray 1979; Tekeli, 1979; Öncü, 1988). Pınarcıoğlu ve Işık bu ikiliği şu şekilde açıklamaktadır:

“Türkiye kentlerinde orta sınıfın temel yaşam alanı olan apartmanlar, çoğu kez gecekondunun tam karşısı olan ilişki ve değerlerin mekânı olarak görülmüştür. Gecekondu kaçaktır; apartmanlar ise ruhsatludur, imar kurallarına uygundur. Gecekondu plansızdır; apartmanlar planlıdır. Gecekondu altyapıdan ve temel gereksinimlerden yoksundur; apartmanların alt yapı sorunları daha yapım aşamasında çözülmüştür. Gecekondularda kente yeni göçenler, marjinal kesim yaşarken, apartmanlarda modern orta sınıf yaşamaktadır. Genelde modernleşme sürecini, daha özelden kentleşmeyi iki karşıtlık arasında uzanan düz bir çizgi olarak gören ve en net ifadesini (...) ‘formel-enformel’ benzeri ayrımlarda gösteren yaklaşımlarda, apartmanlar bu karşıtlıklardan modern olanının simgesidir.” (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011:103)

Modern olan ile geleneksel olan, kentli olan ile kırdan gelen arasında böyle simgesel bir değer farklılığı bulunmasına rağmen çıkarılan imar kanunları neticesinde gecekondulu mahalleler hızlıca apartmanlaşarak kentsel sınıf ayrımında yeni bir sürecin başlamasına sebebiyet vermiştir. Gecekondulular, kentin çeperinde değil ortasında, formel konut piyasasının içerisinde; mülk edinme ve köklenme fırsatını bulmuşlardır.²³ Köklenen ve kentli bir simgesel değere kavuşan gecekondulular, ilişkilerini mimari olarak kentle uyumlu yeni bir mekânda, apartmanın imkân ve kısıtlılıkları içinde geliştirmeye başlamışlardır. Aile apartmanları da bu sürecin bir meyvesi olarak karşımıza çıkan, üçüncü bölümde inceleyeceğimiz konut türüdür. Ancak 80’lerin değişen iklimiyle gecekondu ailesine olan bakışın ve araştırmaların yönünün değiştiğini belirtmekte fayda vardır. Özellikle Alan Duben’in Türkiye’deki aile ve akrabalık ilişkileri hakkında ortaya çıkardığı bulgular, aile apartmanlarını anlamak için önemlidir. Çünkü akrabalık örüntüsü; aile apartmanlarının iç ve dış dinamiklerini analiz ederken çok temel bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır.

²³ Yaşanan bu değişim ve ekonomide uygulanan neoliberal politikalar neticesinde kentsel sosyoekonomik ayrımın keskinleştiği bir dönem yaşanmıştır. Gecekondu mahalleleri varoş olarak tanımlanmaya başlanmış ve orta üst sınıf için güvenli sitelerin inşa edildiği ve modernliğin bir cemaat ahlakıyla birleştirilerek sunulduğu bir kültür ortaya çıkmıştır. Siteler ve cemaat kültürü için bkz. Nöbetleşe Yoksulluk.

Alan Duben' göre, Türk aile ve kentleşme literatürünün bir mit üzerine inşa edilmiştir (Duben, 2012). Bu mit, geleneksel Türk ailesinin geniş aile, modern Türk ailesinin ise çekirdek aile formunda oluşudur. Kırdan kente yaşanan göç neticesinde kapitalistleşme sürecinin etkisiyle ailelerin akrabalık bağlarından arınarak, modernleştikleri ve ideal aile formuna yaklaştıkları kabul edilir.²⁴

Bu kabul bizler için yalnızca daha önce dokunulmamış bir mite işaret etmez aynı zamanda mevcut istatistiki verilerin yorumlanma biçimini şekillendirir. Şenyapılı (1978) ve Yasa (1969)'nın araştırmaları gecekondü hanelerinin %71-72 oranında çekirdek aileden müteşekkil olduğunu ortaya çıkmıştır. Ancak araştırmalarda bu yüksek oran, bugün erişilmiş birer oran olarak ele alınmış ve kentleşme sürecinin bir sonucu olarak okunmuştur (Kıray, 1984; Özbay, 1991). Duben bu okumanın hâkim yapısal işlevselci görüşün etkisinde bir yaklaşım olduğunu ve sanayileşme ile aile arasında nedensel bir ilişki kurma çabasıdan kaynakladığını belirtir (2012: 80). Duben'e göre, kente göç eden bireyler hali hazırda çekirdek bir ailenin mensubu olarak gelmiş ve burada da çekirdek bir ailenin üyesi olarak yaşayamaya devam etmişlerdir. Bu noktada kırdaki geniş ailenin kentleşme deneyimi sonucunda parçalanarak çekirdek aileye dönüşmesi bir mit olarak karşımıza çıkmaktadır. (Duben, 2012)

Bu anlamda benzer şekilde Batı'da yaygın olan geniş aile-çekirdek aile tartışması Türk aile sosyolojisinde de kendisine modernleşme paradigması çerçevesinde bir yer bulmuş ancak bu yer bulma hali mevcut gündelik gerçeklikle araştırmacı arasına bir perde çekerek olguları objektif bir biçimde okuma ve gerçeğe yaklaşma imkanını kısıtlamıştır. Literatürün Parsons'dan beri öne sürdüğü gibi modern aile, akrabalık örüntülerinden izole çekirdek aile olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin aile yapısı bu tanımlama içerisinde demografik olarak çekirdek aile olma özelliğini uzun yıllardır karşılamaktadır ancak bu durum Türkiye'nin bütünüyle sanayileşmiş bir toplumsal yapıya sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir değildir. Ayrıca

²⁴ Duben bu makalesini en temelde Serim Timur'un 1972 yılında yayınlayıp 1968 yılında topladığı verilere dayanarak yazmıştır. Bkz. Türkiye'de Aile Yapısı, Serim Timur, Hacettepe Üniversitesi, Ankara (1972)

Duben'e göre, Türk ailesinin demografik olarak çekirdek aile özelliği gösteriyor oluşu onun akrabalık örüntülerinden izole olduğu anlamına gelmemektedir.²⁵

Özellikle Kıray (1970) ve Kongar (1976) kırdan kente göçen çekirdek ailelerin hem kırdaki aileleri ile hem de kentteki akrabaları ile güçlü bir destek ağı içerisinde olduklarını aktarır. Gecekondu ailelerinin gıda ihtiyaçlarını hala kırdan karşılıyor oluşları, yazları memlekete gitme veya belirli mevsimlerde hasat için geri dönme gibi davranış kalıpları kırla olan bağın kopmadığını gösterirken (Şenyapılı, 1978) şehre geldiklerinde hemşehrilerinin çevresinde konut edinme ve bu yolla iş sahibi olma davranışı da kentte de akrabalık örüntüsünün kullanılmaya devam ettiğini gösterir niteliktedir. Bu anlamda İstanbul'daki iş gücü piyasasının belirli şehirlerle özdeşlenmesinin sebebi de ekonomik gücün genellikle akrabalık ağı üzerinden temin ediliyor oluşudur. Dolayısıyla iş gücü piyasası da kökene dayalı olarak farklılaşmaktadır.²⁶ (Güvenç ve Işık'tan akt. Pınarcıoğlu ve Işık)

Ancak mevcut literatür, gecekondulular içerisindeki bu dayanışma ağını "kentin acımasız ve anonimleştirici etkilerinden korunmak için" kullanıldığı konusunda hemfikir görünmektedir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011:122). Oysa cemaatleşme pratiği yalnızca bir korunma ve adapte olma değil üretme ve sürekliliği sağlama mekanizması olarak da kullanılıyor olabilir. Bu argümanı desteklemek adına öncelikle kırdaki geniş aile yapılanmasının ekonomik işlevi nasıl ürettiğine bakacak

²⁵ Duben antropoloji biliminde akrabalık kodu olarak tanımlanan ve arada kan bağı olmaksızın sürdürülen yakın ve yoğun ilişkilerin de gözden kaçırıldığını ve Türkiye'yi anlamak için akrabalık kodunun da göz önüne alınması gerektiğini vurgular. Ancak biz tezin sınırlılıklarına tabi olarak tartışmayı Türkiye'deki kan akrabalığı üzerinden ilerleteceğiz. Türkiye'deki akrabalık kodunun işlevleri hakkında bir araştırma için bkz.: Jenny B. White Para ile Akra Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği (2015).

²⁶ "Örneğin İstanbul'da konut inşaat sektöründe Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Tokat, Trabzon, Bayburt ve Batman illerin de doğmuş olanların, İstanbul ortalamalarını çok aşan oranlar da temsil edildikleri görülmektedir. Ancak ilginçtir ki, bu göç men grupları konut inşaat sektöründe aynı koşullarda yer al mamaktadır. Bu gruplar arasında Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon doğumluların önemlice bir bölümü, işveren ya da kendi hesabına statüsünde çalışırken, adı geçen diğer göçmen grupların üyeleri, özellikle de Güneydoğu doğumlular ücretli statüsünde çalışmaktadır. Benzer şekilde, konfeksiyon ve triko sektöründe de, köken temelli farklılaşmalar olduğu, bu kesim de de Güneydoğu kökenlilerin ağırlıkla ücretli statüsünde çalıştıkları görülmektedir." (Güvenç ve Işık, 1998).

ardından ise kentteki akrabalık örüntüsünün ekonomik alandaki etkisini göstermeye çalışacağız.

2.2.4. Geniş Aile ve Akrabalık Örüntüsü

Geniş aile formunun kapitalizm öncesinde kırdaki mevcut olduğu -ancak çoğunluğun yaşam biçimi olmadığı- bilinmektedir ve geniş aile formu kırdaki daha çok üst sınıfın hayat tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbay, 2017). Bu yaşam biçiminde aile bir üretim birimi olma özelliğini sürdürmekte ve üretim aile emeği üzerinden işletilmektedir. Aileyi birbirine bağlı tutan ve geniş aile formunun devamlılığını sağlayan ana etmen de ailenin devam eden ekonomik işlevidir. Özellikle tarım, erkekten ziyade kadın emeğinden beslenen ekonomik bir alan olarak tüm hanenin katılabileceği bir üretim pratiğidir (Özbay, 1982c).

Ailenin ekonomik işlevi, üretimin ve tüketimin aynı hanede yapıldığı, kendisine yeten, kapalı bir ekonomik birim oluşu varsayımı üzerinden ele alınmaktaydı (Sahlins, 2016). Bu varsayıma göre aileyi geniş kılan şey, üretim sürecinde iş gücüne duyulan ihtiyaçtı. Piyasa ekonomisinin doğmasıyla birlikte, ailenin üretim işlevi zayıfladığıdaysa yüksek nüfusa yönelik ihtiyaç ortadan kalkmaktaydı (Caldwell, 1978). Makineleşmenin geniş aileyi parçaladığına ilişkin görüş de bu ihtiyacın ortadan kalkmasıyla ilişkilendirilmektedir. Kol gücünün yerini alan makine gücü, kalabalık insan grubuna olan ihtiyacı ortadan kaldırmıştır. Bu da ailelerin maiyetlerini kazanmak için daha çok çocuğa sahip olma zorunluluğunu bertaraf etmektedir (Toffler, 1980).

Aile ekonomisinin kapalı bir ekonomi olduğu düşüncesi, kapitalizm öncesi dönem için doğru kabul edilse de²⁷ ailenin ekonomik işlevine yönelik tanımın esnetilmesi aile ile ekonomi arasındaki çoklu bağlantıları daha kolay görmemizi sağlayabilir. Çünkü aile kırdaki ve kentte ekonomik üretim işlevini sürdürürken piyasa

²⁷ Hakim görüşlerin tersine, Batı'da da çekirdek ailenin sanayi kapitalizminden çok öncesinde mevcut olduğu, bu tarihlerin 13.yy'a kadar geri gidebildiğini gösteren araştırmalar mevcuttur. (Bkz. Laslett 1980 ve 1977 ve 1971). Çekirdek aile ile sanayileşme arasındaki doğrudan ilişki yalnızca Türkiye'de değil batı dünyasında da tartışmalı bir konudur.

ekonomisine eklenmektedir. Örneğin Balamir (1983) toprakları işlenmek ve gelir kazanmak için yeterli büyüklüğe sahip olmayan köylülerin aile emeklerini dışarıya satarak -rençber, ortakçı, kiracılık vb- geçindiklerini ve bunun da hem ailenin ekonomik bir birim oluşunun hem de ailenin piyasa ekonomisine eklenmesinin bir örneği olduğunu söyler. Bu bağlamda ailenin ekonomik işlevi, piyasa ekonomisinin içinde üretilmeye ve kullanılmaya devam etmektedir (Balamir'den akt. Özbay, 2017). Balamir'in sunduğu örnek, alt gelir grubunun; aile emeğini satarak ailenin ekonomik işlevini kullandığını gösterir. Ancak ailenin ekonomik işlevi, üst gelir grubunda da aile toprağının işletilmeye devam etmesi şeklinde görülür. Bu anlamda Özbay (2017) ailenin üretim işlevinin, yalnızca kol gücüyle ölçülemeyeceğini üretimin aile adına yapıldığı durumlarda da ailenin ekonomik işleve sahip olduğunu söyler. Bu sayede ekonomik işlevin, iş gücü üretiminden daha fazlası olduğunu, ekonomik ilişkinin devamlılığı için bizzat fiziksel katkı yapılmasının zorunlu olmadığını iddia edebiliriz.²⁸ Örneğin çiftlik sahibi geniş ailelerde ekonomik işlev, üyelerin üretime katılmasıyla değil, üretimin aile adına yapılmasıyla sürdürülmektedir (Özbay, 2017). Aileye ait toprağın işletilmesi ve gelirin hane üyeleri tarafından paylaşılması ekonominin aile üzerinden sağlandığını göstermektedir. Türkiye'deki geniş aile biçiminde yaşama oranının %39.4 ile çiftçi ailelerinde olması da aile adına üretim yapmanın beraberliği sağlayan önemli bir etmen olduğunu göstermektedir (Timur, 1972).

Nihayetinde ailenin toprağında, aile adına üretilen değer, aileyi birbirine bağlayan temel unsurlardan biri olarak karşımıza çıkıyor. Ancak bu ekonomi, kapitalizm öncesi dönemdeki gibi kendine yeterli, kapalı ve bağımsız bir ekonomik birim üretmemektedir. Aile, ürettiği ürün veya emek ile piyasa ekonomisine dahil olan bağımlı bir birimdir (Özbay, 2017).

Bununla beraber geniş aileyle, yaşlı bireyler ile genç bireyler arasında eşit bir ekonomik düzeyin olduğu koşullarda pek karşılaşılmaması da ilgi çekici bir bilgidir. Geniş aile olarak yaşayan üst sınıf kır ailesinde, maddi gücün yaşlı kuşağın elinde

²⁸ Nitekim Friedman da hanenin; ortak kaynak havuzuna yönelik karşılıklı sorumluluklar toplamı olarak değerlendirilebileceğini iddia ediyor. (1984: 48) Üretim sürecinde bizzat bulunmak veya bedensel bir enerjiyle katkı sağlamak ailenin ekonomik işlevini sürdürmesi için elzem değildir.

bulunduğu fark edilmektedir (Özby, 2017). Sonuç olarak, aile içerisindeki yaşlı kuşak ile genç kuşak arasındaki ekonomik ilişkinin biçimi, ailenin genişliği veya çekirdekliğini belirleyen temel etmen olarak göze çarpmaktadır. Üst sınıflarda geniş aile/ alt sınıflarda ise aile birliği; emeğin üretilmesi için değil, mülkiyet ilişkilerinin korunması ve yönetilmesi için sürdürülen bir yaşam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailenin ve akrabalığın ekonomik devamlılık için kullanılan bir güç unsuru oluşu, kent ailesinde de karşımıza çıkmaktadır.

Ailenin ekonomik işlevinin kentteki yansıması, kırdaki görüntüden daha karmaşıktır. Kentte, akrabalık örüntülerinin hangi gruplar tarafından daha çok önemsendiğı ve kullanıldığı soruşturulduğunda; yine orta/ orta üst sınıf tarafından akrabalık örüntüleri üzerinden bir cemaatleşmenin gerçekleştirildiğı, ancak bu akrabalık örüntüsü ile geniş aile formu arasında güçlü bir korelasyon bulunmadığını görülmektedir (Duben, 1991:98). Ailenin ekonomik işlevinden yararlanan ve bu işlevi sürdüren kent ailesi, açıkça çekirdek aile formunda karşımıza çıkmaktadır.

Emre Kongar'ın 1972'de yayınladığı İzmir araştırması kentli ailelerin, akrabalık örüntüsünden nasıl yararlandığını ortaya koymaktadır. Alan Duben, İzmir'deki çoğu şirketin aile şirketi olduğunu ve akrabalarla iş yapma oranının gecekondulu aileler arasında %6 iken, orta/ üst sınıf ailelerde oranın %12 ile %24 arasında değiştiğini söyleyen Kongar'ın bulgularını (1972, s. 141-142); orta/ üst sınıflarda ekonomik girişim için cemaatleşme eğiliminin daha yüksek olduğunu kanıtlamak için kullanır. (Duben, 1991: 89)

Kongar'ın İzmirli aile şirketleriyle görüşmelerinde de şirketin başarısının büyük bir kısmı akrabalık üzerine kurulu oluşuna tevil edilmektedir (Kongar, 1972: 141). Akrabalık örüntüsünün ekonomik başarıyı kolaylaştıran bir unsur olarak görülmesi ekonomi ile aile arasındaki ilişkinin kentte de sürdürüldüğünü göstermektedir. Üstelik, Kongar aileler arasındaki yardımlaşma oranının ekonomik gelir düzeyi yükseldikçe arttığını da belirtmektedir (Kongar, 1972: 112).

Bu veriler ışığında Duben (1991) zannedildiğinin aksine akrabalık örüntülerinin alt sınıflar tarafından değil, orta ve orta üst sınıflar tarafından daha çok

kullanıldığını belirtir. Bu da akrabalık örüntülerinin; toplumun tüm katmanlarında aktif bir biçimde çalışan bir mekanizma olduğunu gösterir.

Kır ailesinde gördüğümüz; yaşlı kuşağın ekonomik gücü elinde bulundurduğu müddetçe genç kuşağı kendisine bağladığı ve geniş aile formunu sürdürdüğü biçim, benzer bir tablo olarak orta üst sınıf kentli aileler de görülmektedir. Prestijli ancak, gelir seviyesi düşük birer mesleğe sahip olan çocukların; evlendikten sonra aileleri tarafından ekonomik olarak desteklendikleri bilinmektedir. Ailelerin mülk edinme konusunda ciddi yardımda bulunduğu ve hatta çocukların, hayat tercihlerini yardımın geleceğinin farkında olarak yaptıkları aktarılmaktadır. (Duben, 1991) Aile adına yapılan üretim nasıl ki kırdaki gelirin aile adına oluşunu sağlıyorsa, kentte de ilk ailesi tarafından sürekli desteklenen gençler, mübadele nesnesine -paraya- geniş aile kaynağından ulaşmaktadır. Aile, yer yer kentte de bireyin ekonomik ihtiyacını karşılayan bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla beraber Kongar'ın araştırması, kentli çekirdek ailelerin farklı dairelerde ikamet ettiklerini ancak ebeveyn ve akrabalarıyla aynı apartman veya aynı mahallede yaşayarak fiziksel/sosyal yakınlığı da devam ettirdiklerini göstermektedir²⁹ (Kongar, 1972). Bu anlamda aileler çekirdek formda olsa da geniş aile örüntüsünün sahip olduğu destek grubu, güçlü bir kültürel ideal olarak kent yaşamında da var olmaya devam eder (Kandiyoti: 1988).

Duben bu noktada, en çok orta sınıf ailelerin akrabalarıyla yakın oturmasına dikkat çekmektedir. Kadınların ve erkeklerin benzer paydada ebeveynlerini ziyaret etme sıklığı, ailelerin birer karar mercii olarak; danışmak, tartışmak, desteklenmek, tavsiye ve eleştiri almak için önemsenen mekanizmalar olması ailenin yalnızca ekonomik değil manevi işlevlerinin de işlerlikte olduğunu gösterir (Duben, 1991). Bununla birlikte yalnızca bireysel kararlarda ve şahsi teşebbüslerde aile desteğinin aranması değil, kurumsal işlerin halledilmesi ve sürdürülmesi noktasında da siyasi bağların kurulması için bir araç olarak ailenin kullanılması, sık karşılaşılan bir davranış

²⁹ Aynı apartmanda yaşama oranı %11, aynı mahallede yaşama oranı %35'tir. Komşu mahalleler akrabalarının bulunma oranı ise %65'tir (Kongar, 1972).

biçimidir. (Duben, 1991) Bu yolla orta/ üst sınıf aile üyeleri, kişisel işlerini tamamlayabilmek için birbirlerinin network ağlarından yararlanma fırsatına sahip olmaktadır. Abadan-Unat ailelerin çekirdek formdayken bu şekilde ortak maddi manevi zemini paylaşmalarını işlevsel geniş aile olarak isimlendirmektedir (Abadan-Unat: 1986:186).

Bu verileri ışığında, ailenin ve akrabalık örüntülerinin yalnızca kente yeni gelmiş gecekondulu göçmenler için değil üst sınıflar için de hem ekonomik hem de sosyal bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu bilgi bize Türk aile yapısı ve akrabalık örüntüsü hakkında önemli şeyler söylemektedir. Öncelikle akrabalık örüntüsünün yalnızca alt gelir grubu tarafından değil orta ve üst sınıf tarafından da kullanılıyor olması akrabalık örüntüsü ve aile bağlarını, geçici birer örüntü biçimi olarak düşünmememiz gerektiğini gösterir (Duben, 1991). Geçici bir tema olarak değerlendirilecekse de bu geçişin sanıldığı kadar hızlı olmayacağını kabul etmeliyiz. Türkiye’de aile ve akrabalık bağlarının kullanımı; bugüne kadar sıklıkla az gelişmişlik ve modernleşme çerçevesinde tartışılan bir konuydu. Ancak görmekteyiz ki, konu kente adaptasyon temasını aşan geniş bir kültürel pratiktir.

Akrabalık örüntülerinin, toplumun her kesimi tarafından kullanılan ama en çok orta sınıf tarafından yararlanılan bir desen olması, bizi tekrar modern Türkiye’nin kuruluşu ve orta sınıf arasındaki bağlantıya taşımaktadır. Orta sınıf modern toplumun inşa ettiği ve hizmet ettiği en geniş kitle olarak kabul edilir (Arslan, 2012). Parsons çekirdek aileyi modern toplumun aile biçimi olarak işaret ederken, ailenin kapitalizm öncesi işlevlerini devlete, kurumlara ve sivil topluma bölüştüren bir temelden hareket etmekte ve bu bağlam çerçevesinde onu tüm diğer ilişki ağlarından izole kabul etmekteydi (Parsons, 1956). Bu anlamda modern devlet ve modern vatandaşın ilişkisi yeni türden bir ilişkiyi imliyordu. Ancak Türkiye’de sosyal devlet tam anlamıyla işlerliğe sahip değildir (Yay, 2014). Yapısal- işlevselci teorinin üzerine kurulduğu toplum bir orta sınıf toplumu, beslendiği kaynak ise modern batılı sosyal devlettir (Gouldner, 2015). Bu sebeple kentli orta sınıfın, akrabalık örüntülerine daha sık başvurmasını, kentin gerektirdiği hizmetlere en çok ihtiyaç duyan grup olmasına ve modern sistem tarafından bu ihtiyaçların tam anlamıyla karşılanmıyor olmasına

bağlayabiliriz. Yani sistem yoluyla ihtiyaçlarını karşılayamayan toplumun, akrabalık örüntülerini kurumsallaştırarak sisteme işlerlik kazandırdığını ve kentliliği Türkiye'ye özgü yeni bir formda sürdürdüklerini iddia edebiliriz.

2.3. Değerlendirme

Bu bölümde Türkiye'deki aile hakkında bir soruşturma gerçekleştirdik. Türkiye'deki ailelerin hikayesinin kırdan kente yaşanan göç ile şekillendiği fark ederek bölümü Göç Öncesi Dönem ve Göç Sonrası Dönem olarak iki başlığa ayırdık. Yaşanan göç İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük şehirlerin kentleşmelerinde büyük rol oynadığı ve yeni kentli olan bu göçmen ailelerin hikayeleri kent sosyolojisi literatürüne gömülü olduğu için izleği kent sosyolojisi üzerinden ilerlettik.

Göç öncesi dönemde, Osmanlı ailesinden, Tanzimat ailesinden ve Cumhuriyet ailesinden bahsettik. Ancak bu bahislerin hiçbiri bize Osmanlı döneminde, Tanzimat'ta veya Cumhuriyet döneminde nasıl bir aile yapılanması olduğunu söylememekte, çünkü karşılaşılan literatür, ailenin ne olduğu hakkında değil, nasıl olması gerektiği hakkındaydı. Biz de bu bilgi çerçevesinde hâkim söylemleri ortaya çıkarmaya çalıştık. Osmanlı ailesine ilişkin hâkim söylem, mahalleye entegre, cemaatsel, çekirdek aile olduğu yönündeydi. Tanzimat dönemine gelindiğinde yaşanan siyasi değişimlerin etkisiyle, batılılaşma tartışmalarının aile hakkında da yürütüldüğünü fark ettik. Bu dönem itibarıyla kadın ve aile birlikte okunmaya başlıyor ve toplumsal dönüşümün motor gücü olarak ailenin dönüşümü hedefleniyordu. Milliyetçi, Batıcı ve İslamcı çevrelerin üçünde de kadınların ne kadar ve ne şekilde özgürleşeceği tartışılıyordu. Özellikle aşk söylemi, yazılı basın üzerinden ülkeye girmiş ve yayılmıştı. Muhafazakâr çevrelerce aşk, bireyselleşmenin bir göstergesi olarak, cemaatsel toplum yapısına karşı tehdit olarak algılanıyordu. Aşkın ve bireyselleşme pratiklerinin yaygınlaşmasıyla, bu dönemde nişan pratiğinin başladığını gördük. Görücü usulü tanışan gençler flörtün geleneksel bir yolu olan nişan sürecini, aşkın doğması için kullanıyor ve çiftler aşk evliliği yapmış kabul ediliyordu. Nişan pratiği bize; bireyselleşmenin işareti olan aşkın, nasıl dönüştürülerek mevcut toplum yapısına uygun bir forma kavuşturulduğunu gösteren önemli bir örnek oldu.

Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde yeni devletin ideolojisi olarak kabul edilen Türk milliyetçiliğinin aile üzerinde de etkili olduğunu fark ettik. Aile, yeni ideolojiyle uyumlu olarak “*milli aile*” şeklinde idealize ediliyordu. Bu dönemde kadınların elde ettikleri, seçme ve seçilme hakkı, boşanma hakkı, çok eşliliğin kaldırılması, evlilikte yaş sınırının getirilmesi ve soyadı kanunu gibi bürokratik kararlar alınmıştı. Kadının eğitimini ve gelişimini destekleyen yeni devlet, bir yandan da kadına ve aileye yeni bir misyon yüklüyordu. Aile, modernleşme sürecinde manevi değerlerin taşıyıcısı olarak kabul ediliyor kadına verilen rol de uygar vatandaşlar yetiştirmekten sorumlu, eğitilmiş, modern anneler rolüyle sınırlı kalıyordu. Bu noktada; Avrupalı, çekirdek, çocuk merkezli aile hedef olarak alınıyordu ancak aileden batılı değerleri taşıması beklenmiyordu. Aksine, milli kültürün ve kimliğin taşıyıcısı olarak yeni aile, cemaat hayatından cemiyet hayatına geçişte kontrollü bir dönüşümün aracı haline geliyordu.

Tüm bunlarla birlikte, ulaşabildiğimiz veriler Cumhuriyet döneminde yeni evli çiftlerin ilk ailelerine yakın oturduğunu, sosyal ve ekonomik olarak aileleri tarafından desteklendiğini göstermektedir. Bu da bize modernleşen Türk ailesinin, tipik - parsonsyan- çekirdek aile özelliği taşımadığını kanıtlamaktadır.

Göç Sonrası Dönem başlığı altında Türk ailesinin hikayesini kentleşme literatürü eşliğinde okuduk. Öncelikle devlet ve kent arasındaki ilişkiye değindik. Ardından literatürün süreci, kentleşme değil kentlileşme sorunu olarak ele alındığını gösterdik. Böyle bir bağlamda ortaya çıkan gecekondular aileleri, devamında gelen başlığımız oldu. Gecekondular Aileleriyle ilgili çalışma yapmış üç isim olan Mübeccel Kıray, İbrahim Yasa ve Emre Kongar’dan bahsettik. Literatürün hâkim görüşünü oluşturan bu üç isim gecekondular ailelerini, geniş aile ile çekirdek aile arasında bir geçiş aşaması olarak değerlendiriyordu. Bu sebeple odaklandıkları nokta da ailelerin nasıl modernleşeceği probleminiydi. Kır ailesi ile gecekondular ailesinin sıklıkla birlikte ele alınması bu modernleşme hedefinin bir ürünü olarak karşımıza çıkıyordu. Gelişmemiş kır kökenli ailelerin kente göçmeleri modern kent için bir tehditti. Bu ailelerin kentli forma kavuşmaları araştırmacılar için önemli bir hedefti. Tüm bunlar neticesinde gecekondular hakkında yapılmış ilk dönem çalışmaların, pozitivist bir yaklaşıma sahip yapısal işlevselci bir bakışla ele gerçekleştirildiğini söyleyebilmekteyiz.

Araştırmacıların hedeflediği aile, parsonsyan çekirdek aileydi. Literatüre hâkim olan bu bakışın, Türk ailesinin nasıl bir yapıya, ilişkiler ağına ve akrabalık örüntüsüne sahip olduğunu keşfetmemiz önünde büyük bir engel olduğunu söyleyebiliriz. Ampirik çalışmaların sağladıkları veriler ile araştırmacıların verilere getirdikleri yorumlar birbirinden çok farklıydı. Bu farklılığı bir sonraki bölüm olan, geniş aile ve akrabalık örüntüsü başlığı altında Alan Duben üzerinden ele aldık. Duben, Emre Kongar'ın İzmir'de gerçekleştirdiği araştırma verilerini kullanarak Türk aile sosyolojisi literatürü için önemli ve yeni yorumlar getiriyordu. Aile sosyolojisi literatüründe Alan Duben'den bahsedildiğinde ilk akla gelen şey, geniş aile olduğu varsayılan Türk ailesinin çekirdek aile formuna sahip olduğunu göstermesidir. Bu bilgi, büyük bir miti parçalayan önemli bir bilgidir. Ancak biz, bu çalışmada Duben'in işaret ettiği bir başka mite odaklandık. Alan Duben, akrabalık örüntülerinin, alt sınıflar tarafından kente adaptasyon için kullanıldığına ilişkin miti, Kongar'ın araştırma verilerini kullanarak reddetmekte ve Türkiye'de akrabalık örüntülerinin en çok kentli orta-üst sınıflar tarafından kullanıldığını iddia etmektedir. Bu iddia, akrabalık ilişkilerinin kente adaptasyonda daha geniş bir çerçeveye sahip olduğunu göstermektedir. Bu noktada, akrabalık ilişkilerinin; modernleşme ve kentleşme süreçlerinin dışında tek başına bir çalışma konusu olarak ele alınması gerektiğini fark ettik. Şüphesiz akrabalık ilişkilerini, modernleşmeci olmayan bir perspektiften okumak, Türk ailesini ve akraba örgütlenmesini anlamak için ufuk açıcı olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİLE APARTMANI

Tüm dairelerinde birbiriyle kan bağı olan ailelerin yaşadığı, ortak bir aile tarihine sahip apartmanlara aile apartmanı denilmektedir. Türkiye’de sıklıkla karşılaştığımız bu konut biçimi araştırmamızın ana konusudur. Bu bölümde aile apartmanları hakkında yaptığımız saha çalışmasının yöntem ve bulgularını aktaracağız.

3.1. Yönteme Dair

3.1.1. Araştırma Hakkındaki Literatür

Aile apartmanı olgusu Türkiye’de sıklıkla karşımıza çıkan bir olgu olmakla birlikte akademik literatürde birkaç çalışma haricinde hiç ele alınmamıştır. Ele alınan çalışmalardan ikisi psikiyatri, biri psikoloji biri ise kamu yönetimi bölümlerinde çalışılmıştır tezlerdir. Bunlara ek olarak da bir adet makale bulunmaktadır.

Seheryeli Kaynar’ın 2014 yılında yazdığı “Aile Apartmanında Yaşamının Çocuk Ruh Sağlığı Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi” isimli tezi ve Gülseda Ayrancı’nın 2018 yılında yazdığı “Aile Apartmanında Yaşamının 0-3 Yaş Arası Çocuk Ruh Sağlığı Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi” isimli tezleri psikiyatri alanında yapılmıştır. Bu iki çalışma tema olarak aile apartmanını ele almamakta ve aile apartmanını çocuk ruh sağlığına etkileri bakımından değerlendirmektedir. Merve Adlı İşleyen’in 2020 yılında “Marital Functioning and Parenting in Extended Family Living Arrangements: A Qualitative Study in Family Buildings” isimli tezi ise çiftlerin evlilik ve ebeveynlik deneyimine odaklanmaktadır. Çalışma aşk ilişkisi, çocuk yetiştirme ve aile apartmanındaki sınır problemlerini ele almaktadır. Bu noktada tez, aile apartmanı olgusunu Türkiye’nin kentleşme süreci ve aile tarihi üzerinden sosyolojik biçimde ele alması bakımından bu üç çalışmadan ayrılmaktadır.

Sevilay Acar'ın 2019 yılında yazmış olduğu “Şehir Dokusunda Mahalle: İstanbul Esenler'de Aile Apartmanı Olgusunun İncelenmesi” isimli tezi ise, tezin sahasının gerçekleştiğı süre zarfında okumak bir şanstı. Acar'ın, Esenler'in kentleşme deneyimi ve mahalle örgütlenmesi çerçevesinde yazmış olduğu çalışma, bu çalışma için örneklik teşkil etti. Bununla birlikte bu tez, bir bölge ile sınırlandırılmamış olması bakımından Acar'ın tezinden ayrılmaktadır. Çalışmayı, belli bir bölgede gerçekleştirilmediğı için farklı sosyo-ekonomik gruplardaki ailelere, farklı apartman yapılarına ve çeşitli göç hikayelerine erişildi. Bu anlamda sahasının homojenlikten uzak olması aile apartmanı olgusunu daha geniş çerçevede analiz edebilme imkânı sağlamaktadır. Tüm bunlara ek olarak Acar'ın çalışmasında aile apartmanı olgusu bir semt bağlamında ele alırken, bu çalışmada aile apartmanı olgusu akrabalık ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Zikredilen yaklaşım farklılığı, çalışmaları birbirinden ayırtıran en büyük özelliktir.

Mehmet Tayanç'ın “Aile Apartmanları Üzerine Bir Değerlendirme” isimli makalesinin tezin başlangıç sürecinde, 2019 yılında yayımlanması tez için olumlu bir katkıydı. Tayanç makalesinde aileler arası çatışmaları işaret ediyor, aile içi ilişkilere odaklanıyor, dayanışma örüntüsünün yanında çatışmanın da gözardı edilmemesi gerektiğini vurguluyordu. Çalışmalar, aileler arası ilişkilerin önemszenmesi noktasında benzerlik taşısa bu tez, daha kapsamlı olması ve aile apartmanı olgusunu hem içsel hem dışsal dinamikleri göz önüne alarak değerlendirmesi bakımından Tayanç'ın makalesinden ayrılmaktadır.

3.1.2. Araştırmanın Amacı

Kent mekânı modernliğin merkezi olarak kabul edilir ve modernlik kendisini çekirdek ataerkil aile formuyla özdeşler. Ancak Türkiye'nin kentleşme sürecinde ortaya çıkan aile apartmanı olgusu, çekirdek aile ile geniş aile formu arasında farklı bir ilişki ağı olarak göze çarpar. Aile apartmanlarında, daireler çekirdek ailelerden

oluşur ancak apartmanın tüm sakinleri birbirleriyle akrabadır. Bu bağlamda araştırma, Türkiye kentleşmesinin ürettiği aile apartmanı motifini çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Mülakatlar boyunca, ailelerin göç hikayelerine, apartmanın kuruluş hikayesine, aileler arası mülkiyet ve ortaklık ilişkilerine, yaşlı bakımına, mal bölüşümüne, dayanışma ve çatışma örneklerine, komşuluk ilişkilerine, çocukların büyüme sürecine, gerçekleştirilen ortak aktivitelere, -ve yaşandıysa- ayrışma sürecine dair sorular sorulmuştur.

Araştırmada İstanbul'daki aile apartmanlarının, içsel ve dışsal dinamikleri incelenmiştir. Ailelerin kuruluş hikayeleri, İstanbul'a yerleşme süreçleri, apartmanın inşa edilme süreci ve apartmanda ikamet eden akrabalar arası ilişkiler araştırılmış, aileler arasındaki ilişkiler hem dayanışma hem de çatışma davranışları üzerinden ele alınmıştır.

3.1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma, İstanbul'da bulunan aile apartmanları ile sınırlandırılmıştır. Pilot araştırma sürecinde 4 kişi ile görüşülmüş, araştırma sürecinde ise 24 kişiyle mülakat gerçekleştirilmiş, 10 farklı aile apartmanı ziyaret edilmiştir. Araştırma sürecinde toplamda 12 farklı haneye ulaşılmıştır.

Araştırma sürecinde bir apartmandan yalnızca bir hane ile görüşülebilmektedir. Pilot araştırma sürecinde birden çok daire ile görüşmek istediğimizde; görüşmecilerin bir diğerrinin görüşmesini merak ettiği, sorulara gerçekçi cevaplar vermediği ve ilişkiler hakkındaki öznel görüşlerini gizlediği tespit edilmiş bu sebeplerle araştırma her apartmandan yalnızca bir daire ile sınırlandırılmıştır. Buna ek olarak, aynı apartmandaki tüm hanelerin görüşmeye olumlu yaklaşmıyor oluşu da sınırlılığı doğuran bir diğerr sebeptir.

Tarihsel olarak, araştırmanın sahası 2019 yılında yapılmaya başlanmış ancak Korona virüs pandemisi sebebiyle ev ziyaretleri yapılamadığı için mülakatlar 2022 yılında tamamlanabilmiştir. Yöntemsel olarak araştırma, sahadan elde edilen nitel verilerle sınırlandırılmıştır.

3.1.4. Araştırmanın Yöntemi ve Çalışma Grubu

Aile apartmanlarının iç ve dış dinamiklerini keşfedebilmek adına aile apartmanında yaşayan bireylerle yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmış, katılımcıların bireysel deneyimlerini ve aile tarihlerini ele aldığımız için veriler fenomenolojik bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Görüşmecilerle yapılan mülakatlar izin verdikleri takdirde ses kaydına alınmış, daha sonra deşifre edilerek bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Apartman ve evin içi gezilmiş, mimari planda yapılan değişiklikler gözlemlenmiştir. Araştırmacının, araştırma sürecinde hem ev sahibi hem de kiracı olarak farklı zamanlarda iki farklı aile apartmanında ikamet etmiş olması da gözlem ve yorum sürecine katkı sağlamıştır.

Görüşmecilerin tümüne kartopu tekniğiyle ulaşılmıştır ve çalışma grubu araştırma bittiğinde üçe ayrılmıştır: Birinci grup, apartmanda iktidar olan ailenin mensuplarıdır. Bu gruba dahil olan katılımcıları G1 şeklinde gösterdik. Bu aile, apartman kuralları ve akrabalık ilişkilerinde sözü geçen baskın ailedir. Dağılmamış aile apartmanlarına yaptığımız ziyaretlerde genellikle bu ailenin mensupları ile görüşme gerçekleştirdik. İkinci aile, apartmandan kopan ailenin mensuplarıdır. Bu gruba dahil olan katılımcıları G2 şekilde gösterdik. Bu ailelerle yapılan görüşmelerde genellikle çatışma ilişkilerine odaklanılmıştır. Üçüncü grup ise, aile apartmanında ikamet etmiş veya etmeye devam eden gençlerdir. Bu gruba dahil olan katılımcıları ise G3 olarak gösterdik. Gençlerle yapılan görüşmeler, araştırmanın başlangıcında planlanmamıştır. Bu sebeple yalnızca üç genç ile görüşülmüş ve gençlerin deneyimlerine ilişkin sorular spontane biçimde sorulmuştur. Ancak yine de gençlerin apartmanda ikamet etmekle ilgili görüşleri araştırmacının yorum sınırlarını genişletmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 24 ile 84 arasında değişmektedir. 18 kadın 6

erkek ile gerçekleştirilen mülakatlarda farklı meslek gruplarından insanlara ulaşılmıştır. Kadın katılımcıların hepsi ev hanımı, erkeklerin ise çoğu serbest meslek sahibidir. Katılımcılar K1, K2, K3... şeklinde kodlanmış ve katılımcıların yaşları parantez içinde belirtilmiştir. Yaşın aile apartmanı ile olan ilişki ve bakış açısını etkileyen önemli bir unsur olduğunu düşündüğümüz için belirtmeyi tercih ettik. Bununla birlikte, tez ekler kısmında tüm katılımcılara ait cinsiyet, yaş, semt, aile içi rol ve ekonomik durum bilgisi bulunmaktadır.

Araştırma, Esenler, Bağcılar, Bahçelievler, Beykoz, Bayrampaşa, Bakırköy ve Sarıyer ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmayı gerçekleştirdiğimiz Bağcılar ve Esenler, semtleri gelişmekte olan semtlerken, Sarıyer, Beykoz ve Bakırköy semtleri köklü bir geçmişe sahiptir. Bu noktada, apartmanların bulunduğu semtlerin çeşitliliği hem aile apartmanlarının tek bir türe indirgenemeyeceğini göstermekte hem de aile tarihiyle entegre bir okuma gerçekleştirmemizi zorunlu kılmaktadır.

3.2. Bulgular ve Tartışma

Tezin bu başlığı altında sahadan alınan veriler, analiz edilerek sunulacak ve tartışılacaktır. Aile apartmanlarının kuruluş hikayelerinden dağılma hikayelerine doğru kurguladığımız bu başlıkta sahadan alınan veriler çözümlenmeye çalışılacaktır.

3.2.1. Motivasyonlar: Kiradan Kurtulmak

Araştırma sürecinde, görüşmecilere ilk olarak apartmanın kurulma hikayesi soruldu. Katılımcıların çoğunun, kırdan kente göç hikayelerini anlatarak cevaba başlaması, aile apartmanının kentleşme ve göç süreci bağlamında düşünülmesi gerektiğini fark ettiren bir unsur olarak karşımıza çıktı. İstanbul genç olan neredeyse herkesin geldiği, gelenin ise bir daha geri dönmediği bir göçmen kenti olarak bizi karşıladı. Yapılan mülakatlar neticesinde iş bulduktan kısa süre sonra, küçük bir arsa alan ilk nesil göçmenlerin apartmanlarını yıllar sonra inşa ettikleri tespit edildi. Bu

bağlamda ise arsa almanın, apartman yapmanın ve tapu sahibi olmanın eş zamanlı olarak gerçekleşmediği fark edildi. K1, kendi göç hikayesini şöyle aktarıyor:

“1965’te Sivasta istanbula geldim. Geldik tabi burada bekar evlerinde falan kaldık. Zorluklar çektik. Memleket Sivas. 1970’e kadar çalıştık. 70’te askere girdim. Çorap fabrikasında çalıştım. Askerden gelince tekrar yine çorap işine devam ettim. Benim burada bir arsam var idi. 1969’de almıştım. Onu yapma imkânım olmadı müteahhide yaptırdım. 1969’da aldığımda, oraya temel attım toprağın üzerine. Bayrampaşa’da kiradaydım. Gönül istedi ki bir ev yapayım da çocuklarımla beraber içine gireyim. Ama tabii çocuklarım ufaktı. Kısmet olmadı. Sonra tekrar yav.. bi apartman yapsana çocuklarla beraber olalım diye. Ama yapma imkânı yoktu. Biz de müteahhide verdik. 95’te falan. O zaman öyle iki daire verdi. Ben çekme kat yaptım bir de. Tapusunu da sonradan üzerime yaptım. Bunlar tabii hep maddiyata dayanıyor. Maddiyat olsaydı ben oraya kimseyi sokar mıydım, sokmazdım. Ama maddiyat olmadığı için mecbur olduk öyle şey yapmaya yani... Ama hayalimde vardı yani hiç kiracımız olmasın tam aile apartmanı olsun da, aşağıdan öyle kapıyı kilitleyelim. Ayakkabıları da aşağıda bırakalım, herkes evine çıksın yani. Ama olmadı yani Allah-u Teâlâ’nın şeyi bu kadar demek ki yani.” (K1, E, 72, G1)

Bu dönemde, gecekondular arazileri temelinde devlet mülkü üzerine kurulu olduğu için toprak parçası üzerinde küçük bir yapıya sahip olmak, o toprağa sahip olmak anlamına gelmektedir. K1, kente geldiğinde gecekonduda ikamet etmemiştir ancak kendisi Bayrampaşa’da kirada otururken, Esenler’den -gecekondular bölgesi- arsa satın almış ve temel atarak arsayı ev arazisine dönüştürmüştür. Arsayı aldığı tarih, apartmana başladığı tarih ve tapu edindiği tarihler birbirinden farklıdır. Bu noktada bir mülke sahip olmak tedrici biçimde gerçekleşmektedir. Modern anlamda, ev satın almaktan uzak olan bu süreç aile apartmanlarının inşa edilen yapılar olduğunu da gösterir niteliktedir. Nihayetinde aile apartmanlarının satın alınan değil, inşa edilen yapılar olduğunu söyleyebilmekteyiz.

Yine benzer bir şekilde, K25 de Muş’tan İstanbul’a 1982 yılında geldiklerini, 98 yılında kardeşleriyle birleşerek arsa aldıklarını, inşaatı ise ancak 2001 yılında

başlayabildiklerini belirtiyor ve kiradan kurtulma isteğini çocukları üzerinden aktarıyor:

“10 yıl kirada kaldım. Kardeşlerim.. hepimiz kirada oturduk, iş yerlerimiz de kira. Sıtkım sıyrıldı kira ödemekten. Evimiz olsun diye bir arsa aldık üç kardeş. İnsan başını sokacak bir yer istiyor her şeyden evvela.. Çocuklara mesela okulda soruyorlar.. Evler kira mı? Ona bile bakıyorum çocuklar, kira demek başka kendi evim demek başka. Çocukların psikolojisi şey oluyor.” (K25,54, E, G2)

Bir diğer örnek, Esenler’de yapılan bir mülakatta da kendini göstermektedir. K2, 84 yaşında kadın Makedonya’lı bir göçmendir. Kendi göç hikayesini şöyle aktarıyor:

“Evimiz vardı orada bir gecekundu. Dediler buradan yol geçecek. O sebep oldu geldim buraya. Yol geçince kayınpederim dedi köye gideceğim alacağım bir arsa ev yapacağım. Ustaydı. Beyim çalışmıyordu hiç meraklı değildi çalışmaya. Ben dedim köyün adamlarıyla mı çalışayım orada, oynasınlar köy adamları benimle? Ben dedim, Türkiye’ye gideceğim Müslimanlarla çalışacağım.” (K2, K, 84, G1)

Apartmanı yapma motivasyonunu sorduğumuzda “*olmaz öyle bizim Arnavutlar’da kiracılık... İlla evi olacak, öyle yok idi kira eskiden. Ayıp idi.*” demektedir. Türkiye’ye geldikten sonra başka bir gecekonduda otururken evin çatısının çökmesi üzerine K2; Esenler’de arsa satın alarak, -tek başına kadın olarak- apartman yapmaya başlar. Apartmanın ruhsatsız olması, memurlarla K2 arasında bir çekişmeye sebep olur. Bu durum, konutların hangi şartlar altında yapıldığını ve devletin gecekondu bölgelerine karşı tutumunu örneklendirmektedir:

“İki tane oğlum var bir tane kızım. Kızım dokuz yaşında işe girdi beraber çalıştık. Sonra başladık eve... ama ruhsat falan çıkarmadım öyle, kaçak ev yaptım. Burada muhtar vardı bizim tanıdık; o diyordu ben yardım ederim. Neyse yaptık dükkân adı altında bu katı yaptık. Bitti bu kat. İkinci kata başladık duvarları ördüler. Ben de oradan geliyorum. Bakayım ustalara nasıl çalışıyorlar, memurlar te önümden geçtiler. Dedim, şimdi durduracaklar inşaatımı... Bir de geldim durdurmuşlar inşaatı. Sormuşlar, kim yapıyor bu evi, bir kadın yapıyor, demişler. Kadını kim tanıyor? Muhtar. Muhtarı da bulamamışlar çekmişler gitmişler. Demişler yarın gelsin

belediye... Yarın, kalktım gittim belediye okuldan bir arkadaşım. Ben İbrahim Turan Lisesi'nden emekli oldum. Aldım o arkadaşımı gittim belediye. Ben inşaat gelen adamları tanımıyorum, ne iş yaptıklarını da bilmiyorum. Dedi teyze nasıl başladın bu eve sen, ruhsat yok bir şey yok. Dedim, evim yıkılıyordu. Çocuklarım altında kalacak. Ben dedim, yirmi sene çalıştım, sekiz yüz milyon para aldım. O kadar para aldım, sana mı vereyim yoksa ustaya mı vereyim bu parayı? Başımı sokacak yer istiyorum... Ruhsat için parayı sana verirsem evi yapamam. E şimdi beton atılacak... Üstüne ikinci katın duvarları hep örülmüş. Oğlan diyor "bırak anne" ya oğlum nasıl bırakacam, sular gelecek aşağıya dolacak. Bırakmadım. Ödemedim ruhsatı. Çıktım evimin ikinci katını da." (K2,84, K, G1)

Kiradan kurtulmak ifadesi, -orta üst sınıfa mensup görüşmeciler hariç- mülakatların tümünde kendini tekrarlayan bir ifade oldu. Aile apartmanının inşa edilme sürecine şahitlik eden K3, kayınbiraderlerinin kiracı olması sebebiyle mevcut yapının apartmana dönüştürülmesini şöyle aktarıyor:

"Kayınlarımdan bi tanesinin oturduğu yer şeydi kiraydı... İşte onu kiradan kurtarıcaz diye iki daire yapıldı yukarıya... Onu kiradan kurtarıcaz diye diye, onu bizim üstümüze getirdiler." (K3, 46, K, G2)

Cümlede geçen "*onu bizim üstümüze getirdiler*" ifadesi, apartmanın dikey oluşunun sembolik bir iktidara hizmet ettiğini de gösteriyor. Bu sembolik anlam 7. Başlıkta ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Burada vurgulamak istediğimiz nokta, katılımcının kullandığı edilgen dil ve kayının kiracılıktan üst kata doğru ilerleyen yükseliş hikayesinin katılımcıda ortaya çıkardığı öfkedir. Kurtarılmaya muhtaç kişinin bir anda güçlenerek, katılımcının üstündeki daireye çıkması rahatsız edicidir. Yardım edilen kişinin, kendisinden daha yüksekte durması katılımcıyı yalnızca kayına karşı değil, ona üst katı veren kayınpederine karşı da öfkeli kılmaktadır. Aile apartmanlarından güç genellikle tek elde toplanmaktadır. Özellikle apartmanın kuruluş sürecinde, işleri yöneten kişi kimse, güç ona aittir. Bu sebeple, mağdurun beslediği öfke veya kin, yalnızca olayın muhatabını hedef almaz. Haksızlığa göz yumduğu veya adaleti sağlamadığı için erk sahibi olan kişiyi hedef alır. Bu da bize, duygunun bireyler arası bağlamda çıkarak en az üç kişi arasında dolayımı girdiğini gösterir. Apartmandan

kopuş hikayesi de genellikle böyle; erk tarafından sağlanamayan adaletsizliklerden beslenmektedir.

3.2.2. Mimari Tercihler: Mekanları oğaltmak

Aile apartmanlarının inşa edilen yapılar olması, ailelerin küçük de olsa mimari tercihlerde bulunabilmelerine imkân tanımaktadır. Bu tercihler, orta üst sınıf görüşmecilerde mimari planın kendileri tarafından çizilmesi, odaların yerlerinin ve büyüklüklerinin belirlenmesi, kullanılacak malzemeye karar verilmesi gibi evin yapısına ilişkin kurucu kararlardır. K4, Bağcılar Güneşli’de yaşamakta iki şirket sahibi bir ailenin gelinidir. Apartmanın inşa ediliş sürecine şahitlik etmiştir ve Kayınpederi tarafından çizilen projenin, oluşturulma sürecini şöyle aktarıyor:

“800 m2 arsa, 200 m2 ev, 600 m2 kare bahçemiz var. Projeyi de kayınpeder çizdi, açtı projeyi neyi nereye koyalım. Mesela ben hiçbir şeye itiraz etmem kolay kolay. Bana dedi ki K4 dedi en üst kata terasa sen ık dedi. Hatta kayınpeder dedi ki planı değiştireyim senin için dedi. şu şöyle olsun, bu böyle olsun bütün planı bana göre yaptı. Mesela kayıinvalidem yatak odasına yüklük yaptırmıştı. Ben onu ebeveyn banyosuna çevirdim. Odaların bir tanesi büyük bir tanesi küçük olacaktı. Ama ben çocuklarımla odalarını eşit istedim. Elif’in odası ayrı oğlanın odası ayrı odalarda ebeveyn banyoları var. Benim odamda ayrı kocaman balkon var, on metre kare balkon var. Hepsini tek tek ölçtük bitik.” (K4, 35, K, G1)

Mülakat yaptığımız Makedonya göçmeni K2’nin büyük gelini olan (K21, 55, K, G2) kendi evinde yaşanan değişimi aktarmaktadır. Apartman tek seferde yapılmamış olup, çocuklar evlendike yeni kat çıkılmaktadır. Bu durum dairelerin iinin, gelinler tarafından isteğe göre şekillendirilmesine imkân tanımaktadır:

“Ben değiştirdim üçüncü katın planını. Tuvalet falan hepsi bir yere geliyordu. Ama çok güzel yukarısı. Kocaman salon. Lavabo, mutfak, yatak odası, ayrı bölgelerde. Çok değişik yaptım orayı, çok güzel oldu.

Ben dedim, yukarıda başka yapacağım. Salona giriyorsun direkt. Balkon yaptım arkada. Harika... gören bayıldı. Genelde yaşlılar alaturka istiyor mesela, ama benim ikisi de var. Daha sonra eltim de benim gibi yaptı. Benim üstüme çatı katı çıktılar. Salonu genişletti, büyük salon yaptı. Balkon bıraktı o da. Yukarıları değiştirdik. Zamanla oldu tabii, hemen yapamıyorsun, hepsi paraya bakıyor ama sabredince yavaş yavaş...” (K21, 55, K, G2)

Bir diğer katılımcı K5 kuzeniyle evlidir. Bolu’dan 1982 yılında İstanbul’a göç eden ailenin genel adeti, akraba evliliğini sürdürmektir. Aile apartmanını da böyle bir ilişki ağı içerisinde inşa etmişlerdir. Bu sebeple, evliliklerde kız tarafı erkek tarafı gibi bir ayırım olmamaktadır. Çocuklarını da kuzen evliliğine teşvik eden aile, Bakırköy’de iki büyük apartman inşa etmiş ve yaşamlarını bu şekilde sürdürmektedir. K5, plana hangi noktalarda dahil olduklarını aktarmakta ve asansör boşluğu plana dahil edilmediği için şikâyet etmektedir:

“Büyük bir ev düşündük. Bir katta üç daire yapacaktık. Hepsi beş artı bir mesela. Güzel olurdu aslında. Başka bir akrabamızın evi vardı. O kaç? Beş artı bir galiba. Mutfağı falan. O da çok hoşumuza gitmişti. Öyle olsun istedi annemler. (...) Arsamız büyük. Tek kat üzerine daha geniş bir ev yapılısın istenmiş. Ama dayım ne gerek var, demiş. O kadarı da çok büyük olacak diye. Sonra böyle iki binada karar kılmıştık işte. İkiye bölmüşler arsayı. Bir de mesela ısınma sistemi bu binanın altında. Buradan oraya gidiyor (...) Bizim için mutfağın büyük olması çok önemli, çünkü kalabalık aileyiz. Annemlerin sözünü tabii ki dinlediler orada yani. Hani şöyle olsun, böyle olsun diye. Bir tek asansör dinlenmedi. Onun haricinde güzel oldu.

(...)

Eskiden bir uygulama vardı giriş katlarda... binanın dışına tamamen, balkon veriyorlardı. Bütün binanın etrafı. Ev kalıyor bit kadar. Sonra bir şekilde o evin balkon

kısmını iptal edip normal şey haline getirdik. Evi düzelttik. Öyle çıktık. Altı üstü kullandık.

(...)

Apartman yapılırken mimara vermişlerdi. Allah rahmet eylesin bir dayımız vardı. Biraz müdahaleci bir insan ki mimar olduğu halde yine de müdahale etmiş herhalde. Mesela asansörü yaptırmamış. Yani yaşlanacaklarını hiç düşünmemişler herhalde. Ki hani artık buraya gelmişsin güzel düzgün bir apartman yaptırıyorsun. Yaşlılarımız da var. Bir apartman düşünmeleri, asansör düşünmeleri gerekirdi. Düşürmemişler. En azından asansör boşluğu koysalarmış. O dayımın sebep olduğunu söylediler. O yaptırmamış. Ne gerek varmış? Öyle bir bazı şeyleri vardı. Bir mimar planını falan çizmiş. Onun için apartmanımız da sağlam. O yüzden iyiyiz yani.” (K5, 59, K, G1)

Asansör problemi aile apartmanlarının en sık tekrar edilen mimari pişmanlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu pişmanlığın kaynağı apartmanın kurulma motivasyonlarından bir diğeri olan yaşlılıkla dönemiyle de ilişkilidir. Özellikle, evlatlar tarafından inşa edilen aile apartmanları ebeveynlerinin yaşlılık dönemine hazırlık yapmak ve bakım sürecini kolaylaştırma hedefiyle inşa edilmektedir. Asansör bu sürecin en kurtarıcı aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. K23, kendi apartmanlarında asansör olmayan ve bu durumdan şikayetçi olan bir katılımcıdır. Babasının hastalık sürecinde asansör yaptırmayı düşündüklerini ve bu süreçte asansör boşluğu olmayan apartmanda ikamet eden başka bir tanıdıklarının konuya bulduğu çözümü anlatmaktadır:

“Onların yaşlıları, hastaları olduğu için binaya dışarıdan asansör yaptılar. Sadece çıkıyorsun, herkesin mutfağına çıkıyor o asansör. Yani herkes kullanamıyor onu. Ev sahibi ya da hasta olan kişi biniyor. Anahtarı var böyle. İşte evin mutfağına çıkıyor. Mutfak balkonuna. Oradan içeriye geliyor. Tabii görüntü olarak çirkin. Çok düşündük biz de. Ancak arka bahçeden falan olabilirdi. Babam hastayken çok düşündük. Nasıl böyle bir şeyi atlادılar düşünmediler ben çok sinirleniyorum hala...” (K23, 63, K, G1)

Asansör eksikliği sık tekrar edilen bir söylem olsa da tekrarın biçimi ve hangi sebeplerle temellendirildiği ailelerin kendi hikayelerine göre değişmektedir. Önceki örneklerde imkân dahilindeyken kaçırılmış bir fırsat olarak asansör meselesiyle karşılaştık. Ancak K6 ile yaptığımız mülakatta hem asansöre hem de evin mimari planına müdahil olamamaya ilişkin şikâyet, şehre yeni gelmekle ilişkilendirilmiştir. K6, lise müdürü olarak görev yapmaktadır. Üç erkek kardeşi ile beraber Sivas'tan İstanbul'a göçen K6, 1970'lerde Kavacık'ta inşa ettikleri apartman için şunları söylemektedir:

“Biz çok müdahale edemedik. Niye? Bilmiyoruz ki yani acaba balkon nerede olursa daha iyi olur. Senti tanı mıyorduk. Kavacık'ta oturuyoruz, senti tanı mıyorduk. Neyin nerede olacağından çok, bizim tek bir amacımız var. Bir evimiz olsun, oydu. Cahildik kızım, şimdi hoca olduğuma bakma... Bilmiyorduk hiçbir şey. (...) Şu andaki yapılaş tarzından da bir şey hariç, mutluyuz. O günün şartlarında asansör yoktu. Aklımıza da gelmedi. Yaşım şimdi benim 60'ı geçiyor. Merdivenle beşinci katta oturuyorum. Yukarı çıkarken bu bacaklar diyor ki asansör olmalı.” (K6, 61, E, G1)

Orta/ orta üst gelir grubu ailelerde karşılaştığımız tablo, evin biçimine müdahale gibi kısmi anlamda özgürleştirici hamlelerdir. Ancak alt gelir grubunda karşılaşılan tablo, bundan daha farklıdır. K7, aile apartmanında büyümüş bir kadındır. Dedesi ve anneannesiyle şehre gelen K7, Ürgüp'ten gelen tüm akrabalarının kendi evlerinde ağırladıklarını aktarıyor. Yaşadıkları evin küçüklüğü ve inşaatın bitmemiş olmasını, “*yarım evde misafir ağırlamak*” olarak nitelemektedir. Ev yapma sürecinin, uzun yıllar alması özellikle kadınların ev içi alanda ciddi sıkıntılar yaşamasına sebebiyet vermektedir:

“Yani hep şeydi, her şeyimiz ortaydaydı bizim mesela. Gizli kapaklı, onu oraya koyayım bunu buraya koyayım diye hiçbir şeyimiz olmazdı anneannemin orda. Çünkü gelen giden çok fazla olduğundan her yerde insan otururdu. Ananemin yatak odasında dahi misafir ağırladık biz. Özel oda kavramı diye hiçbir şey yok. Anneannemin yatağının üstünde altı yedi kişiye pasta tabağı koyduğumu bilirim ben. Ya her yerde

insan var, her zamanda her dönemde ağırladık yani, öyle bir şeyimiz yoktu. Biz o evi yavaşça toparlıycaz, yapıcaz, yaptırcaz diye canımız çıkmıştı. (K7, 46, K,G2)

“Paramızla ancak apartmanın kabasını yapabildik, sıvayı yaptık, pimapenleri taktık, paralar bitti. Ama eve girmek zorundaydık, kız kardeşim daha laminantları yokken girdi oturdu eve. En azından benimdir, kirada değilim dedi, şükretti. Biz de içinde oturduğumuz ev için altı ay mühlet aldık adamdan. Ocakta sattık, temmuzda çıkacağız dedik. Evin oda kapısı yok, mutfığı yok, ben de 4 tane çocuk var nasıl gireyim öyle hemen eve. dış cepheyi taa, iki sene sonra yaptık, merdivenleri bir sene sonra yaptık, trabzanları yaptık işte en son. Misafir de ağırladık, annemize de baktık. Yapmak zorundayız. Ee tabi hanımlara şey oluyor biraz, utanıyorlar sıkılıyorlar o yok, bu yok. Ee tamam kapı yok ama evimiz var. İki kat evimiz var şimdi. Herkes biraz sıkı tabii dışını.” (K8, 63, E, G1)

Mimari müdahaleler, aile apartmanları için kimi zaman özgürleştirici kimi zaman ise kısıtlayıcı birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik durumu iyi olan ailelere tercih hakkı sunan ve imkanlarını genişleten aile apartmanı, alt sınıf için tamamlanmamış bir evde yaşamak anlamına gelmektedir. Mülkün kendilerine ait olması, şehirde bir daireye sahip olmak, -ekonomik imkanları el verdiğince- evin biçimine farklı zamanlarda müdahale edebilmek, avantaj olarak saydıkları şeyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak tüm bu imkanların yanında alt gelir grubuna mensup ailelerin kadınları, mahremiyetin eksik olduğu, sürekli idare etmek zorunda kaldıkları uzun zamanlar geçirmekte ve evin tamamlanmamışlığı içinde bir eve kavuşma umuduyla “*sabretmektedirler*”.

Aile apartmanlarının mimari inşası hakkında soruştururken ortaya çıkan asansör vurgusu, apartman sakinleri için yaşlılığın ve yaşlanmanın önemini fark etmemizi sağladı. Yaşlılık, kiradan kurtulmak kadar net bir başlangıç motivasyonu olarak karşımıza çıkmamaktadır. Ancak, yaşantının sürdürülme amaçlarından biri olarak, ebeveynlerin bakımı ve yetişkinlerin kendi geleceklerine dair duydukları endişeyle sahada sıkça karşılaştık.

3.2.3. Güvensiz Gelecek: Yaşlılık

Yaşlılığın hayat sürecinde kaçınılmaz bir durak oluşu, kabul edilen bir gerçek olsa da (Tomanbay, 2002) kentleşme süreciyle birlikte değişen aile yapısı ve yaşam tarzıyla yaşlılığın nasıl yönetileceği meselesi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır (Talas, 1981). Yaşlılık sürecinde değişen beden, özellikle kent yaşamının hızlı akışına adapte olmakta zorlanmaktadır. Sağlık sorunlarının ilerlemesiyle birlikte yaşlıların ihtiyaç duyduğu sosyal destek grubunu kentte oluşturmak, aile apartmanlarının sürdürülme motivasyonlarından biridir. Özellikle yaşlılığın bakım gerektiren aşamalarında ebeveynleriyle ilgilenme durumu bireyleri, birlikte yaşamaya yönelten sebeplerden bir diğeri olarak karşımıza çıkar.

K8, aile apartmanını annesinin hastalığı sebebiyle inşa ettiklerini anlattı. Öncelikle babasının vefat ettiğini ve bakım sürecinin üç kardeş için de zorlu geçtiğini belirttikten sonra annesinin Alzheimer sürecini kolaylaştırmak istediklerini, bu sebeple her biri farklı semtlerde oturan üç kardeşi ile anlaşarak babasının Esenler'deki gecekondusunu yıkarak aile apartmanı inşa ettiklerini aktardı. Tüm mülakat boyunca “sosyal yardımlaşma” kavramını kullanan K8, sürecini şöyle anlatmaktadır:

“Annemin bakımı rahat oldu. Niye? Burada kaldı çünkü, hala tık yukarıdan aşağıya geldi, yenge tık gitti. Hanım, hep ilgilendi. Bizim evde kaldı ama hala da yenge de elini eteğin hiç çekmedi. Onlar yakın olmasa, hanım problem çıkaracak. Ee tek halaya kalsa, hala da problem çıkaracak. Biri orada, biri burada nasıl olacak.... İşte gördün bizler buradayız, ne oldu şimdi? Herkesin bir arada olma avantajı. Ne oluyor? Sosyal yardımlaşma (...) Ben bile kızıyordum anneme. Yemek yemiyor, kaçmaya çalışıyor, tuvalet ihtiyacı ayrı sıkıntı. Takip etmek gerekiyor. Ben oğluyum onun. En fazla kızmamam gereken benim. Ama insan bu. Kolay değil, insan bakımı sıkıntı. Ancak el birliği olursa rahat oluyor. (...) Yani düşün şimdi normal bir apartman hayatında, yabancıların olduğu bir yerde, isterse bina büyük olsun. Kardeşler binada, aşağıdan yukarı doğru, herkes bir arada olmadığı zaman; yaşlıların bakımı büyük bir dert. Büyük bir sorun yani. Annem 2 yıl yattı. Napacaktık? Bizimkinin en büyük çıkış

amacı oydu yani. Ben bunu hep düşünüyodum. Hep diyodum yani, annem de bu şekilde, biz nasıl yapabiliriz, nasıl çözüm üretebiliriz? Eee annem öldü ama yarın bize de aynı şey gelecek.” (K8, 63, E, G1)

K8, apartmanın hikayesini yukarıdaki gibi anlatsa da eşinin farklı bir görüşü vardı. Eşi, aile apartmanının yaşlılara bakım verme sürecinde kolaylaştırıcı bir unsur olduğunu ve kayınvalidenin bakımı için evin inşa edildiğini kendi söylemleriyle onayladı. Ancak, bu sürece ek olarak, beyinin gecekonduyu yıkarak bir apartman yapma hayalinin hastalıklardan önce de mevcut olduğunu defalarca apartman yapmak için teşebbüste bulunduğunu ancak kayınpederinin evinden çıkmak istemediği için büyük kavgalar ettiklerini, apartmanın inşasının da ancak kayınpederin vefatından sonra gerçekleştiğini aktardı. Araştırma süreci boyunca her apartmandan bir kişi ile görüşüldü. Ancak bu örnekte olduğu gibi evde bulunan ve konuşmaya gönüllü olan, eşler ve çocuklar ihmal edilmedi. Herkesin bildiği bir hikâyeyi farklı kişilerden dinleme fırsatı bulmak, aile içindeki rollere ve gerçekliğin kurgulanışına ilişkin daha derin bir soruşturma yapmanın gerekli olduğunu fark etmemizi sağladı. Bu ve benzeri söylem farklılıklarıyla karşılaştığımız mülakatlar, sosyal ve manevi sebepler ne kadar güçlü olursa olsun, aile apartmanı inşa etme motivasyonun en temel ögesinin; kiradan kurtulmak yani mülk edinmek olduğu konusundaki fikrimizi onayladı. İlerleyen bölümlerde ele alacağımız daireler arasındaki çatışmalar, -genelde- yine mülke ilişkin sorunlardan ortaya çıkmakta, sosyal ve manevi ögeler ikinci planda kalmaktadır. Bu durum, aile apartmanlarının kurulma ve dağılma motivasyonlarının ekonomik olduğunu söylemeyi kolaylaştırmaktadır.

Hastaların bakım biçimleri de yine ekonomik gelir durumuna göre farklılaşmaktadır. Örneğin K5, kendi kayınpederine evinde baktığını ve o süreçte diğer akrabaların desteğinin çok önemli olduğunu aktardı ancak şu anda kendi annesinin üst katta hasta bakıcıyla yaşadığını, artık bu destekten utanmamak gerektiğini, herkesin bir hayatı olduğunu belirtti:

“Yani ben baktım bu evin içinde ama annem, teyzem, Nazifeler, yeğenlerim hepsi var. Hepsi bir şekilde bana yardımcı oluyorlar. Temizliğim olmadıysa gelip yardım ederler, yemeğim yoksa gelip yemeğimi yaparlar. Yani her daim işte yanımda insan vardı. Tek başına olsam çok zor olurdu. Yani hem fiziksel hem psikolojik olarak destekleri çok önemli. Yoksa çok zor olur. Birlikte yaşıyorsan yükünü almalı insanlar. (...) Ee bizim zaten her daim yanımızda bir yaşlı bir bakıma muhtaç birisi vardı. Şimdi evde kadın da var biliyorsun. Yani o olmazsa zaten çok zor işimiz, ben de 59 yaşındayım. Eskisi gibi değil artık, iniyorum çıkıyorum, her gün yanımdayım ama her an başında duramıyorum, iyi oldu o kadın bizim için.” (K5, 59, K, G1)

Yine benzer bir biçimde Yeşilköy’de bir aile apartmanında oturan, şirket sahibi ve ticaretle ilgilenen orta üst sınıf bir aileye mensup gelin, kayınvalidesinin en üst katta bir yardımcıyla yaşadığını ve ilişkilerinin duygusal/ sosyal destek boyutuna olduğunu belirtti.

Ekonomik gelir durumu daha düşük ailelerle yapılan mülakatlarda hasta bakımının gelinler ve kızlar tarafından üstlenildiğini ve bu sürecin hem kardeşler arasında hem de ebeveynlerin kendi içinde probleme sebep olduğunu görebilmekteyiz. Özellikle erkeklerin hasta bakımı konusuna yaklaşımıyla kadınların yaklaşımı farklı olmaktadır. Düşük gelir grubundaki erkek katılımcılar, hasta bakımının kolaylaştığını belirtip “*el birliği*” ile sürecin idare edildiğini aktararak genellikle yaşlıların bakımından mutlu olduklarını belirtmektedir. Aynı tema kadınlarla konuşulduğunda ise, her ne kadar yalnız olmadıkları için sevindiklerini aktarsalar da sürecin yorucu ve yıpratıcı taraflarına daha çok vurgu yapıldığı fark edilmektedir. Özellikle, erkeklerin gün içerisinde evde olmayışı, kadınların gündelik düzlemde yaşadıkları problemleri es geçtiklerini göstermektedir. Örneğin, annesinin bakım sürecini K25;

“Aşağı yukarı eşit dairelerdeyiz ve herkes aynı hizmeti verebilecek ekonomik güçte. Yani öyle bir sıkıntımız da yok. Karakter meselesi. Eşlerin karakter meselesiydi. Benim hanım, hiç esirgemez annesi gibi sever zaten. Yetim benimki de ondan belki. Onlarda, mesela benim rahmetli annem de canı yanıyordu diğer gelinden söyleniyordu yani onlardan rahatsızlığını. Yanımızda kalmasından daha çok mutlu oluyorduk biz,

ben zaten annesine babasına bağı bir adamım. İstiyorum tabii annem yaşlı, ona bakayım. Ee benim çocuklarım var bir de onlar da görüyor öğreniyor yaşlı bakmayı, biz de yaşlanacağız elbet.” (K25, 54, E, G1)

Diyerek aktarırken, eşi şikayetçi olmayan bir tonda sürecin zorlayıcılığını şöyle aktarıyor:

“Ben kayınvalidem olsun peder olsun severim, emekleri var yani şey değil öyle. Bir şey dememişimdir bugüne kadar. Yaşlı evin nimetidir zaten, dinimizde de öyle. Ama zor tabii. Evden çıkmak istesem haber vericem, Ee her şeyi söylemek istemiyorsun, her gün kontrol edicen, yemeği ydi, ilacıydı. Yoruluyor insan. Hep bir tepsi kekim böreğim olurdu. Çünkü yaşım var, hastam var, her an misafirim var. Dağılamıyorsun öyle şimdikiler gibi, kapını çekip oturamazsın. Bugün geç kalkayım biraz uyuyayım diye bir şey yok. Ben hep kalkarım sabah namazla, ayaktayım ben. Benim kıza bakıyorum şimdi, evlendi 3 yıl olacak. Açıyorum tel, saat 11.00, napıyorsunuz yavrum? Anne Pazar bugün bu saatte aranır mı? Hey gençlik, ben en son ne zaman 11.00’e kadar uyudum bilmem.” (K26, 48, K, G1)

Yaşlı bakımı gibi gündelik düzlemde yorucu süreçlere, erkeklerin yaklaşımıyla kadınların yaklaşımının farklı olduğu görebilmekteyiz. Ancak bu süreçte dikkat çeken bir diğer unsur erkeklerin, yaşlılıkları konusunda geleceklerine dair bir endişe taşıyor olmalarıydı. Bir diğer katılımcı olan (K 24, 68, E)’nin “*hep dua ederim, önce ben sonra hanım*” demesi, bir diğer katılımcı olan (K 16, 62, E)’nin “*çocuklar da biliyor öğreniyor böyle yaşlıyı yaşlılığı, anca beraber kanca beraber*” demesi, kendi anne babalarına gösterdikleri muameleleriyle çocuklarına mesaj verme kaygısı taşıdıklarını ortaya çıkarmaktadır. Kadınlar, mülakatlar sırasında “romatizmam var, reflüm var, tansiyonum, kolesterolüm var” gibi farklı hastalıklardan söz etseler de bu durumu kendi yaşlılıkları ve bakıma muhtaç hale düşme endişeleri üzerinden aktarmazken, erkeklerin apartman yaşantısını sürdürme taleplerinde bakımın diğer kardeşlerle birlikte daha kolay olacağına dair bir düşünceleri olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.4. Güvenli Gelecek: Çocuk Yetiştirmek

Aile apartmanında yaşımanın avantajları üzerine konuşurken, apartman büyüklerinin geleceğe dair; hastalık ve yaşlıların bakımı temasına işaret ettiklerini fark ettik. Ancak daha genç bir grup olan apartmanın gelinlerine aile apartmanında yaşımanın avantajları sorulduğunda alınan cevap genellikle çocuk yetiştirmek için güvenli bir alan sunması oldu. Apartmanın diğer gelinleriyle çatışma içinde olsalar dahi, çocuklarının birlikte büyümesinden memnun olduklarını belirten gelinler, çocukların bakımı noktasında da babaanne, dede, teyze, hala gibi güvenilebilir kişilerin yakın mesafede oluşunu avantaj olarak değerlendirmektedir.

Yaşanan çatışmalar sonucunda aile apartmanı yaşantısını devam ettirmeme kararı alan, eşinin erkek kardeşiyle görüşmeyen K11, mülakatlar boyunca kayınpederinin adaletine güvenmediğini beyan eden K4 ve eşinin abileriyle artık görüşmeyen K3, çocukları hakkında şöyle söylemektedir:

“Bizim bu çocuk H, eltimin çocukları S ve P ile fazla araları yoktu. Mesela H.. ile S’nin arası 6 aydı. M zaten onlardan 2-2.5 yaş küçük. Hepsini bir arada çocuktu. Koştururlardı. Aslında çok güzeldi ama işte eltimler böyle şeylik yapmasalardı arkadan vurmasalardı, çocuklar çok güzel anlaşırdı. Ne bileyim oynarlardı, bir aradalardı yeme içmeler hep alt kat, üst kat oynarlardı. Aşağı yukarı koştururlardı. Gelirlerdi benim evde oturup oynarlardı. Güzel bir çocuklukları vardı bence. Çünkü bir evde oturmanın en güzel şeyi hani evde çocuk olduğu zaman dışarıdan başka arkadaş aramıyor çocuklar...

(...)

Bak mesela kayıinvalidemler Bursa’ya gittiler şu an kimse yok binada. Onlar mesela bir nevi bekçi gibi oluyorlar. Ama avantajları da oluyor yani çoluk çocuk hasta oluyor şey oluyor insan kardeşinden başka kime güvenecek? Çocukları onlara emanet edebiliyorsun. Şu an mesela diken üstündeyim her an eve gitsem mi diye.” (K11, 51, K, G1)

“Valla iyi... Mesela oğlanlar bir kulübe yapmışlar derme çatma, kafalarına düşecek diye korkuyorduk. Baktık ki kayınpeder oturdu, uğraşıyor, yapıyor, elinden her iş

geliyor. Ben okula gidip geliyorum haftanın dört günü. Kayınpeder onu da takdir ediyor. Hem çoluk çocuk onların dersi, kendi dersim, ben hayatta yapamazdım kayınpeder, kayınvalide ilgilenmese çocuklarla.. bitiremezdim ki ben üniversiteyi.” (K4, 35, K,G1)

“İyiliğini çok yaşadım gerçekten. Yani bir işin olduğu zaman... Bir de beni bi saatten sonra eşim bıraktı gitti. Hep dışarının işi bana kaldı. O da bana kaldı, bu da bana kaldı. Evden çıkarken evde çocuklar ne yapar diye düşünmeden çıkıyordum. Babaanneleri vardı, dedeleri vardı, işte daha küçüklerken eltim, işte diyorum ya biz ne kadar da şey olsak da ben çocukları bırakır eltime, hadi sen bak, diyip gitmişliğim, yapmışlığım var.” (K3, 46, K, G2)

Kadınlarda, çocukların diğer çocuklarla olan ilişkisi ve çocuk bakımının paylaşılma teması öne çıkarken erkeklerde, apartmanın dışarıya karşı güvenli bir alan oluşu bu sebeple aile yaşantısına uygun olduğu teması öne çıkıyordu örneğin;

“Biz Sivaslıyız. Psikolojik olarak dışarıda insanlar sizden çekiniyor. Bunlar beş kardeş. Hepsi bir olur. Canımızı okur. Bu benim şeyim, söyleyeyim. Size çok kimse yanlış yapamaz. Yani yanlış olan insanlar size yanlış yapamaz. Hatta benim daireme hırsız girdi. E şimdi bakıyor ki kimin? Göbeğini kırmış çivi. “Hırsız var!” diyor aşağıdan kardeşim, o an alttan dükkândan kardeşim, çıkıyor gidiyor. Yakaladılar hırsız. on altı on yedi yaşında çocuk. İşte bu bir apartmandaki birliktelik, aynı apartman. Şimdi sen hırsız var desen elin adamı koşmaz yani. Bu bir başka bir şey. (...) Ya çocuklar için... Çocuklar için güvenli bir ortam. Biliyorsunuz ki ortamda kardeşleriniz var. Onların çocukları var. Rahat bir şekilde dışarıda vakit geçirebilirsiniz. Herhangi bir şey olsa onlardan destek gelecek. O yönde güvenlik açısından en güvenilir yer aile apartmanı. Çünkü öbür adamı tanıyor musun? Tanısan bile sıkıntı yani.” (K6, 61, E, G1)

Aile apartmanı hem yeni gelinler hem de büyük ebeveynler için geleceğe yönelik güvenlik birimi olarak işlev görmektedir. Her yaş grubunun apartman yaşantısını devam ettirme arzusu farklı yönlerden beslenmektedir. Apartmanın ne anlama geldiği üzerine düşündüğümüzde hem yaşlılar hem de gençler için koruyucu bir bölge olduğunu rahatlıkla fark edebiliyoruz. Yaşlılar için yarının tehlikeleri

karşısında sığınabilecekleri bir sığınak, genç ebeveynler içinse dışarının tehlikelerine karşı çocuklarını koruyabilecekleri bir mekân. Her iki grup için de yapısal, durağan, sabit, kapalı ve koruyucu bir nitelik arz eden aile apartmanı, bilinmeyen karşısında kendilerini güvende hissedebilecekleri bir kulübeyi çağrıştırıyor. Bu noktada modern çekirdek ailenin sosyal devletten beklediği, yaşlı bakımı, kreş, oyun saatleri ve güvenlik gibi mekanizmaların aile apartmanlarında, aile tarafından sağlandığı da görülmektedir.

3.2.5. Komşuluk: Biz Bize Yeteriz!

Üst başlıkta anlatmaya çalıştığımız bu güvenli kulübe, hem dayanışmanın hem de çatışmanın mekanı olarak karşımıza çıkıyor. Bu diyalektik ilişkiye, aile apartmanlarının görece kendilerine kapalı yapılar olması durumundan da beslendiğini iddia edebiliriz. Apartman sakinleri, komşudan alınabilecek neredeyse tüm yardım ve desteği kendi aileleri içerisinde sağlamaktadır. Mülakat yapılan kadınlardan aldığımız bilgilere göre, çevrede oturan diğer komşuları ve mahalleliyi tanıyorlar ancak samimi bir ilişki içerisinde değiller. Erkeklerde ise durum biraz daha farklı şekilde karşımıza çıkıyor. Erkeklerin çoğu aile apartmanına mensup olduğu için mahalledeki diğer aile apartmanlarını tanıyor ve mahallenin yapısına hakimler. Özellikle akşamları kahveye giden erkekler, mahalledeki diğer aile apartmanlarında yaşayan erkekleri -en azından- tanıyor, irtibat halinde ve bu ortamı güvenli buluyor. Arnavutköy’de babasından miras kalan apartmanda yaşamını sürdüren K9, komşuluk ilişkilerine dair şunları aktarıyor:

“Bana istediğim yerde yer var de, ben İstanbul’da başka yerde yaşayamam. Benim doğup büyüdüğüm yer burası çünkü. Çoluk çocuğum burada doğdu. Bir şeyin oluyor haberin oluyor. Şurada esnafı tanıyorsun. Her şeyi, insanları tanıyorsun. Ben bu çevreyi nerede edineceğim bu saatten sonra? Başka semtte ben ne yapabilirim? Hiçbir şey. Ölüyorum ben orada. Eziklik yaşarım.” (K9,59, E, G1)

“Komşularımız da olurdu burada. Çok iyi insanlardı. O gün, dini mini bir kenara bırak, insanlık olarak bu bizim insanımızdan var ya on gömlek daha iyiler gayri müslimler.

Çünkü burada Rum boldu. Ermeni vardı. İtalyan bile vardı ya. Adam Franko. Rum gazetesi satardı burada. Çocukluğumuzda Frankoydu. Yukarıda otururdu ya düşün. Şurada yanımızda Ermeni otururdu. Biz bir tanesinden kötülük görmedik bir tanesinden. Ben evlerine giderdim. Yemeklerini yedim. Bu karşıdaki -toprağı bol olsun- Madam Eleni. Bizimkiler bazen yok derdi. Derdim Eleni abla karnım aç. Derdi “Gel yavrum”” (K9,59, E, G1)

K9’un hem çocukluğuna ilişkin anlattığı nostaljik anı hem de bugününe dair bahsettiği aidiyet, K9’un eşi olan K11 tarafından daha farklı anlatılmaktadır. Bu farklılık, kadınların ev içinde sosyalleşmeleri sebebiyle dışarıyla daha kısıtlı bir ilişki kurduklarını gösterir niteliktedir.

“Ben zaten çok komşu meraklısı bir insan değilim. Çünkü aile içinde bana yetiyordu. Telaşeden hengameden vakit mi kalıyordu... Bir de mesela karşı komşumuz vardı sık gidip gelmeye utanırdım. Ona (*eltisi*) derdim, gidersen beni de çağırsana sıkılıyorum falan.” (K11, 51, K, G1)

Kadınlar ve erkekler arasındaki bu farklılığın bir diğer sebebi olarak kadınların aile apartmanlarında ev içi emeğinin çok yüksek olması karşımıza çıktı. Kadınlar komşularını tanımıyor veya çevrelerine karşı duyarsız değiller ancak dışardaki herhangi bir komşu ile sosyalleşecek vakitleri olmuyor. Şehir hayatının bir çıktısı olan komşuluk kurumuna ihtiyaç, apartmandaki diğer akrabalar ile karşılanıyor. Bu durum, beraberinde hem başkasına muhtaç olmamayı getirirken hem de sürekli aynı çevre ve düşünce dünyasında kısıtlanmayı da getiriyor.

“Zaten biz sabah gözümüzü köyden gelenlerle açardık ya da dayım için gelenlerle açardık. Belediye başkanırken dayıma işte bir şey söylemek için şey yapanlar, altı buçuk, yedide zille kalkardık ayağa. Köyden gelirler işte bir şey olur. Komşuya çıkmaya fırsatımız dahi olmazdı bir şey yapmaya bir komşuluk ilişkisine falan fırsatımız olmazdı...” (K3, 46, K,G2)

“Herkes herkesi her haliyle sürekli hem hal olduğu için yani fırsat bulamıyoruz. Ya düğünümüz vardır, ya çocuğumuz doğurmuştur, ya hastamız vardır. Ya birimizin

çocuğu olsa hepimiz onunla ilgileniyoruz işte hastamız olsa ilgileniyorsun, düğün olsa hepimizi etkiliyor, ilgileniyorsun. Dışarıdaki komşuya gitmeye fırsat kalmıyor. Biz kendi içimizde çok gelip gidip haşır neşir olduğumuz için biz kalkıp da bir komşuya gidelim ihtiyacı hissetmiyoruz. Biz biraz o konuda asosyaliz. Kendimizle, ancak...” (K5, 59, K, G1)

Bu noktada aile apartmanlarının, kendi içinde kapalı bir ilişki ağı ürettiğini ve kadınları ev içi mekana kuvvetle bağladığını iddia edebiliriz. Modern aile, sistemle entegre olan ihtiyaç ve paylaşımları için dışarıyla ilişki kuran bir aile yapısıyken aile apartmanlarında tam tersi gözlemlenmektedir.

3.2.6. Yabancı: Kiracı

Aile apartmanlarının iki farklı kuruluş biçimi vardır. Birincisi arsa sahibi kişinin bir müteahhit ile anlaşması ve kat karşılığı daire alarak, apartman inşa etmesidir. Bu aile apartmanlarının bazı daireleri müteahhide verildiği için apartmanların ya en üst ya da en alt kattaki daireleri aile dışındaki kişilere ait olur. Bu türdeki aile apartmanları, kiracılığa ve bir başkasıyla yaşama durumuna alışıktır. Ancak diğer aile apartmanları için durum daha farklıdır. İkinci tür aile apartmanlarında apartman mülk sahibi tarafından inşa edilir, müteahhide kat karşılığı daire verilmez, böylece tüm apartmanın aileye ait olur. Komşuluk pratiğini incelerken fark ettiğimiz içe kapanma hali, ikinci türdeki apartmanlarda kiracı konusunu ele alırken de karşımıza çıktı. Kiracı alımı -veya dairenin satılması- ya kardeşlerden birinin apartmandan gitmesiyle ya da dairelerin birinin boş kalmasıyla gerçekleşir. Kiracı almak, apartman sakinleri için apartmana bir yabancının girmesi anlamına gelmektedir. Apartmana kiracı almak bazı apartmanlarda çatışmalı bir sürecin sonunda varılan bir karardır. Bu noktada hem kiracının seçimi hem de kiracı ile yaşamak bu apartmanlar için uyum süreci gerektirmektedir.

Apartmanın büyük yengesi olan K12, 2010 yılında üç kardeş bir araya gelerek 5 katlı bir apartman inşa ettiklerini aktarmaktadır. Bu apartmanda en üst katta kız kardeş, 4.katta küçük erkek kardeş, 3. ve 2. katta dubleks daire şeklinde abi oturmakta,

en alt kat olan bodrumda ise kiracı ikamet etmektedir. Apartman başlangıçtan itibaren kiracılı yaşam tarzı korunmaktadır. Ancak ilk kiracı bodrumda oturduğu için, apartman sakinleri üst katlar anahtarlar kapıda olacak şekilde daha rahat bir yaşam sürmektedir. 5. dairede oturan halanın, tek çocuğu olan R.B.’nin üniversiteyi başka bir şehirde kazanması ve ailesinin de onunla şehir değiştirerek mevcut dairelerini kiraya vermek istemesi apartmandaki ilk büyük kopuşu yaşatır. K12 durumu şöyle aktarıyor:

“Gönderdik, göndermedik mi? Kendi evlatlarımıza ne yaptıysak ona da aynısını yaptık. Dershaneye gitsin dediler biz gönderdik, dayısı yolladı. Oğlum çalış, oğlum çalış... yok çalışmadı. Çalışsa azıcık dişini sıkça yapacak ama yapmadı. İstanbul’da yaşayıp, başka şehre okumaya gitmek... ayıptır. Millet buraya geliyor okumaya geliyor İTÜ burada YTÜ dibimizde, yok kazanamadı. Bir çocuğun tembelliği, hepimize dokunuyor işte böyle. Kiracılarla uğraşıyoruz şimdi. En üst kat. Hepimizin içinden yara yara üste çıkıyor yabancı.” (K12, 62, K, G1)

Yeğenin üniversiteyi başka bir şehirde kazanması büyük yenge için yıkıcı bir darbe olarak algılanmaktadır. Yengeye göre yeğen, *“dayısının onlar için çabalarını boşa çıkarmakta, yıllardır verilen emeğe hürmet göstermemekte ve ailesini zor durumda”* bırakmaktadır. Bu durum, kopuşun ve kiracılarla olan mücadelenin başlangıç noktası olarak aktarılır. Bundan sonraki kısım, gelen ve sürekli değişen kiracıların hikayesidir, K12’nin kızı olan K14 kiracılar ve ailesi arasındaki durumu şöyle anlatıyor:

“Ben bu evin emlakçısıyım. Halamlar gittiğinden beri ben ilgileniyorum kiracı seçimiyle. Annem mülakata alıyor çünkü. İlk seferinde sahibinden.com’a ilan verdik ücretsiz ilan ama sonra o kadar çok kiracı değişti ki, para verip ücretli hesap satın almak zorunda kaldım. Annemin kriterleri var. Erkek olmayacak, içki içmeyecek, gece geç saatte gelmeyecek, misafiri olmayacak, aile de olmayacak gürültü ve misafiri olur diye... ne kalıyor elimizde? Üniversite öğrencisi muhafazakâr genç kız, bir de yeni evli çift. Ona da zor ikna oldu, üniversite öğrencisi kız o kadar kirayı nasıl versin? Hiç de çekinmeden soru soruyor gelenlere, bazen ben utanıyorum anne bu kadar çok soru sorulur mu diye. Ama yoruldum artık. Sadece annem değil ki, kiracılardan da yoruldum. Bir ilan açıyorum yalnızca kız öğrenciye diye, adam arıyor “kız değilim,

öğrenci de değilim ama yine de olmaz mı” diyor. İçimden dedim, he olur gel de annem paralasın seni.” (K14, 24, K, G3)

“İlk işte iki tane kız geldiler. Öğretmenlermiş. Kardeşler ikisi de. Dedik gelin görüşelim burası aile apartmanı. Görmeniz lazım, burası komple insan dolu, sanki kız istemeye geldiler. Ben varım, annem, babam, halam, ablam, onlar da referans olsun diye üst sokakta bir tanıdıkları varmış iki kişi onlarla geldiler. Bütün salon doldu. İçimden diyorum, Allah’ım şu an burada ne yapıyoruz? Bir yandan da; erik suyu varmış dolapta, yaldızlı bardakları kullanacakmışız öyle diyor kenara çekip annem. Kaçırdık işte o iki kızı. Çok komikti. Geldiler bunlar işte dört kişi, annem soruyor sevgiliniz var mı? Ablacım dediler nişanlıyım ben, yaza evleneceğiz. Nişanlım arada gelir akşam yemek yer ama kalmaz o da en fazla hafta sonu o da öğretmen zaten falan filan. Annem kızın babasına dönüp dedi ki, sizin için sorun yoksa ben ne diyebilirim ki?! Adam neye uğradığını şaşırırdı.” (K14, 24, K, G3)

Kiracı seçiminin gülünç seremoniye dönüşmesiyle yalnızca bu apartmanda karşılaştık. Ancak diğer apartmanlarda da kiracılarla olan mücadeleyi örnekleyecek farklı veriler elde ettik. Kiracı, ailenin bütünlüğünü bozan bir yabancı olarak görülürken bir yandan da içeriye kimin alınacağına iyi karar verilmesi gereken sevimsiz ama yararlı bir bakteri gibi.

“Aslında daha rahatız, yabancılar var diye artık apartman temizliğini bize yaptırmıyor annem. Önceden her hafta yukarıdan aşağıya apartman sildiriyordu bana. Ben silmezsem kendisi siliyor sonra da duygu sömürsü yapıyor bana. Neymiş biz aile apartmanıymışız, insanlar pislik içinde oturuyorlar diyecekmiş. Anne diyorum, bir temizlikçi tutalım yok apartmana yabancı mı sokacakmışız... Neyse işte hem bodrum hem en üst hem de amcamların dairesine kiracı gelince, kiracılar bizden çok oldu. Başta kapılarının önünü temizlemekten acizler diye biraz söylendi ama şimdi bir kadın geliyor on beş günde bir. Annem de sevmiyor değil de işte öfkeli hala halamlara karşı, kiracılarla da ilgileniyor sürekli, kaçta girdiler kaçta çıktılar diye bakıyor delikten. Diyorum anne insanlara mikrop muamelesi yapıyorsun ama bence onlar yararlı bakteri.” (K14, 24, K, G3)

“En alt kata, bodrum katı, bir gün bir kiracı geldi. Haticelerindi. Onu bayağı bir Hatice’ye şikâyet ettik. Giren çıkan belli değildi. Genç bir kızdı. Tabii misafir... İnsanın misafiri gelir de genç bir kız olunca erkek falan da sürekli giren çıkan belli olmayınca mesela. Dikkatini celbediyor diyor. E çoluk çocuk var. Nasıl bir insanlar? Şöyle böyle insanlar? Hani bir daire olunca müdahale edebiliyorsun. Belki kontrol edebiliyorsun da çok genel apartmanda nasıl müdahale edeceksin? Edemezsin. Çıkardık sonra kızı, napalım bizim düzenimizi bozuyor. Her gün kim girdi kim çıktı diye onu kontrol etmekten sapık gibi olduk.” (K5, 59, K, G1)

Aile apartmanlarında ev, daireden başlamaz. Tüm apartman, erkin sorumluluğu altındadır. Bu sebeple, kiracı hem korunup kollanmaya geçecek biri olmalı hem de aile için tehdit içermemelidir. Büyük yenge olan K12’nin kiracı olarak genç muhafazakâr yalnız bir kızı tercih etmesi, bir yanıyla apartmanın kamusal alana dönüşmesini engellemek içindir. Muhafazakâr bir aile olan K14 ‘ün ailesi ilk iki daireyi dubleks biçimde kullandıkları için apartmanda başörtüsüz dolaşmak istemektedir. Üst katlara gelecek bir erkek kiracı onların apartman içinde dolaşırken daha dikkatli olmalarını gerektirir. Bu bağlamda apartmana dahil olacak herhangi bir namahrem erkek alanın kamusallaşmasını sağlayacak ögedir. Bu noktada, kiracı olarak yalnız bir üniversite öğrencisi kriteri, özel alanın kamusallaşmasına karşı bir direniş yöntemidir.

Bu duruma ek olarak, K14’ün kiracı seçimini Foucaultcu anlamda güç ve iktidar bağlamında da değerlendirebiliriz (Foucault, 1979). K14, karakter olarak baskın ve mükemmeliyetçi bir erk olarak karşımıza çıkıyor. K14’ün büyük abinin eşi olması onun iktidar pozisyonunu beslerken aynı zamanda, kendi iki kızı gibi muhafazakâr bir genç kızı kiracı olarak istemesi de bu iktidarı sürdürmenin bir diğer yolu olarak okunabilir. Kendi kızlarıyla aynı kategoride değerlendirebileceği bir genç kız, onun için makuldür ancak nasıl ilişki kuracağını bilmediği bir erkek veya söz geçirmekte zorlanacağı yıllanmış bir orta yaşlı evli çift, apartman üzerinde sahip olduğu iktidarı tehdit eden hayali kiracılar olarak da değerlendirilebilir.

3.2.7. Sembolik Anlamlar: Başımızın Üstünde Yeri Var

Mimari müdahaleler yalnızca apartmanın inşasına yönelik değildir. Aynı zamanda günlük kullanımda da de Certeau bir taktikle mekanlar çoğaltılmaktadır. Fransız düşünür De Certeau, erkin stratejisi karşısında bireyin ürettiği geçici çözümleri taktik olarak isimlendirmektedir (2008: 110-120). *Zayıfın sanatı* (2008:114) olarak isimlendirdiği taktikleri özellikle mekânsal paylaşımın olduğu yerlerde kolaylıkla görebilmekteyiz. Normal bir apartmanda, koridorlar ve dış kapı kamusal alan olarak kabul edilir ve evin içi ile dışı arasındaki ayrım daire kapısı ile başlatılır. Apartman sakinlerinin, merdiven temizliği için ortak bir ücret ödeyerek, temizliği dışarıdan gelen birine yaptırması bunun en temel kanıtıdır. Çatı, bodrum ve merdivenler hiç kimseye ait değildir. Ancak aile apartmanlarında sınırlar bu şekilde çizilmez. Neredeyse her aile apartmanının kullanım biçimi kendine özgüdür. Girişler ve çıkışlar, aidiyet mekanları, kamusal alanın başlangıç çizgisi değişkendir. Sınırlar keskin değil, yumuşak ve geçişkendir. Bazen iki daire arasına serilen uzun bir halı, apartman koridorunu evin bir parçası haline getirirken bazense ayakkabıların dış kapıda bırakılması, evin başlangıç noktasını daireden apartman girişine taşır. Aile apartmanlarında mekânın anlamı çoğalmaktadır. Çoğaltılan bu anlam, apartmandaki iktidar ilişkileri içinde bazen kavganın bazense direnişin bir silahına dönüşmektedir. Bu bağlamda araştırma sürecinde, sembolik anlamı olan iki şey tespit ettik. Bunlardan birincisi, anahtarların kapıda tutulması/ kapının açık olmasıydı. İkincisi dikey bir yapı olan apartmanın üst katında kimin, alt katında kimin oturacağı meselesiydi.

Kapıların açık tutulmasının farklı biçimleri vardır. Bazı apartmanlar anahtarları kapının üzerinde bırakır, bazı apartmanlarda her daire diğer dairelerin anahtarına sahiptir, bazı apartmanlarda kapısız daireler mevcuttur, bazılarında ise kapıları örtmek yasaktır. Şüphesiz, bu yasak davranışı karşılaştığımız en sert tutumdur. K3, apartman kapılarının sürekli açık tutulduğu evinde, kapıyı kapatmanın ve açık tutmanın nasıl bir anlama geldiğini kavramamızı kolaylaştıracak şeyler söylemiştir:

“Açık kalıyordu daireler açık kalıyordu. Çocuklar büyüdükten sonra örttük. Bir de eve kiracılar girdikten sonra hani eltiler taşınıp da kiracılar girdikten sonra kapıları örttük biz. O da babaannemizin çok ağırına gitmişti. Kapıların örtülmesi. Kızardı, özellikle bizim kapının örtüldüğüne. Çünkü istediği zaman girip çıkmak istiyordu, sürekli açık

olsun istiyordu. Kapıyı yumruklardı böyle, bu kapı niye örtük gene, bu kapı niye örtük?” (K3, 46, K, G2)

Kapıların sürekli açık tutulması ve aksi durumun bir krizi doğurduğu bu yaşam biçiminde “*açık kapı*”nın bir iktidar pratiği olduğu söylenebilir. Apartmanda ailenin büyüğü olarak erk sahibi olan kayınvalide, rahatlıkla istediği alana girebilme özgürlüğüne sahip olmak istemektedir. Bu anlamda tüm apartmanın tek bir ev olarak düşünülmesi, kapıların açık kalmasının en meşru sebebidir. K3’ün aktardığı aile yaşantısında apartman içinde her yerin halıfleks olduğu, dairelerin kapılarının hep açık tutulduğu ve çocukların kapı eşiklerinde oyunlar oynadığına dair çeşitli bilgiler de vardır. Tüm apartmanın, koridor ve merdivenleriyle birlikte tek bir ev gibi kullanılması durumuyla yalnızca bu mülakatta karşılaştık. Mülakat yapılan evlerden hiçbiri bu görüntüye sahip değildi. Buna benzeyen yegâne davranış kalıbı, ayakkabıların dış kapının girişinde çıkarılmasıydı. Ayakkabıların apartman kapısında çıkarılma pratiğinin de apartmanın kayınpeder/dede/büyükbaba gibi bir önceki nesil tarafından inşa edildiği hikayelerde bulunduğunu fark ettik. Kardeşlerin bir araya gelip, mevcut ekonomik güçlerini arttırmak ve mülk edinmek için kurdukları aile apartmanları görece daha modern bir iç işleyişe sahipti. Bu davranışın tek bir sebebe indirgenemeyecek otantik sebepler olduğu şüphesizdir. Ancak dışarıdan bir gözlemlerle farklı sebeplere ilişkin şöyle bir yorumlama yapabiliriz: Ayakkabıların dış kapıda çıkarılması ve daire kapılarının açık tutulması en temelde evin başlangıç noktasını değiştirmektedir. Apartmanda yaşamak bir apartman dairesinde yaşamaktan farklı bir hale bürünür. Özellikle, erkin bir önceki nesilden olduğu apartmanlarda bu davranışla karşılaşılmasının, geniş aile yaşantısının her anlamda sürdürülme çabası olduğunu söyleyebiliriz. Önceki nesil, kırdaki beraberlik ve sınırları, kentte de benzer şekilde kullanmak istemektedir. Apartman onlar için, kent formunda bir konaktır. Geniş aile ile çekirdek aile arasındaki bu farklı aileler, önceki yaşam biçimlerinden ve hatıralarından beslenmektedir.

“Sekiz kardeşiz. Bana biri sorduğu zaman sekiz kardeşiz diyorum aslında kuzenim onlar... ama biz sekiz kişi bir arada büyüdük. A, K, N, Z, S, İ, f, biz hep beraber

büyüdük yani. Köyde zaten dedelerimiz, iki kardeş aynı yerde oturuyorlar. Büyük iki katlı evimiz var. Orada oturuyorlar büyükler. Yani köydeki konaktan geliyor yaşantımız. Büyük kalabalık aileler tabii... İstanbul'a gelince de bu şekilde o yaşantı apartmanda devam ediyor.” (K23, 63, K)

Kardeşlerin bir araya gelmesiyle inşa edilen aile apartmanlarında, apartman sakinleri evlerini inşa edene kadar bir süre kiracı olarak başka dairelerde yaşamaktadır. Bu apartmanların daha modern bir iç işleyişe sahip olması; apartman merdivenlerini temizlemek için dışarıdan birinin gelmesi, faturaların her daireye paylaşılması, ayakkabıların dairelerde çıkarılması gibi davranışların ardında aile apartmanından önce kiracılık geçmişinin olmasının payı olabilir. Ancak aile apartmanlarını ele alırken apartmanda erk sahibi bir bireyin olup olmamasını, bu bireyin yaşının ve kültürel durumunun apartmanın iç mekân tüketimini belirlediği söylemek daha makul olacaktır. Özellikle mülkün erke ait olduğu ve çocukların onun ikramıyla ikamet ettiği yaşam biçimi, şüphesiz bir erk etrafında toplanmanın beraberinde getirdiği sınırlılık ve pratikleri içinde barındırmaktadır.

İkinci sembolik anlam apartmanda kişilerin hangi sıralamayla oturacağı meselesidir. Yine bu durum da kayınpeder/dede/büyükbaba/kayınvalide gibi bir büyüğün olduğu ailelerde çatışmaya sebebiyet verirken, kardeşlerin bir araya geldiği ailelerde mülakatların gündemini oluşturmamaktadır. Kayınvalidenin, yaşlılığına rağmen üst kattan inmek istemeyişini K5 şöyle aktarıyor:

“En üst katta yengem oturuyor. Rahatsız kendisi. Zor çıkıp iniyor. En alt katta giriş katta da şimdi oğlu oturuyor. Hastalanınca, iki sene önce hastalandı, dedim ki yenge sen in aşağıya da oğlun yukarı çıksın. Hayır. Ben yukarıdan aşağıya inemem. Öyle düşünüyorlar. Tabi, anneler yukarıda oturur şey var. Herkesin üstünde, başımızın üstünde olmak istiyor.” (K5, 59, K, G1)

Bu sembolik anlamın farklı apartmanlarda farklı biçimlerde kendisini var ettiğini fark ettik. Örneğin anne ya da babanın apartmanın kurucusu olduğu yaşam biçimlerinde, hangi dairede kimin oturacağına aile büyüğü karar veriyorsa apartmanın

dikey yapılanmasının hiyerarşik bir anlamı oluşmaktadır. Bu karar, apartman kurucusunun hangi evladına daha çok itibar ettiğini gösteren – ya da en azından öyle yorumlanan- bir davranış olarak karşımıza çıkar. Yukarıda kiracılık temasında da verdiğimiz ifadeyi tekrar etmenin önemli olduğunu düşünmekteyiz:

“Kayınlarımdan bir tanesinin oturduğu yer şeydi, kiraydı... İşte onu kiradan kurtarıcaz diye iki daire yapıldı yukarıya... Onu kiradan kurtarıcaz diye diye, onu bizim üstümüze getirdiler.” (K3, 46, K, G2)

Buna ek olarak, apartmanlar tedricen inşa edildikleri için katlar arasında mimari yapı itibarıyla farklılıklar mevcuttur. Ailenin ekonomik durumunun da zaman içinde iyileştiği göz önüne alındığında, ilk gelinin karşılaştığı ekonomik zorluk ile son gelinin karşılaştığı durum arasında büyük farklar gözlemlenmektedir. Ancak bu durum yalnızca gelinlerin kendi aralarında yaşadığı bir rekabet durumu değildir. Çoğu zaman apartmanın inşa sürecinde büyük sıkıntılar çeken kayınvalide, gelinleriyle kendisini karşılaştırmaktadır.

“Yukarılara oğlanları evlendirecem diye yukarıları büyük yaptırmış dedem. Yukarlar büyüktü, yukarı daireler, anneannemin evi küçüktü. Anneannem de kızardı, gelen giden herkes bizim başımıza geliyor, gelinler niye tepede büyük dairede oturuyor da biz ayakaltı küçük yerde oturuyoruz, diye.” (K7, 46, K, G2)

“Sonradan yapıldı ondan. Ben gelin geldim ha şu oda vardı bi tek. Ne yatak odası ne bir şey. Her gün misafir ağırladım. Şimdi gelinler oh” (K21, 55, K, G2)

Aile apartmanlarında görülen bu iki pratiği (kapıların açık olması/anahtar paylaşımı ve dairelerin dikey hiyerarşisi) sembolik anlamı olan pratikler olarak ele aldık. Bunun sebebi, aile apartmanlarının dağılma hikayelerini dinlerken, birer tartışma unsuru olarak anahtarların ve üst katta oturma durumunun karşımıza çıkmasıydı. Sembolik anlamlar kendilerini iyi günlerde değil, daha çok kötü günlerde ifşa eden örtük anlamlı davranışlar olarak karşımıza çıktı. Örneğin K9 ve K11’in paylaştığı hikâyede apartmanın dağılma sürecinde büyük bir kırılma anı olarak;

kayınvalidenin ölümünden sonra kayının en üst kata, K9 ve K11'in ikamet ettiği daireye taşınması anlatılıyor:

“Buraya formalitelerle bizim biraderimiz hakkı olmadan buraya kendisi taşındı. Hiç danışmadan buraya üst kata baba evine taşındı annem ölünce ama biz içinde yaşıyoruz. Biz evde yokuz. Ulan bir baktık birader evdeki eşyaları indirmiş. Kendisi buraya taşınıyor. Niye yaptın bunu niye ettin, ses seda yok. E ben bu evin büyüğüyüm sen mi oturacaksın üst katta? Tamam güya benim abim de ne abiliğini gördük? Ne yaptın lan büyük olarak dedim, ne yaptın? Bir şey yapmadı. Şurada annemin bastonu vardı, ulan dedim şununla kafasına bir tane koyayım gebersin namussuz. İnsana öyle bir şey geliyor ki (...) dedim sabır, çocukların var.. Ya çocuklarım olmasa var ya... Almanya'daki enişteye dedim, çocuklarıma sen bak. Ben bunları vuracağım, dedim. Ben gittim, karşıda Maraşlı bir arkadaşım vardı, silah alıyordum vermedi. Gerek yok dedi. Siktir et dedi. Böyle bir şey için mal mülk için yapma dedi. Çünkü insanın içinde bir oç alma hırsı var. Kendine hâkim olamıyorsun. Yani onu başarırsan rahatlıyorsun. Ondan sonrasında 10 yıl vicdan azabı çeker misin bilemiyorum. Onu bilemiyorum. Vicdan azabı çekiyor musun bilemiyorum. Ama o an hakikaten öyle bir hırs geliyor ki insana. Sırf kaybolsun bunlar ya, bitsin diyorsun. Ya hatta çoluğunu çocuğunu vuracam bunun diyordum. Yani o denli. (...) Her şey... sana bir şey söyleyeyim mi? Her şey kadından kaynaklandı. Kadın, sana ne dedim? İç işlerine karışmayacak. Karışmayacak. Bitti. Kötü sen olursun. He senin kocan senden yana olur. E biz de karı köylü deriz. Bizim biraderimiz karı köylü oldu. Orosu karısı fiştekledi onu, sen yukarı çık, abisin sen yukarı çık dedi hep. Bu salak hayvana anlattım. Oğlum dedim sen bu evde oturuyorsun niye pireleniyorsun dedim ya. Niye kaynadın birdenbire ne oldu? E karı kışkırtmaya başladı demek ki. Anladın mı?” (K9,59,E, G1)

Normal şartlar altında, apartmanların en üst kat daireleri orta alt sınıf aileler için riskli tercihlerdir. Apartmanın en üst katı yazları çok sıcaktır ve çatının akması, çatı katından akrep inmesi vb. çatı katına ilişkin sıkıntılara gebedir. Ara daireler ise özellikle kışın, ısınma bakımından avantajlı kabul edilir. Alt ve üst kattaki komşuların ev ısısı ara kattaki dairelerin daha az maliyetle daha hızlı ısınmasını sağlar. Bu noktada, orta alt sınıf için ara kat tercih edilebilir fiziksel özelliklere sahiptir. Ancak aile apartmanlarında, sembolik anlamlar bazen öyle baskın hale gelmektedir ki

ekonomik avantajlar göz ardı edilerek; en üst katın sembolik değeri uğruna birçok kavgaya girilmektedir.

3.2.8. Çat Kapı: Kadının Ev Hali

Kalabalık bir aile yaşantısının olduğu aile apartmanlarında, kişilerin birbirlerinin evine uğrama sıklığı normal bir apartmanındakinden daha fazladır. Apartman içindeki dolaşımın sık olması; anahtarların kapıda tutulması veya herkeste dairelerin anahtarlarının olması gibi bir çözüm yoluyla taçlanıyor. Çünkü -özellikle kadınlar- için her gelen kişiye kapı açmak ve her gelen kişinin zile basması başka bir problem olarak karşımıza çıkıyor.

“Ay basmayız biz zile, basarsak kavga çıkar. Yeni gelirken ben utanıyorum... Napcam? Zile basıyordum. Bi azarladı beni bu (*eltisi*). Ne basıyorsun yabancı gibi şarkı öttürüyorsun, diye çıkıştı işte büyük yengemiz. O günden sonra tövbe.” (K10, 37, K, G2)

“Çocukların dahi anahtarları vardır hepsi rahat girip çıkarlar. Mesela görümcelerimin eşleri, görümcelerim de rahat girip çıkarlar diye ben artık isyan etmişim. Lütfen aramadan gelmeyin çünkü bahçede ben saçım açık oturabiliyorum. Hani arkadaşlarım olabiliyor ya beni arayın önceden o tarafa gelecek bir şey alacak ona göre hazırlıklı olalım.” (K4, 35, K, G1)

Bu problemin kadınlar için beraberinde getirdiği başka zorluklar da mevcut. Kapının bir sınırı imlemediği bu ailelerde kayınvalidenin misafiri, gelinlerin misafiri olarak kabul ediliyor. Bununla beraber, bayram gibi özel günlerde yapılan hazırlıklar, kayınvalidenin ev temizliği ve akşam yemekleri gibi komünal pratikler, gelinlerin tüm apartmana hizmet ettiği bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkıyor. Gelinlerin bu özel günlerde hizmet etmeye hazır ve bu durumu kabullenmiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Onlar için zorlayıcı olan durum, gündelik hayatta her an hazırlıklı olma zorunluluğu ve aniden eve birilerinin gelebilme ihtimalidir.

“Bana herkes gelebilir. Geçen herkes uğrayabilir. Kapıyı çalar. Gençler gelir, hala ne yapıyorsun? Hala yemek var mı? Bugün ne yaptın? diye. Yani kapım her zaman çalınabilir. Her zaman birisi gelebilir o vaziyetteyiz. Onları misafir olarak görmüyorsun ama. Herkeste anahtar var. Açar kapıyı. Ben geldim der... ondan sonra, açtıktan sonra. Açtıktan sonra geldim diyor.” (K5, 59, K, G1)

“Kayınpederimin sözü geçiyormuş. Anahtar kapının üstünde kalacak. Ben evlendiğimde bana da bunu yapmak istediler. Ama ben zaten böyle bir yerden geldiğim için yadırgamıyordum (*kendisi de aile apartmanında büyümüş*). Hatta böyle her hafta mesela biri gelirdi görümcem gelirdi, o gelirdi, bu gelirdi. Hep bende yatak açılırdı. Ben de alışkın olduğum için hiç böyle bir şeyi terslemiyordum. Ta ki eşimin erkek kardeşi evlenene kadar... Mesela eşimin erkek kardeşi evlendi, onun eşi evine kimseyi almıyordu. Aynı apartmandayız görüşmüyoruz, ayda yılda bir birbirimizi görüyoruz. Yani sonra baktım demek ki böyle olması gerekiyor, demek ki anahtarı falan hiç tutmayacaksın kapıda. Ama sonra kavga kıyamet...” (K4, 35, K, G1)

“Bir bayram arefesi, hem hamileyim hem baklava açıyorum. Neden? yarın bayramlaşma olacak... Gidiyorum, çalışıyorum 10 dk mutfakta, geliyorum uzanıyorum devam ediyorum. Ama hiç de şikâyet etmedim. Çok zorluk çektik. Şimdiki gibi değil, hamileymişsin, çocuğun varmış dinlemez kimse. Yapılması gerekiyor dedik yaptık. Düşününce şimdi neler çekmişim diyorsun ama yaşarken öyle olmuyor, tamam zorlandığını hissediyorsun ama ne bileyim işte bugün olsa yapamam.” (K14, 63, K, G3)

“İşte bizim günümüz; yemek yap, temizlik yap, iş güç yani... her zamanki şey. Haftada bir gün çık, kaynana evi temizle iki elti birlikte (...) Gel, otur, ye, iç, gel kaynanayı kahvaltıya, yemeğe çağır... günler böyle geçiyor. Ama ne oldu bak... biz dedik madem anne orada, orada yapıp orada yiyip içelim dedik. Ama biz orada yiyip içiyoruz fakat, kaynananın yanına hiç çıkmayan eltimler her gün çıkmaya başladılar. Ee biz her yemek saati gelip, onlara yemek hazırlayınca K9 rahatsız oldu. “Anne dedi ben böyle rahatsız oluyorum dedi bundan sonra aşağıda yemek yapalım aşağıda yiyelim” dedi. “Yapsın yemeği biz beraber yiyelim” dedi. Bu sefer sen gel eve dedi. İyi tamam dedi o da. Ondan sonra ben kahvaltı hazırlıyordum sabahları, çağırıyordum.

Önce bir K9’la kahvaltı yapıyordum. Sonra kaynanayla bir kahvaltı yapıyordum. ondan sonra işte akşam yemeğine çağırıyordum. Böylelikle yiyip içiyorduk yani. (...) 30 senelik evliyim daha hiç kimsenin yüzüne bakmayacak bir kelime söylememişimdir. Her zaman bana rahatlıkla girip çıkarlar şey yaparlar. Benim evime geldikleri zaman herkes kendi evine gelmiş gibi hissediyor. Mesela görümcemin ufakları bile geldiklerinde burada kalmıyorlardı bende kalıyorlardı, yoruluyordum çok yoruluyordum ama öyle.” (K11, 51, K, G1)

Aile apartmanların genel itibariyle kadınların emeği üzerine kurulu bir organizasyon olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Erkekler apartmanın inşa sürecinde ve inşa için gerekli geliri biraraya getirmeye çalışırken veya ortak işi yürütürken duygusal süreçlerden geçerler ve ciddi zorluklar yaşarlar. Ancak bunların çoğu, birer kırılma noktası olarak anlatılan, büyük hikayelerdir. Kadınların durumu ise, örtük bir biçimde sürdürülen çok gündelik ve bu sebeple fark edilmesi daha zor bir gündelik direniştir. Bu yargıya varmamızı sağlayan şey, Beykoz’da ikamet eden K15 ve K16 ile yaptığımız mülakatlar oldu. K15 ve K16, aile apartmanı deneyimine Ortaköy’de bir bina olarak başlayan Sivas’tan İstanbul’a göçen bir çifttir. K15 ve erkek kardeşi ortak bir şirket kurarlar ve İstanbul’da şirketlerini başarıyla büyütürler. Erkek katılımcı olan K15, çatışmaların başladığı zaman olarak *“yoklukta bir sıkıntımız yoktu, ne zaman varlık sahibi olduk o gün bölüşemez olduk”* diyerek kızının düğününde, düğün hazırlıkları için şirketin ortak hesabından kullanılan paranın kavgaların başlangıç sebebi olduğunu söyler. Ancak eşi olan K16, durumun çok daha erken bir zamandan beri süregeldiğini şu sözlerle anlatır:

“Daha önceden de biliyorduk huzursuz olduklarını, daha önce... Girmiş bir gün içeri, kalkarken dedi ki, sizin diyor kızın ne çok ayakkabısı var. Melehat’ın ayakkabılarını saymış. Biliyorduk, önceden beri, hep karşılaştırırlardı çocukları da. Paraların dedi nereye gittiği belli oldu, çarığa yatırmışsınız hep.” (K16, 65,K, G1)

Aynı hikâyeyi birlikte yaşayan iki eşin, olayları anlatırken seçtikleri anekdotlar ve yaptıkları tarihlendirmelerin farklı olduğu görülmektedir. Yeni evlerine geçtiklerinde sorunların başladığını iddia eden K15 ile Ortaköy’deki evlerindeyken bile sorunların olduğunu söyleyen K16 bize iki farklı bakış açısı sundu. Kadın ve erkek

arasında farklılaşan söylemin, gündelik hayatın farklı veçheleriyle irtibatta olmaları sebebiyle değiştiğini fark ettik. K15 bize, büyük kopuşun gerçekleştiği kırılma öyküsünü aktarırken K16, sürecin gündelik artçılarını sunmaktaydı. Bu noktada, K16'nın hikayesini dinlediğimizde patlayacağı önceden sezilebilen bir bombanın ailenin içinde yavaş yavaş büyüdüğünü takip edebiliyoruz. K15'in anlattığı hikâye ise yer yer tarihsel kopuklukları olan ve *“yoktu bizim bir sıkıntımız mal mülk huzursuz etti bizi”* diyerek anlamlandırmakta zorlandığı bir hikâye olarak karşımıza çıkıyor. Bu noktada, gündelik olarak sık karşılaştığımız ama pek önemsemeden üzerinden geçtiğimiz, ufak bir laf çarpmanın veya kısa bir göz devirmenin, hikâyenin sonunda yaşanan büyük kavganın beslendiği motivasyonla aynı yerden beslendiğini ve görülüp okunmaya değer davranışlar olduğunu söyleyebiliriz. Kadınların, gündelik emeği üretirken fark ettikleri bu küçük şeylerin, erkeklerin anlattığı büyük kopuş öyküsüyle birlikte okunması gerektiğini ve ancak bu ikili okumanın aile tarihindeki boşlukları doldurmamıza imkân tanıyacağını söyleyebiliriz.

Bununla birlikte, kadınların ev içi emeğine dair söylenecek birkaç söz daha var. Bu başlık altında sözlerini aktardığımız kadınların tümü, aile apartmanı yaşantısını sürdüren ya da sürdürdüğü müddet boyunca erkin büyük bir kısmını paylaşan kadınlardı. K5 iki binalı bir aile apartmanın kayınpederine evinde bakmış, aile içi kararlarda söz sahibi olan, bayram vb. önemli toplantıların evinde gerçekleştiği büyük kızıdır. K4'ün kocası şirketin işleriyle en çok ilgilenen abidir ve babanın en çok sevdiği oğludur. Bununla beraber K4'te çektiği tüm sıkıntılara rağmen herkesle hem çatışma cesareti gösteren hem de gelin olmanın tüm gerekliliklerini yerine getiren güçlü bir figürdür. K14, aile apartmanda erk sahibi olan büyük abinin eşi ve düzenin koruyucusu olan baskın yengedir. K11'in kocası, kayıinvalidesinin en sevdiği çocuğu ve parçalanmış aile apartmanında apartmanı terk etmeyip oturmaya devam eden sahiplenici ve takdir gören kişidir. Bununla birlikte K11, aile apartmanı yaşantısı boyunca, herkesin kendisinden razı olduğu, iyi gelindir. Bu bilgiler ışığında şöyle söyleyebiliriz: Yaşantının zorluğundan şikayetçi olsalar da bu dört figür de aile apartmanın devam etmesini isteyen güçlü karakterlerdir. Kimi kadınlar güçlerini kendi karakterleri ile elde ederken kimileri eşleri dolayısıyla elde etmektedir. Ancak şikayetine erişebildiğimiz bu grubun, rahatsızlık duydukları bu ilişki ağı içerisinde bir

kazanç sağladıklarını da göz ardı etmemeliyiz. “*Kadınlar için emek, aile ya da cemaat içinde grup aidiyetlerini tanımlayıp ifade ettikleri, dayanışma yarattıkları temel toplumsal değiş tokuş aracıdır*” (White, 2015:40). Bu sebeple aile apartmanlarındaki erk sahibi kadınlar, fedakarlıklarının ve emeklerinin karşılığını yoğun bir duygusal tatminle, küçük bir grubun yöneticisi olarak almaktadırlar. Bir yanıyla sınırların ihlal edildiği, yüksek derecede özverinin beklendiği, zamanın ve mekânın sıklıkla parçalandığı aile apartmanı yaşıntısı, meskunlarının hayatından yalnızca bir şeyler çalmaz, aynı zamanda onlara ihtiyaçları olan başka şeyler de sunar. Bu noktada, mağdur ile muktedir sıklıkla aynı kişi olarak karşımıza çıkar.

3.2.9. Para bizi Akraba Yapar: Para bizim kardeşliğimizi bozar³⁰

Orta alt sınıf aileler için apartmanın kuruluşlarındaki en temel motivasyonun kiracılıktan kurtulmak olduğundan bahsetmiştik. Kiracılıktan kurtulmak için bir araya gelerek güçlerini birleştiren aile üyeleri, benzer bir biçimde orta üst sınıflarda mülkiyet ortaklığından beslenmekte ve beraberliklerini bu araçla devam ettirmektedirler. Ancak beraberliğin kaynağı olan bu ortaklık aynı zamanda ayrılığın da zeminini oluşturur. Bu noktada paranın beraberlik ve ayrılık üzerindeki etkisini tespit etmek, aile apartmanlarının devamlılığını sağlayan motivasyonu ve parçalanmayı tetikleyen unsurun aynı şey olduğunu görmemizi kolaylaştırır. Yapılan mülakat boyunca, yaşadığı zorlukları anlatırken ağlayan K4’e ayrı yaşamak isteyip istemediğini sorduğumuzda aldığımız cevap şöyle oldu:

“Çok düşündü eşim. Bana evlendiğimiz ilk hafta, istediğin her an taşınabiliriz uyarısını da yaptı ablaları yüzünden. Geçen sene de eşim ayrı ev konusunu açtı ama

³⁰ Jenny B. White, *Para ile Akraba* isimli eserinde, emeğin değeri üreten birinden, onu üretmeyen başka birine aktarılmasını (Durrenberger 1980: 139) anlatır. Metin, alt sınıflar arasında akrabalık örüntülerinin zenginleşmek için nasıl kullanıldığını ve kan bağı olmayan kişilerin informal bir akrabalık ilişkisi geliştirerek, birbirleriyle güçlendiklerini/ birbirlerini sömürdüklerini aktarır. White, paranın bireyleri birbirine akraba kıldığını ve bu akrabalık neticesinde yükümlülük ve minnet ilişkisinin doğduğunu söyler (White, 2015:176). *Para bizi akraba yapar* ifadesi de kitabının yedinci bölümün başlığıdır.

ben yapamam. (...) Yani benim rahat inip çıkmam lazım. Ben eşofmanla inip çıkıyorum. Sen beni kapalı görüyorsun ama ben yedi yıldır açığım. Yanımızda bir bina var ama yaşlı karı kocaydı adam vefat etti kadın kaldı. Güneşleniyorum ben bahçede o boyuttayım. O yüzden de ben binaya kimseyi almıyorum, kendim de hiçbir yere gitmiyorum.” (K4, 35,K, G1)

Verilen bu cevap, orta üst sınıf bir aile üyesi olan K4 için aile apartmanın büyük bir konfor alanı olduğunu ortaya çıkarıyor. Taşındığı takdirde, normal bir apartman dairesinde yaşayacak olan K4, aile apartmanının yeniden inşa edilmiş sınır ve imkanlarına sahip olmaktan memnundur. K4’e diğer kardeşlerin apartmandan ayrılmak isteyip istemediğini sorduğumuzda verdiği cevap da aile apartmanında niçin yaşamaya devam ettiğini daha net açıklamaktadır:

“Ayrı bir yerimiz daha var Gürpınar’ın içinde. Dedi ki hatta kaynım oraya mı geçsem ben evlenip dedi. Ben de ona Ekrem dedim, o ev 100 m2 senin buradaki ev 200 m2. Hesabını sen yap dedim ona. Doğru söylüyorsun dedi. O şekilde bu apartmanda kaldı.” (K4, 35, K,G1)

Daha büyük ve geniş bir mülke sahip olmak arzusu bireyleri bir arada tutan temel etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailenin ve apartmanın bölüşümü de aslında, dostane bir diğerkâmlıkla gerçekleştirilmemektedir. Yine orta üst sınıf bir aileye mensup olan K5, sahip oldukları şirketin aile şirketi olduğunu ve apartmanlar yapılırken dairelerin, şirketteki hisse oranınca bölüştürüldüğünü belirtir. Kiminin apartmanda 3 dairesi varken kimin daire sayısı 1’dir. Ev ile iş yeri arasındaki bu güçlü bağlantı, ailenin salt birleştirici ve masumane duygulardan müteşekkil bir sosyal kurum olmadığını gösterir. Şirketteki ekonomik güçlülük ve zayıflık durumu, ev ve ailenin yapılanmasına da sirayet eder.

Orta alt sınıflarda ise aile apartmanı sıklıkla ekonomik bir yükseliş için kullanılmaktadır ve yine iş ortaklığından beslenmektedir. Ancak bu ortaklığın, - parçalanmış aile apartmanlarında- bozulduğu, beraberinde kardeşliğin ve akrabalık ilişkilerinin de zedelendiği görülür. Sennett, modern dünyada dış dünyaya karşı bir

birlik oluşturan cemaatlerin, zaman geçtikten sonra birbirlerine düşerek kardeşlerini ve kardeşliklerini katlettiklerinden bahseder (2016: 377). Yaşanan durum, tam anlamıyla buna benzemektedir. Önce var olmak için bir cemaat inşa edilir, daha sonra o cemaat içten gelen bir uyuşmazlıkla yıkılır.

“Aile, kardeşler olarak, biz bir ortak bina yaptırдық ve oraya bütün kardeşler herkes bir dairede oturduk. 5 kardeş, erkek kardeş, hala da beraber oturuyoruz yani. Belli bir zamana kadar marketçilik yaptık birlikte, taksicilik... Ortaktık birlikte. Ama onun zorlukları bizi rahatsız etmeye başladı. Bir yere kadar tamam. Bir yerden sonra artık sizi rahatsız etmeye başlıyor çünkü bir şirket olsa kuralı olur, kanunu olur. Şirkete uymayan bir şekilde gider ama kardeşlikte öyle değil. Dağıldık, çünkü işi yürütemedik.” (K6, 61, E, G1)

Kardeşiyle birlikte otobüsçülük yapan K8, evlerinin kuruluş hikayesini “*biraraya gelmeseydik imkanı yok böyle bir hayatımız olamazdı bizim*” diyerek şöyle anlatıyor:

“İşte bende bir tane daire var, biraderin bir tane dairesi var satarsak yeter mi, yetmez mi? Kat karşılığı versek... Birader tutturdu kat karşılığı verelim bir daha uğraşmayalım... sen Kastamonulu değilsin yapamazsın diye. O da var tabii, bu işte risk de var.. Senin bir dairen var benim bir dairem var oturalım orada. Ama biraderinki taa 15 km ötede öbür tarafta. Annem hasta, napacağız, bakamıyoruz... Allhtan ki bizim gelinin abisi biraz ona para verdi, orada bir şeyler yaptı. O gelin de laz tabii, abisi inşaattan bir şeyler anlıyor. Destek oldu onlara hemen. Yoklukla dışimizi tırnağımıza takarak çabaladık, Allah da nasip etti.” (K8, 63, E, G1)

K8 için apartmanı kurmanın bir hayat başarısı olduğu tüm mülakat boyunca hissediliyordu. Apartmanı kurma amacını annesine bakmak üzerinden temellendirmesi, olaya manevi bir değer atfettiğini de gösteriyordu bununla birlikte K8’in eşi olan K12, eşiyle birlikte tüm bu süreci paylaşmış ve ona destek olmak için birçok fedakârlık yapmıştı. Hayatlarının uzun bir kısmını çok çocukla ve yokluğu bölüşerek geçiren göçmen aile için apartmanın önemi çok büyüktü. Apartman yoluyla hem kimlik aidiyetlerini pekiştiriyorlar, hem ailelerinin dağılmasını engelliyorlar hem

yaşlı bakımını kolaylaştırıyorlar hem de ekonomik bir güç devrişiyorlardı. Apartmana yapılan bu duygusal yatırımın karşılığında, yeğenin üniversiteyi başka şehirde kazanması ve diğer erkek kardeşin evini kiraya verip başka bir ile taşınacağını açıklamasıyla dağılan aile, parçalanma sürecini de benzer bir duygusal yoğunlukta yaşıyordu. K8 ve K12'nin çocuğu olan K14 süreç hakkında şöyle söylüyor:

“Annem mi daha çok üzüldü, babam mı üzüldü, halam mı üzüldü karar veremiyorum. Herkes başka yaşadı sürecini. Halam zaten babamı çok seviyor. Dedem çok yaşlı ve aksi bir adammış. Halam da babamı öyle babası gibi sevmiş. Babam da apartmanı çok hayal etmiş, emek vermiş. Halam şimdi giderek onu çok üzdüğünü düşünüyor. Annem zaten çok öfkeli, her seferinde sizin yüzünüzden, bin bir emek heba olacak diye ortalığı ayağa kaldırıyor. Babam, daha makul aslında... ama amcamın, kendisinden önce emekli olup ayrılmasını yediremiyor. Ben büyüğüm önce ben emekli olmalıydım, ne acelesi var çalışsın biraz daha diye düşünüyor. Yine bir şey demez babam öyle... ama kendisinin emek verdiği kadar diğerlerinin çabalamadığını düşünüyor bence. Ama annem kadar sert çıkamaz babam, kavga eder ama büyük laf söyleyemez. Onları kaybetmekten korkar, başka kimsesi yok babamın kardeşlerinden başka.” (K14, 24, K, G3)

Göçmen bir aile olan bu apartmanın süreci yaşayış biçimi görece daha yumuşak olmuştur. Kardeşlik ilişkisinin zedelenmemesi için her üç tarafında çabaladığını K14'ün söylemlerinden çıkarabiliyoruz. Bu noktada, etnik olarak göçmen olmanın, ipleri koparmayı zorlaştıran bir etken olduğunu belirtebiliriz. “*Başka kimsesi yok babamın*” ifadesi, erkin yalnız kalmaya dair duyduğu korkunun çocukları tarafından da görüldüğünü anlatıyor. Ancak her aile, süreci bu kadar rahat atlatmadığını söyleyebiliriz. Zorlukların içinden geçerek, risk alarak ve mücadele ederek bir ev kurmak zahmetli bir süreç olarak karşımıza çıkıyor. Ancak daha zahmetli olan şey bu ilişkileri sürdürebilmek. Yine benzer bir örnekle, mülkün paylaşılamadığı yerde yolları ayıran K6 durumu şöyle anlatıyor:

“Ama şöyle, yani ben öğretmen olduğum için idareci konumundaydım. Baktık ki artık boynuz kulağı geçiyor. Yani kardeşlerim... Üçümüz de çok aramızda yaş yok yani, 45-50 yaşlarındadır kardeşlerim, iki tane var kardeşim. İşte herkes ben akıllıyım, ben daha

yaparım, ben iyi yaparım gibi sizi öteliyor. Yani siz bir kenarda itilmek durumunda kalıyorsunuz. Biraz menfaatler... Herkes belirli bir şeye gelince falan çocukları yetiştiriyor falan tabi menfaatler ön plana geliyor. Ben kenarda değilim ama, buradaki gibi yönetici konumundayım. Bazen, artık mızrak çuvala sığmıyor. Ona dur diyorsun o anlamıyor, ona dur diyorsun o anlamıyor. Artık kopma noktaları, hatta fiili olarak birbirlerine vurma, el kaldırmaya kadar vardı. Sıkıntılar oldu. E biz ölene kadar herkes beraber olmak zorunda değil. Herkes yarılınsın, herkes işine gücüne baksın dedik. Marketi taksiyi paylaşamadık işte, varken paylaşamadık. Biz de dağıttık herkese tek tek.” (K6, 61, E, G1)

“*Yokluğu paylaşmak kolay, zor olan varlığı paylaşmak*” diyen K9, kardeşinin apartmanı satılığa çıkarması üzerine, miras olarak kendilerine kalan evden kardeşinin hissesini satın almıştır.

“İcrayla satmaya kalktı. Buraya kıymet biçtiler. Burada yaşıyorum aşağı kapıya mahkeme ilanını astılar. Ben yırttım attım onu. Olay çıkardım. Açık oturuma girenler vardı. O zaman iki yerde daha evimiz vardı. Onları mahkemeye verdim sattım, burayı vermedim. (...) Sonra biz onun hissesini aldık parayla. Çekti gitti işte ailesiyle beraber. (...) Hayır ben ona dedim ki, oğlum dedim, bu malı sen de kazanmadın ben de kazanmadım kızlar da kazanmadı, dedim. Sen dedim, kimin malını alıp mahkemeye satıyorsun? Kimin malını kime peşkeş çekiyorsun?

(...)

Yokluk yaşantısı var ya güzel yaşantı kim ne derse desin. Çünkü kendin bir şeyler icat ediyorsun. Kendin bir şeyler buluyorsun. Şimdakilere yokluk gösterilmiyor, yokluk çektilirilmiyor. Mesela biz bir şişe kolayı şimdi çıkarmıyorlar onlardan cam şişe mesela evde söylemesi ayıp köfte piştiği zaman salçalı pişeceği zaman eve kola girerdi. 6 kişiydik ev hanesi ooo birer bardak kola çıkardı. Bitmesin diye yudum yudum içerdik.

(...)

Ben sana bir şey söyleyeyim mi? Bir kere çoluğuna çocuğuna mal mülk bırakmayacaksın arkadaş! Mal mülk bırakıyor musun? Hepsinin rızasını alacaksın. Varsa dört tane dairen, dört tane çocuğun varsa “Bu senin, bu senin” bitti. Mal, ben şunu anladım mülk, kardeşi kardeşe düşman ediyor.”” (K9,59, E, G1)

Benzer bir örnek, eşi tır şoförü olan ve abileriyle ortak iş yapan K13 tarafından da aktarılmıştır. K13'ün eşi ortanca erkek kardeştir ve ailesinin hesabına çalışmaktadır. İşleri ortaktır ve bir tamirci dükkanları vardır. K13 ve ailesi, aile apartmanında babası ve annesiyle ikamet etmektedir. Diğer kardeşlerden biri başka bir semtte yaşar bir diğeri ise aile apartmanında olup bekardır. K13'ün eşi tır şoförlüğü yapar ancak, kendisine herhangi bir şekilde maaş verilmez, yalnızca harçlık verilir. Paranın ve mülkün paylaşılabilmesi durumu bu hikâyede de ayrılığın tetikleyici sebeplerinden en biri olarak karşımıza çıkar:

“Onlar (*kayınlarından bahsediyor*) gezerler tozarlar. Bir de arabamız ortak, ortak araba kullanıyoruz. Sen o arabaya aylarca binmezsin ama arabanın vergisi ortadan ödenir. Ondan sonra eşim hiçbir şekilde şey yok dükkana gelmez, çünkü tırla çalışıyor ama dükkanın vergisi de ortadan ödenir. O ödenir bu ödenir. Elektrik, su faturası dahi tırdan gelen paradan ortak ödenir. Ama sana hani, beş kuruş para yok. Ondan sonra oluyoruz biz, niye böyle oluyoruz diyince orada koptuk. Hani orda bitti. Ne kardeşlik kaldı, ne ana babalık kaldı. Ana baba da onu tuttu. Yani mesela ana babanın da ilk gelini benim, aramız çok iyi. Ama işin içine para girdi. İşin içine para söz konusu oldu mu fittirdılar.

(...)

Ondan sonra bizim ilk maaş almamız mesela çok şeydir. Eşimin ilk aldığı maaş aslında mutlu olmamız lazım ama biz evden ölü çıkmış gibi ağlıyorduk. İki gün ağladık. Çünkü dükkândan kovulmadan beter edip çıkarttılar. Babayla oğul, sen maaş istiyorsun diye. Ki hakkıyla istiyor yani çalışıyor canı burnunda, eve gelmiyor doğru dürüst. Ayda bir ya da iki ancak uğruyor çocuğunun yanına. Ondan sonra maaş isteyince işler bozuldu Hatta kayınpederimin lafıdır geldi dedi ki "Haklının biliyorum ama gene de abinin dediğini tutacam."” (K13, 46, K, G2)

Başlangıçta birleştirici bir unsur olan paranın, dağılmış aile apartmanlarında birliği bozan bir unsur olduğunu gördük. Paranın tek başına bir suç unsuru olarak ele alınması şüphesiz taraflı bir yaklaşım olacaktır. Geleneksel toplumların parayla olan ilişkileri üzerine yazılmış literatür özellikle Marksist teori çerçevesinde paranın moral

ekonomik için yıkıcı bir unsur olduğunu söyler (Parry ve Bloch, 1989:12). Bu söylem bir yandan onaylanabilirken, bir yandan da eleştiriye açıktır. Para, hikâye boyunca hem birleştirici hem de dağıtıcı bir rol oynayarak iki farklı maskeyle karşımıza çıkar. Üstelik evlerin kurulma hikayeleri, yaşlı bakımı, anne babaya sahip çıkma, kökenleri koruma, güvenli bir ortam ihtiyacı gibi manevi değerlerle taçlandırılırken, dağılma hikayeleri hızlı ve sert biçimde paraya bağlanır. Oysa başlangıca ilişkin soruşturmayı daha derin yaptığımızda temel motivasyonların; kiradan kurtulmak, ev sahibi olmak ve refahı arttırmak gibi ekonomik kaygılar olduğunu görmüştük. O halde, ailelerin iyi günlerden bahsederken, naif ve duygusal kavramlarla süreci temellendirmeleri ancak kötü günlerden bahsederken sert bir ekonomik çıkar ilişkisini vurgulamaları, üzerine düşünülmesi gereken bir kavramsal tercih olarak karşımıza çıkar.

3.2.10. Ödipal Kompleksler: Anne, Baba, Kıskançlık

Apartmanların dağılma hikayelerini dinlerken dikkatimizi çeken bir diğer unsur, apartmana yayılmış olan kıskançlık durumuydu. Kıskançlık bazı apartmanlarda gelin-görümce ve kayınvalide üçgeninde yaşanmaktaydı. Ancak daha dikkat çekici olan şey, bazı apartmanlarda yaşanan çatışmaların anne-oğul arasındaki ilişkiye dayanmasıydı. Kayınvalidenin oğullarından birini daha çok sevdiği durumlarda kıskançlığın erkekler arasında yaşanan bir duygu olduğunu fark ettik. Bu hikayelerde süreç yalnızca bugünle kalmıyor, oğulların çocukluklarına kadar gidiyordu. K9 kendisinden yaşça büyük olmasına rağmen abisinden kardeşim diye bahsediyordu ve bu durumu sordüğümüzda bize şunları anlattı:

“Hep kardeş diyorum, abi demiyorum. Benden büyük ama abi demem ben ona. Abilik mi yaptı? Hiç! Annem de öyle, ben sevmedim onu, diyordu. Doğdu doğalı sevmedim. Ne hikmetse... annem de sevmezdi.

(...)

Benim kardeşim sadece dinlemesini bilirdi... Böyle soru sor, ne menfi ne müspet hiçbir cevap alamazdık. Kafasında ne kurguluyordu bilemezdim. Yani öyle bana gel... fikir üretmezdi. Ben ona derdim ki gel Hüseyin şunu şöyle yapalım gel bunu böyle yapalım. Sadece afedersin bir öküz gibi dinlerdi. Hiçbir şey de demezdi yani öyle. Ondan sonra

ben de derdim ki lanet olsun bunlar ne? Soru yok, soru soruyorsun cevap yok. Hiçbir şey yok. Ama maalesef o yere bakan yürek yakan insan, anne öldükten sonra adamda bir dil çözülmesi oldu.

(...)

Beykoz'da bir korunun içinde bir hastane vardı devlet hastanesi. Bu ciğerlerini üşütmüş galiba zatürre. İki ay mı ne yattı orada. Ondan kalan bir eser mi bilemiyorum. Böyle hep garip suskun bir şeydi. E tabi psikolojisi ne şeyi bozuk belki de bilmiyorum. (...) Mesela ben kavga ederdim döverdim ben onu. Anladın mı? Döverdim mesela onu burada. Bizimle birlikte oyun oynarken de öyle, o hep pasif kalırdı yani. Ben biraz acardım o biraz suskundu. Tabiri caizse fırlamaydım yani.

(...)

O sabah kalktı biz işe gideceğiz baba dedi. Hıyarağası evlendireceğim seni dedi. İnsan gider bir takım elbise alır kalk yola düş dedi. Takılırdı ona biliyor musun? Sonra bana döndü dedi ki “ben seni merak etmiyorum aç kalmazsın da bu öküz ne olur onu bilmiyorum” Çünkü insana güven vermiyordu. Ama o hepimizden akıllı çıktı o öküz dediğimiz insan.

(...)

Ben, bu işsiz kaldı ben kimseye de söylemedim bunları mesela. Ben çocuklarıma ne alıyorsam onun çocuklarına da... ufaktı, okul ihtiyaçları vardı neyse... ben çocuklarıma ne alıyorsam onlara da bırakırdım, onlara da alırdım. Mesela evime bazen iki torba bir şey alıyorsam birini onlara alıp bırakırdım. Yani ailesine karşı mağdur çocuklarına karşı mağdur olmasın diye. Biz bunları düşündük. Ama düşünmememiz lazımmış. Ama düşünüyorsun mecbursun. İnsansın.

(...)

Mesela benim yeğenlerim var. Bayramdan bayrama ararsa ararlar. Onlara benim o kadar fedakarlığım olmuştur. O kadar peşlerinde koşmuşumdur. Karşılığı bu değil. Bazen diyorsun ulan ben sik miyim? Ben iyilik yaptım bu mu karşılığı? Belki kötü biri olsaydım belki anılırdım.” (K9,59, E, G1)

K9 ile mülakat yaparken, kardeşi hakkında söylediklerinin ardından durup, “*sen tabii düşünüyorsun şimdi ötekine sorsam acaba o ne anlatır diye*” dedi. K9 haklıydı çünkü, dinlediğim bu yoğun hikâyenin ardından diğer tarafın olayları nasıl anlatacağını merak etmiştim. Apartmanlarda yapılan mülakatlar boyunca kimin

mağdur kimin muktedir olduğuna kanaat getirmek zordur. Çünkü, hikâye tek bir taraftan dinlenilmektedir.

Annelerin oğullarından birini tercih ettiği ve bu durumun aile içinde bölünmelere sebebiyet verdiği bir diğer hikaye K13'e aitti. K13'ün eşi tırda çalışıyordu ve aile dükkanından kendisine maaş verilmiyordu ancak yine de K13'ün kayınvalidesi, kayını olan Kadir'i diğer evlatlarından ayrı tutuyor ve K13'un kocasına şöyle diyordu:

“Bak kardaşının hakkını yersen hakkımı helal etmem analığımı helal etmem sütümü helal etmem.” Kocama diyor böyle... Bize maaş vermezler benim kocama diyor ki “Kendine napıyosan ona da yapacan. Karına napıyosan yengene de yapacan.” Ama o niye yapmıyor? Ona niye diyemiyosunuz? Ben çocuklarıma ne yaptıysam... Ben örgü örerdim çocuklarıma. Severdim de örgüyü. Aynısını Derya'ya da yaptırırlardı bana. Ben mesela şey yaptım oğluma ördüm yelegini... Tayyip'e de ördüm, aynısını yani aynısını. E değişik renkli yapıyım “Yok olmaz ona da bir örnek yapacaksın.” dediler.” (K13, 46, K, G2)

Bir diğer örnek ise, iki yengenin de birer tane oğlunun olduğu ve ikisinin de kendi oğlunu öne çıkarmaya çalıştığı K7'nin ailesinde görülüyordu:

“Sürekli “O benim, o benim” diye bağırın bi çocuk, e yapmak istemezdik dediğini... O yüzden çok tartışılırdı. Teyzem kapıya çıkardı, anneme bağırdı. Kapı da şura onların kapısı (gülerek) şura da bizim kapı (daha çok gülerek) bu kadar yani arası. Oradan bağırdı, "Bacım" derdi. "Bi tane oğlum var ne var dediğimi yapsanız" derdi. Annem de rahmetli "Anam" derdi "Benim iki tane mi, benim de bir tane" derdi.” (K7, 46, K, G2)

Aile apartmanlarında kıskançlığın tek bir biçimi yoktur. Farklı kişiler arasında farklı korelasyonlarda karşımıza çıkar gelinlerin ve görümcelerin kendi aralarında yaşadığı olaylar daha gündelik ve sık dile gelen örnekler olarak bulgulanır:

“Birbirleriyle ilişkileri işte bu içen dayımın hanımı çok sessizdi, çok karışmazdı. Diğerinin de çok gözü açıktı, inadına gözü açıktı. İşte, eline üç kuruş beş kuruş para

geçti mi hemen böyle bilezik yapardı. Aşağıya inerdi, işte yengemin yanına" Demet bileziklerime bak, bileziklerime bak" derdi. Hep kıskandırmak isterdi. Gülerdik ama dokunurdu da bize.”” (K7, 46, K, G2)

“Kayınpeder o zamanlar egzoz işi falan yapıyordu, bana çok güveniyordu. Para hesaplarını yanlış mı diye bana kontrol ettiriyordu. Görümcem aşırı kıskançtı mesela. Çekemiyorlardı bunları, beni sevmesini çekemiyorlardı, iftiralar attıkları oldu o yüzden görüşmeyi kestim. Gerçekten zorlar.” (K4, 35, K, G1)

Kayınvalidesinin oğlunu çok sevdiği ve gelini ile bu sebepten arasının bozulduğu kıskançlık örneği ise K11’e aittir:

“Düşünün mesela gecenin yarısı saat 1 olmuş mesela. Bir bakmışsın, yukarıdan bir ağlama sesi.. Güm güm aşağıya vurma sesi. E noldu? E K9 o zamanlar mesela, adam gelmiş 9’da 10’da işten. Hadi 1’de çık yukarı annenin gönlünü yap. E anne ben sabah 6’da 7’de işe gideceğim. Ailemle vakit geçirmem lazım... “E oğlum ne yapayım e canım sıkılıyor, hem ben senin ailen değil miyim?” Sonra K9 böyle sert çıkınca biraz annesine beni hırpalardı. Temizlik yapardık kayınvalidenin evinde. Ev temizliyorduk. Ev temizliğinin arkasından bir kavga çıkıyordu. Yok alttan başlanmaz yukarıdan. Yani normalde avizelerden başlarsın ya inersin aşağıya.. Yok ordan mı başladın, yok buradan mı başladın, yok böyle, yok şöyle. Yani aslında incir çekirdeğini doldurmayacak sebeplerden beni hırpalardı. Çok severdi oğlunu ee ama ben de çok seviyorum oğlunu, napamaz.

(...)

Hüseyin abinin tavırları son zamanlarda biraz biraz değişmeye başlamıştı. Böyle daha bir soğuk davranıyordu. Ben de diyordum “Allahım noluyor noluyor” Meğersem alttan alttan iş çeviriyormuş. Kıskançlık, kıskanıyormuş kardeşini. (...) Çünkü bizim durumumuz daha iyiydi. Benim kocam daha ataktı daha gözdeydi. Düşün annesi bile doktora gitmiyordu abisiyle. Hiç unutmuyorum ya; bir gün annesi hastalanmış. Biz gelmeden kadın doktora gitmedi. Biz Didim’den çıktık geldik, tatildegdik. Didim’den yani düşün. Çok severdi kocamı. Evin küçüğü diye belki de bilemiyorum. Bence, biraz da büyükler yapıyor bu kıskançlığı. Yani aslında çocuklar arasında ayırım

yapmayacaklar. Kaynım zaten sessiz biriydi. Belki onun da ezikliği vardı.” (K11, 51, K, G1)

Aile içi öfkelerin ve yönetilememiş duyguların genellikle umulmadık bir başlangıç hikayesi oluyor. Örneğin K17, apartmandan ayrılan eltisi ile kayınvalidesi arasındaki büyük öfke ve kıskançlığın kaynağını şöyle anlatıyor:

“Aslında normalde kayınvalidemle aramda fazla kötü bir şey yok ama eltim yüzünden oluyordu. (...) Durmadan onu bana şikâyet ediyordu. Kızıyordu, onun hatalarını büyüttükçe büyütüyordu. Ben istemsizce eltimi koruyordum bu sefer. Yani görüyordum bir şey yok ortada halbuki. Kaynanamın şeyi işte böyle biraz takmıştı herhalde ona. (...) Kayınpederimle onu istemeye gitmişler. O sırada kayınpederim kalp krizi geçirmiş ölmüş. Yani onu bir görmüş, bir daha görememiş. Herhalde biraz onun öfkesi vardı. Kocamı benden çaldı gibi düşünüyor. Hem oğlunu aldı hem kocasını aldı bakınca. Bir de eltimin ailesi biraz görgüsüzdür. Cenazemiz var daha cenaze falan varken ne zaman geliyorsunuz diye haber soruyorlar. Halbuki öldü, yeni daha. İstemeye ne zaman geliyorsunuz falan gelince herhalde ordan bir takıntısı olmuş olabilir. Ne bileyim... Hiç sevmezdi.” (K17, 50, K, G1)

Aile içi ilişkilerde yaşanan gerilimler genellikle ailelerin kendi geçmişlerinden miras aldıkları hatıralardan beslenmektedir. Kardeşlerin birbirleri karşısında sahip oldukları roller ve sürekli aynı çevrede hayata devam etmek bu rollerin değişmesine ve kişilerin kendilerini dönüştürmelerine pek imkân tanımamaktadır. Kardeşler küçüklüklerinde, nasıl bir role sahipse yetişkinliklerinde de o rolü oynamaya devam etmektedir. Çünkü ilişkiler bu sabit kategoriler üzerinden devam ettirilmektedir. Tüm yaşanmışlıkların üzerine, aile apartmanını terk etmeye karar veren çekirdek aileler genellikle, kendilerinden bugüne kadar beklenmeyen bir davranış yaptıklarını belirtirler. Ya da, arkada kalan kişinin gidenlerin ardından söylediği “*yere bakan yürek yakan*”, “*dilin çözüldü bir anda*”, “*boynuz kulağı geçti*”, “*mızrak çuvala sığmaz oldu*” gibi ifadeler kişilerin kendilerine biçilen rolün dışına çıktıklarını, hareket alanlarını genişletme talebinde olduklarını bize gösterir. Nitekim, K13’ün eşinin yıllarca

harçlıkla çalışıp, maaş istemeye karar verdiğinde aile apartmanından kovulması gidenlerin, kendilerine biçilen sınırlardan dışarı taşıklarını gösterir.

Aile apartmanları, orta alt sınıf için krize yönelik bir örgütlenmedir. Zorluk günlerini dayanışarak ve dişlerini sıkarak atlatan aileler, refaha kavuştuklarında eski fedakârlık pratiklerini devam ettirmek istemezler. Ancak bu dayanışma süreci genelde tek merkezli gerçekleştirilir. Dinlediğimiz her hikâyede, bir abinin veya kayınvalidenin başı çektiğini gördük. Zor günlerin üstesinden gelebilmek için gücün tek merkezden kontrol edilmesi ve diğer kardeşlerin abi/baba'ya tabii olması elzem bir gereklilik olarak karşımıza çıkıyor. Ancak ekonomik güç elde edildiğinde bu tabiiyet sürdürülmek istenmiyor. Bu nokta da ataerkil bir yapılanma gösteren aile apartmanları dağılırken; aileler erkin geçmişte yaptığı adaletsizlikleri, uğradıkları haksızlıkları ve mağduriyetleri anlatılarına ekleyerek, ayrılışlarını ve haklılıklarını temellendiriyor.

3.2.11. Bugünden Geçmişe Bakınca: Pişmanlık mı Minnet mi?

Aile apartmanlarında yaşayan insanlar, bugünden geçmişlerine baktıklarında hem minneti hem de pişmanlığı birlikte hissettiklerini keşfettik. Bazı katılımcıların yoğun bir pişmanlık yaşadıklarını açıkça belli etseler de genel itibariyle katılımcıların, iki duyguyu birlikte yaşadıklarını söyleyebiliriz:

“Maalesef. Yani ortak... Hatta ben arzuluyum. Ya kardeşler olarak hani şimdi işte kadınlar biraz daha fazla uyumsuz oluyor ya. Kadınlık içgüdüğü. Bizim erkeklerle çok fazla yok da. İkili böyle karısıyla bir olanlar var. Ben istiyorum ki haftada, ayda, on beş günde bir bir araya geelim çay demleyelim. Böyle oturalım sohbet edelim. Hani herhangi bir lokalde oturur gibi veya hani evde. Ama işte ortam olmadı, olmuyor. Bilmiyorum nasıl? O olmuyor. Yani öyle bir şey olmuş. Yedi yabancıyla oturuyorsun, konuşuyorsun, sohbeti de açıyorsun. Aynı binadaki insanlarla bir araya gelemiyorsun. Bir yandan çok üzgünüm ama bir yanda da kardeşlerim olmasa bunca varlığa da kavuşamazdık. Hem aldı hem verdi.” (K6, 61, E, G1)

Hem aile apartmanında büyümüş olan hem de aile apartmanı gelini olan K13, zorlukla geçirdiği zamanları açıklıkla paylaştı. Bu açıklığın karşısında, büyük bir pişmanlık yaşadığını varsaydığımız K13; *“güzel günlerimiz de çok oldu, çok güzel günlerimiz oldu çoluk çocuk, ne desem ötekinin hakkı kalır. Çok acılar çektik ama birlikte olmanın sevincini de çok paylaştık”* dedi. Ancak geçmişe dair anlattığı anılar da şunlardı:

“Yani ben yeni evliyken benim en çok ağırıma giden şeylerden bir tanesi, halen düşündükçe çok zoruma gider, çok ağır gelir bana; ben yeni evliyim. İşte ortak çalışıyorlar bir baba iki oğlu. Üçü beraber çalışıyorlar. Beraber çalışmalarına rağmen hani buna küçük diye hiç para vermezlerdi. Ama evli ne olursa olsun, hani bir karısı bir çocuğu var. Çocuğumuz da var. Bir ihtiyacı olur diye, hiç harçlık falan vermezlerdi. Benim eşimin hiç parası olmazdı cebinde. İşte bu 25 yaşında daha. Babayla yememiz içmemiz hep. Kayınvalidemgilde ya, hani hep birlikte yiyip içiyoruz ya, onun haricinde neye para ihtiyacın var denirdi. Yani çoluğun var, çocuğun var karın var denmez. Şimdi ben bir şey alacağım zaman, bir şeye ihtiyacım olduğu zaman iç çamaşırına ihtiyacım vardı artık ölmüştü üzerimdeki bedenler, böyle buraların lastiklerini falan dikip dikip giyiniyodum böyle. Bana düğünümde alınanları kullanıyordum. Bir de çocuğa üzülüyorum. Meryem kucağımda, iyice gitti, yani parçalandı. Kayınvalideme dedim ki “anne” dedim. Çünkü eşimde para yok bende de yok. “Anne dedim benim çamaşır almam lazım” dedim. “Ne alacan?” dedi. Sabah kahvaltı hazırlıyorum, o da içerden çıktı geldi. “Sütyen almam lazım” dedim. Sofraya oturduk. Sofrada şey dedi. Babama dedi ki kayınpederime, “Bana” dedi “Para ver” dedi. Halbuki kayınvalidemin olurdu kıyıda kenarda, ayağından sallasan her yerinden para dökülürdü. Ama para, kendi parasını, harcamak istemezdi. “Bana” dedi “Para ver” dedi. “Gelinim” dedi “Çamaşır istemiş çamaşır alınacak” dedi gelinime. Sofranın başındayız. Ben yerin dibine girdim, kalktım sofradan. Ondan sonra kaynım indi. Kaynım geldi. Bütün her şey ondan soruluyor, ondan geçiyor ya kayınpederim kaynıma “Kadir” dedi “Bugün eve para verecen” dedi. “Niye verecekmişim?” “Geline” dedi “Çamaşır alınacakmış da” dedi. Yani Allah bi kuvvet veriyor anlamıyorsun. Ama şimdi düşününce diyorum Allahım biz neler yaşadık. Şimdi olsa istemem. Bir daha ne bileyim, kimsenin gönlünü kırmak istemem ama beni çok yani kırdılar.”

(...)

“Hep tencerelerim emaye tencerelerdi eski çiçekli emaye tencereler var ya onlardandı. Bu çelik tencereler yeni çıktı ya, benim gözüm düşüyor desenli çelik tencerelere, o kadar seviyorum ki onları. Sonra eltimle konuşurken o arada da para biriktiriyorum. Emsan desenli tencere alıcam. Eşim de ayrıldı ya işten. Maddi olarak ayrıldı artık. Evin harçlığını falan veriyor ya, topluca alamam ama parça parça yani. Para biriktirip alırım alıcam. Niyetlendim, çok niyetlendim alıcam yani onu. Bir de baktım aşağıda arabadan, balkondan bakıyordum, eltimle kaynım arabadan indirdi kocaman çelik tencere Emsan. He eltime dedim ki, o da diyo ki sürekli Kadire çelik tencere aldıracam, Kadire çelik tencere aldıracam falan diyo. Onun var halbuki çelik tencereleri falan var ama yenisini istiy o yenisini aldıracam. Ben de dedim ki desenliler çok güzel görünüyo. O zaman da yeni çıktı ya üç tane deseni var. Mavi çiçeklisi dedim çok güzel görünüyo dedim, desenliler dedim. Ben dedim, desenlileri çok beğeniyorum dedim. İnşallah alabilirsem ben de alıcam böyle konuştuk. Aradan bir hafta geçmedi ya aradan bir hafta geçmedi. O da başka bir model var Emsan’ın, o da ona taktı. Onu aldırıcım diyor sürekli bana. Aradan bir hafta geçmedi baktım mavi çiçekli tencere kutuyla iniyor. İyice baktım şöyle acaba bana da gelecek mi diye. Yani gelecek mi diye baktım, napayım içim gitti. Gelmedi. Bu çok zoruma gitti benim. Gerçekten çok zoruma gitti.” (K13, 46, K, G2)

K13’ün “beni çok kırdılar”, “gerçekten çok zoruma gitti”, “Allah bir kuvvet veriyor anlamıyorsun” gibi ifadeleri ya da öncelikle olumsuz deneyimleri anlatıyor oluşu bize pişman olduğunu düşündürse de, kendisi açıkça pişmanlık bildirmemesinin sebebini şöyle açıkladı: “Napacaktık, yetimim ben anneannemin evinde yaşadım aile apartmanında şeyde sağolsunlar... ee evlendik, ben ne diyebilirim ki, ev burası dediler mi, oturuyorsun” Bu açıklama, kadınların hayat tercihlerinde inisiyatiflerinin olmadığını ortaya koymaktadır. Pişmanlık daha çok apartmanı inşa eden erkeklerde net biçimde ifade edilirken, K13 gibi kadınların süreci kabullenmişlik ve hüznle aktarmalarını yaşayacakları ev hakkında -özellikle evliliğin ilk dönemlerinde- söz sahibi olmamalarına ve bu yüzden, başlarına gelen şeyi kader olarak gördüklerini ortaya çıkarmaktadır. Ancak aile içi işlerde söz sahibi olan K19 gibi orta üst sınıf mensubu kadınlar, görüşlerini daha açık biçimde ifade edebilmektedir:

“Yani hiç mesela bu apartman stiline ya da kayınvalideyle bu kadar ya da görümcelerle bu kadar yakın olmasak eltilerle de daha uzakta daha ara sıra görüştüğümüz bir ilişki biçimimiz olsaydı belki daha rahat ederdik.

(...)

Politika öğrenmekten de kaynaklanıyor. Öğreniyorsun. Ben bilmiyordum politikayı. Ama öğrendim. İyi de oldu ya. İyi de oldu. Benim hayatımın diğer alanlarına da artısı oldu. Bu politika bir şey yapmanın, öğrenmiş olmanın uygulamak anlamında. Kendi evimde gene hep açık olduk. Kendi ailemle açık oldum. Avantajları var. Dediğim gibi dezavantajları var. Deseler ki bana şimdi ilk gidip tekrar bu evliliği bu evde yaşamak ister misin? Mesela bu enteresan bir soru. Eşimi sevdiğim için isterim. Ama kızımın böyle bir aileyle olmasını istemem.” (K19, 47, K, G1)

Erkek katılımcılarda ise durum daha nettir. Hala aile apartmanında ikamet eden K9 başka bir hayatı denemediği için, K4 ise evleri ayırma konusunda geç kaldığını düşündüğü için pişmanlığını şöyle aktarmaktadır:

“Ben size onu söyleyeyim. Kıskanıyor yani. Yani bu ailede ben size en başta dedim. Kariyi aldın, evlendin. Kadını, gittin başka yerde kendine hayat kurdun. Allah sizi inandırсын ekmek soğan yiyen, şu evde et yiyenden iyi. Bunu bilir bunu konuşurum. Ekmek soğan yiyen, ondan tatlısı yok. Onun için bir bakıyorsun hayat gidiyor. Geri gelmiyor. Onun için ben hayatımdan pişmanım yani. Hayatımı istediğim şekilde yaşamış bir insan değilim. (...) Bugün belki dört apartmana sahip olabilecek bir insandım. Ha her şey ölçülmez ama rahat edebilirdim. Bugün bak 58 yaşında hala çalışıyorum. Sabahın 6’sında kalkıyorum akşam 7’de geliyorum ben. E niçin mücadele? Evde otur demiyorum ama daha farklı bir insan olabilirdik. Ha neden? İnsan kar ediyorsun, kazandığın parayı yiyorsun mesela. Birikim yapmıyorsun, yatırım yapmıyorsun. E ben mesela zamanında eve girdim. Ev alıyordum. Anne dedi ki “Yok buralar ne olacak? Beni bırakıcan gidicen. Yok karınla gidicen” dedim lanet olsun, al dedim, parayı yedim ben. Kazandığım parayı gümrükçülükte yedim. İyi de para kazandım ama hiç affetmedim. Her sene araba değiştirdim. Her sene. İşte alışverişte sonsuz, yeme içme sonsuz bunları yaptım. Lanet olsun. Ben bu işi yapmasaydım çok farklı biri olurdu. Ama işte ailenin şeyleri. Bugün mesela gitsen bir ev alsan senin anan baban karşılığında “Aaa kötü ettin” der mi ya? Bir mal mülk alsan? Ben arkamda böyle bir büyük görmedim. Benim annemin sevineceği yerde,

annem bana farklı türlü hareket etti. Gitmemden korktu. “Bu ne, bırakıcan gidicen” bilmem ne. Yav.. dedim bırak bir tane bağımsız evim olsun. Ya neticede böyle yani. Annem dese “Yaa iyi yaptın evladım” beklerdim annemden. “İyi ettin evladım ne kadar güzel düşünmüşsün” diye ben bir kelime duymadım. Başkaları çocukları mal mülk aldığı zaman övünürler. Bizimki tam aksine dövüyor bizi. E bir şeye alıştıktan sonra da bırakıp gidemiyorsun burayı. Bak geçen gün ablam hala diyor “Bırakıp gitseydin” Yav bu kelime sana kolay geliyor. Ben burada doğdum, burada öleceğim bu gidişle. E gitsem de dedim İstanbul’dan başka bir yere giderim. Ben başka yerlerde yaşayamam. Hayatta yaşayamam mesela.” (K9, 59, E, G1)

“Problemler gelinler işin içine karşınca problemler çıkıyor. Biz 5 kardeşiz ikisi ötede mesela, tartışırız ama yine hiçbir şey yokmuş gibi... ama gelinler geldikten sonra iş bozuluyor. Gelinler işi karıştırıyor. Artık pişman oluyorsun ama öyle ha deyince de irtibatı kesemiyorsun. Kesip atamıyorsun. E bir yandan kardeşin.. ama pişmanım yani. Sakın ha bak, sen sakın aile apartmanında yaşama, hiç girmeyeceksin. Ben sana diyorum abi tavsiyesi, yok de resti çek” (K25,54, E, G2)

Pişmanlık ve minnete ek olarak, geçmiş durumu analiz ederken evin büyüklerinden yapıcı ve problem çözücü olmalarını bekleyen, onların rollerini layıkıyla yerine getiremediğini düşünen K18, “*onlar kardeşlerin arasına girmeyip düzeltseydiler, böyle olmazdık. Analık babalık yapıp alttan alacaklarına çocuklaştıkça çocuklaştılar*” diyerek kaçırılmış bir fırsattan söz etmektedir. K18’e göre, aile apartmanı yaşantısı, pratik ve kolaylaştırıcıdır ancak ilişkiler arasındaki gerilimleri tolere edebilmek gerekir:

“Hiçbir zaman onlar, kayınvalidem kayınpederim, problem çözücü bir rol üstlenmediler. Daha çok böyle noldu nolucak, daha çok böyle ortalık karıştırdılar. Bir çözülecek problem vardıysa da onların müdahil olması gerektiği yerde müdahil olmadılar. Olmamaları gerektiği yerde müdahil oldular. Öyle olunca ortalık karışıyor yani. Ondan sonra da kayınvalidem kenara çekilir. “Her şey şalgamaşı, her şey şalgamaşı” der, otururdu. Yani karışık. Her şey karışık diye söylenir otururdu. Sonra yedi kardeşler birbirlerini, gerek var mıydı hiç yoktu bana kalırsa, ben anlamaya gönüllüydüm.” (K18, 53, K, G2)

Bu noktada aile apartmanlarındaki merkezi gücün, sahiplerine yalnızca iktidar değil aynı zamanda sorumluluk da verdiğini görmekteyiz. Ailelerin diğer fertleri yönetilemeyen aile içi ilişkilerden iktidar sahibini sorumlu tutmakta ve ondan yana büyük bir beklenti içine girmektedir. Bu noktada aile apartmanı herkese farklı rollerin atfedildiği ve bu rollerden yana büyük beklentilere girildiği bir mekân olarak bizi karşılamaktadır.

3.2.12. Direnme Biçimleri: Dış Taktikler

Mülakatları yaptığımız aile apartmanlarının bazıları dağılmış bazıları ise hala birlikte yaşayan apartmanlardı. Özellikle birlikte yaşamayı sürdüren apartmanların dağılmış apartmanlar ile arasındaki fark bizim için bir merak unsuruydu. Bu noktada ise, kadınların belirli taktikler geliştirdiklerini fark ettik. Kayınpederiyle konuşması yasak olan bir gelinin bu kuralı ihlal ederek kayınpederiyle konuşması, apartman içindeki herkesin saygısını kazanmasına sebep oluyordu. Oyunun kurallarını, yıpratıcı olmayan bir güçle esneten gelin, apartmanda varolmanın taktiğini bulmuştu. Büyüğe olan saygının, aslında kadınların kendi iktidarını sürdürmenin bir aracı olduğunu iddia eden, orta üst sınıf aile mensubu olan K19, kendi hikayesini şöyle anlatıyor:

“Bende de mesela bir kere geldiğinde olmuştu yemekte. Ben çok tuhafıma gitti. Dünya kadar çeşit yapmışım mesela düşün. Hazırlamışım, etmişim ve ben hiç böyle yemek memek bilerek evlenerek gelmedim. Annem de bunu başta söylemişti. Demişti kızım bunları bilmez. Biz rahat yetiştirdik. İşte şudur budur bilmem ne. Ondan sonra hiç problem değil. Biz hallederiz. Ondan sonracağıma hiç şey yapmasın. Kız gibi alıyoruz falan dediler. Bunlar hikâye. Sakın bunlara kanmayın arkadaşlar. Ondan sonra sonra gittim mesela onca şey var. Ben dedi burada dedi hiçbir şey yok dedi kayınpederim. Daha yeni evliyim işte. Kızıma hamileyim. Ondan sonra çok şaşırdım. Önce bir şey yapamadım. Herkes böyle bir telaşlandı. Erkekler susuyor. İdare etmeye çalışıyorlar. Annem ne yapacağını bilemiyor. Bana şeyi soruyor. Sahan var mı? Yumurtan var mı? Yumurta kıracak. O orada ilk çıkışım: Baba nesini beğenmedin? Ondan sonracağıma... Beğenmedin mi? Yumurta mı yiyeceksin? Beğenmiyorsan yeme

dedim. Annem diyor ki, yumurta var mı, diye bana soruyor. Yanına hemen yumurta kıralım. Beğenmese beğenmiyorsa yemesin dedim. Sofrada oldu ilk çıkışım. Ondan sonra herkes de bir buz kesildi. Ondan sonra eşim de bana böyle bir baktı, eşim de şaşkın. Öyle bir şey beklemiyor benden. Ondan sonra kayınvalidem dur neredeydi senin şeyin falan? Hani beni de susturmaya çalışıyor o arada. Ondan sonra ben sahanı çıkardım. Katiyen yumurtayı kırmadım. Yaptı. Ondan sonra kayınpederimin ilk şoku. Öyle bir şeyi asla benden beklemiyordu. Şaşırdı ve ne diyeceğini de bilemedi. Ondan sonra o arayı da kayınvalidem kapattı. Yumurtayı da sahamda koydu. Ben hiç umursamadım. Gayet güzel herkesle sohbetimi yapıp işte artık ne kadar o soğuk ortamda düzeltebilirsek... herkes bir şeyleri düzeltmeye ve babamı tutmaya çalışıyor. Hiçbir şey yokmuş gibi yaptım. (...) Eşim bana şöyle uzaktan şöyle yapardı. Kaşlarını yukarı kaldırdı. Yani sen bu işe dâhil olma sen bu işe karışma diye. Ama hayır orada ortada bir haksızlık mevzu var. Orada onca insan arasında o hali getirilmez yani insan. Getiriliyorsa sen de onun bedelini orada ödemek durumundasın. Şimdi büyükler her soruyu sorup cevabı almakta özgürlerdi fakat sen onlara sorduğunda, mesela eşitlik kavramı çok yoktu.

(...)

Kayınpederim çok değişik bir insandı gerçekten. Ama çok severdim ben. Beni çok kollardı. O yüzden de çok severdim. Bir de şeydi, dürüsttü. Öyle bildiğini bildiği gibi söylerdi. Güzel seviyordu. Belki de onun için. O beni severdi ben onu severdim. Mesela çok enteresan. Ben bu eve ilk geldiğimde babaya karşı acayip bir hürmet var. Tamam, ben de babama karşı çok hürmetliydim. Ama mesela babama sarılır öper sohbetler ederdik. Mesela erkek arkadaşla kadar muhabbetini yapabiliydik biz kendi evimizde. Burada her şey böyle babaya söylenmez şeklinde. Ama saçma bir mantıkla. Yani basit bir şey bile hayır söylenmez. Hayır hayır. Babanız gibi bir muhabbetle. Burada aslında şey görüyorsun. Kadınlar Cumhuriyeti'nin baskınlığını görüyorsun. Yani kadınlar kendi şeylerini, kadınlar bir adım daha arkada. Bu arkılığı bastırabilmenin yolunu baba üzerinden konuşarak çözmeyi bulmuşlar. Yani bu da bir şey seçim. İşte dolayısıyla bunu da bu hükümdarlığı da sürdürmek istiyorlar. Bozanı da kaldıramıyorlar çünkü dolayısıyla kendi hükümleri de bozuluyor. O yüzden bunun ortaya dökülmesine sebebiyet veren kişi de bendim ama dökülmesini istememelerinin sebebi de bunun böyle devran etmesini sağlamak.” (K19, 47, K, G1)

Yine benzer biçimde orta üst sınıf bir aileye mensup olan K4, geliştirdiği taktikleri şöyle özetliyor:

“Bir kadın ait olmadığı bir yere gidiyor. Yani eşine alışmaya çalışırken ailesine alışmaya çalışıyorsun. Bir de üç farklı görüncem var, üçü de farklı karakterde. Bir sürü şey yaşadık sonra ben karar verdim. Ben artık evde üç maymunu oynuyorum. Eşim diyor çok gamsızsın.(...) Tekniği buldum: Mesafe almak. Benim oğlum var ortaokula giden liseye hazırlanan. Çok sık bir araya getirmiyorum diğer çocuklarla derslerden dolayı. Ama bahçemiz var köy hayatı gibi barakadan ev yaparlar yani her şey mevcuttur bahçede. Bahçede serbest. Ama eve geldiklerinde belli başlı kurallarım var. İşte ödevler yapılır, işte kuzeni geliyor diyor oyun oynayalım. Ben de geri gönderiyorum. İşte diyor çocuğu neden gönderiyorsun? Ben de bu sefer diyorum ki, Seninkisinin ortalaması 50 benimki 90’ı buluyor. Yani bırak da birleştirmeyeyim bu çocukları.

(...)

Kızımın pedagogu okula çağırmıştı beni. Bana dediler ki, sen daha önce hiç eğitim aldın mı? Aile apartmanında olup da çekirdek aileyi nasıl koruyabildin, demişti. Dedim biraz despotum. (...) Yani eşim biraz daha sakindir ben biraz daha despotumdur.(...)Ben onların dediklerini hep içime atar atar sıkıntı ederdim kendime. Eşim beni hep doktora götürürdü, kafamdan hep bir şeyler çıkardı psikolojik olarak. Ondan sonra dedim ki böyle geçmeyecek içime atmaktansa onların yaptıklarını yüzüne söyleyince ya da onlar gibi yapmaya başlayınca bu sefer geri durmaya başladılar.

(...)

Ben yine toplanma olsun, bayramlarda baklava hazırlarım ama söylemem. Her sene onların peşindeydim. Onlar ne derse onu yapıyordum. Mesela ben çıkarken haber veririm, başkası vermez. Bana der niye habersiz çıkıyorsun diye. Ben bana deme sadece onlara da de derdim. Böyle her şeyi yüzlerine söyledikçe geri çekilirlerdi. Kayınpederime dedim; ben kızlarınla anlaşıp anlaşıp anlaşıp anlaşıp hiç umrumda değil. Onlar daha kendileriyle bile anlaşıyorlar dedim. Beni kabullenin kabullenmeyin on sene geçmiş artık ben böyleyim yapacak bir şey yok. Bir gün bilerek inmedim aşağıya. Eşim dedi ki, hayatım yokluğun o kadar belliydi ki ne salatamız var, ne çayımız var

hiçbir şeyimiz yok dedi. Ben hep uğrardım yanlarına sonra baktım ki uğramayan daha kıymetli oluyor.

(...)

Ben hayatımda küs kalmam. Sadece eşim bana dedi ki, sen kendi sağlığın için ablamla görüşmesen iyi olur. Beni kendisi sokmuyor ailesinin içine. Yoksa sen çok takıyorsun diyor. Eskiden takıyordum gerçi baktım onlar daha kendileri anlaşıyorlar. Dedim beni hiç tınlamıyor daha dedikleri de yaptıkları da. Emine mesela, şunu yapıyorum, şunu ediyorum anlatır. Ben sadece yemek yiyorum, sanki kulağımda tıpaç var. Kafa sallıyorum yemek yiyorum ağzımı açıp yorum yapmıyorum. Taktik bunlar.

(...)

İşte bak ben sana ne dedim Nazi gibi olacaksın. Hepsini ayrı koldan idare edeceksin. Birini mesela idare etmek için iyi olmayacaksın çünkü sen ne kadar iyi olursan ol kabak başına patlar. Ben hep şey derim, benim için ne istiyorsanız Allah size on katını versin. Böyle beddua mı olur, diyorlar. Ben dua ediyorum diyorum. Bana iyilik yaparsan Allah sana on katını versin, diyorum. Ne yaparsan on katını versin, bir kere hemen böyle çekiliyorlar geriye. Demek ki benim için iyi düşünmüyormuşsun diyorum. Birazcık politik bir cevap oluyor ama yapacak bir şey yok. Olmak zorundasın nazi gibi...” (K4, 35, K, G1)

K13 ise, başlangıçta doğru sözlülüğünün ona çok çektiğinden ama gün sonunda kazananın kendisi olduğunu anlatıyor ve yaşanan tüm sıkıntılara rağmen eltisiyle bir direniş geliştirdiklerini ve aralarını bozmamak için özel bir çaba gösterdiklerini aktarıyor:

“Biz eşimle onun çok kavgasını yaptık. Yani gerçekten çok kavgasını yaptık. Yani derdi ki, tamam derdi, yani sen olabilir, öyle düşünüyor, öyle söylüyor olabilirsin ama anamın babamın yanında ben beyaza kara diyorsam sen de kara diyeceksin, derdi. Niye kara diyecem ,derdim. O beyazsa beyaz. Haksızsa haksız. Doğruysa doğru. Yani benim arkamda olcan, derdi. Ben biraz da çenemin mekrini çektim. Yani çenemin mekrini çektim gerçekten ben, kendi fikrimin kendi şeyimi ortaya koymak onlara çok ters geldi. Diğer gelinler sessiz değil, işlerini kavgayla hallederlerdi. Ben kavga etmeden tezimi ortaya koyar, şunun şöyle olması gerekiyor, derdim. Eninde sonunda

benim lafıma gelirlerdi ama benim lafıma gelince de kendi laflarıymış gibi ortaya koyar, kendi şeyleriymiş gibi ortaya koyar, seni bir ezer geçerlerdi. Yani bi ezilirdim ben, ondan sonra yine benim dediğime dönerlerdi. olması gereken o çünkü kıvrırlar, çevirirler, alttan alır üste koyarlar bilmem ne yaparlar bakarlar olmaz gene benim dediğimi yaparlar ama kendileri öyle demiş gibi koyarlardı ortaya. Hani o yüzden dedim, ben biraz öyle geldim, onların içine öyle geldim. Bu onlara çok ağır geldi. Hani senin aşkın bana ekstra largetı ya ben onlara ekstra large olarak geldim. Ama sonra noldu? Kayınvalidem rahmetlik, bak biz kayınvalidemle bir yerden sonra kayınvalidemle ben anne kız oldum. Gerçekten oldum anne kız. Ben hala söylerim ben çok özlüyorum kayınvalidemi. Onunla oturmayı konuşmayı, sohbet etmeyi, ona dertlenmeyi. Çünkü benim de kimsem yok. Annem yok babam yok, hani şeyim yok. Ben çok özlüyorum kayınvalidemi. Aynı şeyi de onun bana hissettiğini düşünüyorum. Güvenirdi benim sözüme. Anne kazandım ben böyle böyle.” (K13, 46, K, G2)

“Mesela sabah kalkıyorduk. Eltimle biz ne kadar işte, lüzumsuz zamanlar da geçirmiş olsak. Sabah kalkıp saat 10:00 kahvelerimizi içmek vardı. Mesela ben toparlamışsam ben, eltim toparlamışsa eltimde, kayınvalidem de gelirdi. Arada bir de bana da gelin kız, derdi. Ona da çıkardık. Sabah 09:30- 10.00 gibi bir kahvemizi içerdik. Hepimiz de kahve seviyoruz. İşte akşamdan görülen rüyaları anlatıyorduk. O muhabbetimiz Allah'a çok şükür hiç bitmedi. O bitmedi. Onu bitirmedik onun bitmesine de hiçbir şekilde müsaade etmedik. Kayınvalidem de hiç müsaade etmedi. Eltim biraz şeydi. Sert davranırdı ona karşı. Kızardı, bağırırdı, bazen şey yapardı ama kayınvalidem şeydi giderdi yine giderdi kapısını çalardı. Hatice hadi bir kahve yap. Napıyon, Hatice hiç görünmüyon, derdi. Kendi giderdi işte beni de çağırırdı, gel falan derdi. Hani kırgın da olsak birbirimize, birbirimizin yüzüne karşı bir şey söyleyip de işi büyütmedik. Kardeşler ne kadar söylendilerse de ettilerse de onlar kendi aralarında hallettiler, biz girmedik işin içine. Sabah kahvemizi içtik, akşam birer tabak yemeğimizi birbirimize götürdük. Kırgınlığımız oldu mu, oldu. Ama yüz yüze gelip de kavgaydı, tartışmaydı, bilmem neydi, ona çevirmedik. Sen şunu dedin, sen bunu dedin'e çevirmedik işi. O yüzden de ilişkimiz halen devam ediyor. Halen aynı noktadaymış gibi devam ediyor. Eğer öbür türlü olsaydı olmazdı.” (K13, 46, K, G2)

K20 ise hala birlikte yaşadıkları aile apartmanını nasıl sürdürdüklerini sorduğumuzda, birbirleriyle mesafeli bir ilişki kurduklarını belirtti:

“Hiç kimse hiç kimsenin asla işine karışmaz. Sadece böyle aile evinde huzursuzluklar olduğu zaman sadece kapıdan müdahale ettiğimiz oluyor. Ne oluyor, düzgün durun şeklinde. Hatta eşine gittim onu aldım getirdim evine. Hani baba evi derler ya. Öyle durum, onun dışında çok kimse kimsenin işine karışmaz.” (K20, 62, E, G1)

Evler ayrılrsa da devamlılığı sağlanan akrabalık ilişkilerinin aile üyelerinin özverileriyle devam etmektedir. Benzer biçimde aile apartmanı yaşantısını sürdüren aileler de kurallarını rezive etmektedir. Örneğin, K5 yaşadıkları değişimleri şöyle anlatmaktadır:

“İşte eskiden daha şeydik. İşte ona misafir gelecek. Sen de gitmen lazım yardım etmen lazım falan filan da ama şimdi biraz daha artık herkes kendi şeyine çekildi. Biz çok şey değiştirdik. Yani biz gençler olarak şey yaptık. Yani işte Saniye’ye misafir geliyor değil mi? Gelsin. Benim işte benim kendi arkadaş grubum geliyorsa bana gelen kişi Nazife ya da Saniye’yi görmek istiyorsa veya anneleri görmek istiyorsa çağırıyorum zaten. Hani bana gelen kişi sadece benle oturmak istiyorsa o da ben de geleyim dememeli. Demiyor da zaten şu anda. Artık kurduk bunu. Herkes toplaşmıyor. Hadi hurra hep beraber oraya. Yani niye hep beraber hurra oraya. Herkes ayrı özerk olması lazım.

(...)

Kadınlar erkeklerin iş konusundaki anlaşmazlıklarına fazla müdahil olmadıkları için, kadınlar birbirine tutkun olduğu için o devam etti. Yani iş bozulduğu halde biz kadınlar olarak görüşmemizi hiçbir zaman kesmedik. Artı akrabalık olduğu için dışarıya karşı da biz şeyimizi koruduk, muhafaza ettik. Yani bayramlarda gördüğümüz zaman konuşurlardı, ederlerdi. Dışarıya karşı o insan şöyledir, böyledir, şu olmuştur, bu olmuştur diye dışarıya karşı bir şey yansıtmamaya çalıştık. Ha içinden bazıları bunu kırmaya çalışsalar da ama genel olarak bunu muhafaza ettiğimizi düşünüyorum. Ve bunun büyük şeyi de kadınlar olarak görüyorum. Yani ama erkekler de bizden hiçbir zaman için demediler ki siz konuşmayın, görüşmeyin. İşimiz bozuldu demediler. Biz onu devam ettirdik. Hala da devam ettiriyoruz. Böylece de zaten bir kısmı hayattan gitti. Zaten kavgalı olanlar da kalmadı. Herkes gayet güzel bir şekilde devam ediyor.

(...)

Akşam ezanı okunduğu zaman evde olacaksın. Kesinlikle. Ben de onu seviyorum. Gerçi şöyle bir şey var. Evdeyken herkesin akşam evde olması gerektiğini düşünüyorum. Şimdi Berna geç geliyor. O şimdi geç geliyor ya. Ben diyorum yine herkes evde olmalı. Geç geliyorsun ama kendin de dışarıdaysan, geç geldiysen zaten görüyorsun. Herkes sokakta. Fark etmiyor, o da anne, herkes sokakta zaten diyor. Ama diyorum ben evdeyim ya. Evde olunması gerekiyor. O şekilde yani. Gezmeyi seviyorum. Onun da farkındayım. Herkes sokakta, bir şey olacağı yok yani. Kendi bilen bir insan sonuçta. Bazı günler geç geliyor. O da olmalı diye düşünüyorum birazcık. Birlikte yaptığın bir şey olmalı. Sabah kahvaltıda yoksun zaten. Herkes kalkıp gidiyor mesela. Çok sıkı değil de genelde yapılabilen bir şey olmalı. Yoksa her gün mutlaka olması gereken bir şey değil. O zaman kimsenin özel hayatı olmaz.” (K5, 59, K, G1)

3.2.13. Olaya Seyirci Olmak: Gençler Ne Diyor?

Araştırmayı yaparken, gençlik kategorisini kurgulamamıştık. Mülakat yaptığımız 3 genç mülakat esnasında anne veya babasının yanında olan, ebeveynleri cevap verirken mülakata dahil olan kişilerdir. Aile apartmanı ile ilgili yapılacak herhangi bir araştırmanın gençlerin fikirlerinin de duyması gerektiğini bu vesileyle fark ettik. Bu bölüm, yalnızca 3 katılımcının söylemleri üzerine kurgulanmıştır. Gençlere daha çok soru sorulduğu takdirde verimli sonuçlar elde edileceğini tahmin ediyoruz. Geçmişin hikayesini büyük ebeveynlerden alırken, bugünkü yaşantıyı gençlerden dinlemek yapılacak araştırmayı kapsamlı kılacaktır.

Örneğin, gençler evin sahip olduğu yoğun sirkülasyondan şikayetçidir:

“Bu ev her gün böyle düzgün kalsın dersin çok zor. Siz bakmayın bugün böyle, dün temizlik yapıldı onun için düzgün. Çocuklar varsa hiç canım zaten. Sürekli insan akışı var yani. Plan yapılmasa bile yani hani evde olan bir şey olduğu için. İşte ben kendimi kapatayım bugün kendimle vakit geçireyim, kitap okuyayım falan imkânsız. Tabii

yapan disiplinli olan kişiler vardır. Hani ben disiplinli olmadığım için belki de ama öyle bir şey yapamıyorsun yani hani. Mesela bu annem için de geçerli. Mesela diyor ki yarın işte kendi kendime çalışacağım falan diyor mesela. Hop bir bakıyorsun başka bir şey oluyor yani. (...) Mesela böyle işte sabahleyin mesela plan kuruyorum kafamda akşamleyin gelince şunu yapacağım. Akşamleyin gelince bunu yapacağım. Akşama bir geliyorsun. Hiçbirini yapamıyorsun.

(...)

Tamam ben de yeğenlerimi kuzenlerimi çok seviyorum ama yani hani bi kafa dinlemek için evde duramazsın. Biz kafa dinlemek için dışarı çıkıyoruz öyle hani durum.” (K22, 28, K, G3)

“Mesela akşam yemek yiyeceğiz diyelim. Annem istiyor ki hepimiz bir arada olalım. Muntazam hizmet edelim. Ama olamayız. Bu kadar insanı bir araya toplamaya çalışıyor sonra da kendisi üzülüyor. Halana misafir geldi çıkın görün, amcana misafir geldi hazırlık yapmak lazım. Akşam eniştten belki bize uğrar biriniz evde olsun. Sıkıldık artık biz. Büyük de kavga ettik kaç kere annemle. Bırak artık bunları diye. Geliyorlarsa da tamam gelsinler ama bizi düşünmüyor. Misafiri düşündüğü kadar bizim canımızı düşünse keşke.

(...)

Babam da öyle. Ben biliyorum, kendisi yaşlılığında onu terk etmeyelim diye sürekli biz evi bunun için yaptık. Çocuklarım yakın olsun. Bize baksın. Geçen gün camiiden gelmiş bu sıralar korkuyor galiba coviddan sonra korkmaya başladı. Hastaneye yattı çünkü. Amcamlar taşınınca, ablanların parası varsa o daireyi satın alsınlar amcanın dairesini, sonra halaninkini de yavaş yavaş alalım dubleks yaşasınlar bizim gibi diyor ama bi sor bakalım, ablam seninle yaşamak istiyor mu? Zaten kız gidemiyor. Çocukları var iki tane. Annem bakıyor onlara, Esenler’den taşınmak istiyor ama gidemiyor çünkü annem asla başka bir semte taşınmaz.” (K14, 24, K, G3)

K19’un kızı olan K24 kuzenleriyle aralarında yaşanan rekabeti hatırlatmak için annesine şunları söylüyor:

“Şunu ben hatırlıyorum. Bu hafta sonları falan mesela hatırlıyor musun... Geldiklerinde sürekli hangi etkinliklerde ne yaptığımız sorulduğu zaman. Sürekli hani ne yapıyorsunuz, kursta ne yapıyorsunuz deyip bizi merak ediyorlardı. Hep gizli bir yarış vardı sanki kuzenlerimle. (...) Benden evet 1.5 yaş küçük olan sonra ondan 2 yaş küçük olan, ondan 3 yaş küçük olan kuzenlerim vardı. Daha ziyade ben küçüklerle işte sürekli birlikte oynardık, ederdik falan. Şey başladığı zaman. Biraz daha fark olmaya başladı. Biz kurslara başladığımız zaman, büyümeye başladığımız zaman. İşte dediği gibi örtülü bir rekabet. (...) Ya gizlemelik bir şey yoktu ortada ama çok gizlenilecek bir şey varmış gibi devam ediliyordu. Evet, işkillenip şey diyordun sen de (*annesine söylüyor*) Niye ben her şeyi söylüyorum da onlar söylemiyorlar ben de o zaman söylemeyeceğim. Ben çocuk olarak bunu hissettiğimi hatırlıyorum mesela. Bilmiyorum aynısı sizin aranızda da oluyor muydu ama.” (K24, 26, K, G3)

Mülakat esnasında yanımızda olan gençler, hem mülakatta ebeveyninin daha çok anı hatırlamasına yardımcı oldu hem de aralarda sundukları yorumlarla bakış açımızı genişlettiler. Gençler, kalabalık bir ailede olmaktan memnunken sürekli bir gözetleme altında olmaktan ve kuzenleriyle karşılaştırılmaktan şikayetçilerdi. Özellikle eve giriş çıkış saatleri, erkek arkadaşları, katıldıkları etkinlikler, kıyafet tercihleri ve eve davet etmek istedikleri arkadaşları konusunda diğer hane üyelerinin söz söyleme hakkından rahatsızlık duyuyorlardı. “*Kendi babamı ikna edebilirim ama amcamı ikna edemem*” diyen K14, normal bir gençten daha fazla yetişkinle mücadele ettiğini belirtiyordu. Buna ek olarak, kuzenlerle aynı okula gitmek, çocuklukta kuzenlerin birbirlerini ailelerine ispiyonlaması, notların gizlenememesi ve ortak arkadaş havuzuna sahip olmak gençlerin şikayet ettikleri diğer bir tema olarak karşımıza çıkıyor. Ancak tüm bunlarla birlikte, sürekli korunup kollayacak birilerinin olması, gece geç vakitte arabayla alınmak, geniş bir arkadaş çevresine sahip olmak da avantaj olarak sayılıyordu. Ancak bu temaların hepsi daha fazla sayıda katılımcı genç ile tekrar çalışılmaya muhtaçtır.

3.3. Değerlendirme

Bu bölümde, araştırmanın saha verilerini paylaştık ve verilere ilişkin yorumlarımızı aktardık. Öncelikle konu hakkında oluşmuş literatürü paylaştık ardından gerçekleştirdiğimiz araştırmanın amaç yöntem ve sınırlılıklarını sunduk. Bulgular başlığı altında ise, gerçekleştirilen nitel araştırmanın bulgularını yorumlayarak saha verilerini ortaya koyduk. Bulguları 13 farklı başlık altında kategorilendirerek, aile apartmanlarında öne çıkan söylem, şikâyet ve avantajları derlemeye çalıştık. Bu bulgular ışığında verileri şu şekilde özetleyebiliriz:

Aile apartmanlarında yaşayan katılımcıları değerlendirirken bulundukları ekonomik tabakalarına göre, orta alt sınıf ve orta üst sınıf olarak değerlendirdik. Ekonomik güç, apartmanın iç ve dış işleyişinde farklılık meydana getiren önemli bir sabiteydi.

Bu ayrıma göre, orta alt sınıf aile apartmanlarında “*kiradan kurtulmak*” ifadesinin sıkça tekrar ettiğini fark ettik. Orta üst sınıf aileler de bu durumun karşılığı ise mevcut refahı sürdürmek olarak karşımıza çıktı. İki grup da İstanbul’a kırdan göç ederek gelen insanlardan oluşuyordu. Araştırma yaptığımız yalnızca bir aile, Makedonya’dan Türkiye’ye göç etmişti. Ancak onların apartman kurma motivasyonları da orta alt sınıfın motivasyonu ile aynıydı. Bununla birlikte orta alt sınıf ailelerin çoğunda, aile apartmanı öncesinde gecekondur deneyimi olduğunu bulguladık. Öncelikle bir gecekonduya sahip olan aileler, ya babalarından miras kalan bu gecekondur arazisine apartman inşa ediyorlardı ya da Bağcılar, Esenler gibi gecekondur bölgelerinden arazi alarak apartmanlarını ucuza mal ediyorlardı. Orta alt sınıf aileler, ekonomik olarak güçlerini arttırmak, daha iyi bir hayata kavuşabilmek için kardeşleriyle babalarıyla veya oğullarıyla bir araya gelerek apartman inşa ediyorlardı. Bu noktada aile apartmanı ataerki Türk toplum yapısıyla uyumlu bir iç işleyiş gösteriyordu. Bu genellemeyi aşan tek örnek, Makedonya’dan göçen K2’nin kadın olarak tek başına aile apartmanı inşa etmesi ve iç işleyişte de iktidarı elinde tutuyor olmasıydı. Bu örnek en temelde; erk olmak, kadın olmak ve anaerki yapılmalar hakkında bir soruşturma yapmak için işlevseldir. Çünkü K2 tüm hikayesi boyunca, erkeksi bir güç ortaya koyarak bir apartman inşa etmişti. Evlerini ziyaret ettiğimizde de apartmandaki baskın figür olarak aktif biçimde iktidarını sürdürdüğünü

fark etmiştik. Bu noktada, K2'nin aile apartmanı iktidar biçimi, üzerinde tartışılmaya değer önemli bir örnektir.

Orta alt sınıf ailelerin aile apartmanlarında gecekondulu geçmişi bulunsa da aile apartmanların gecekonduların bir devamı olduğunu söyleyememekteyiz. Aile apartmanları gecekondulu gibi bir gecede inşa edilmedikleri gibi kentle kurdukları ilişki de gecekondulari bir çeper ilişkisi değildir. Aile apartmanları kentin ortasında tek bir semte sığdırılmayacak geniş bir dağılım göstermektedir. Mülakat yaptığımız katılımcıların, Sarıyer, Bahçelievler gibi sosyoekonomik seviyesi düşük olmayan semtlerde ikamet edişi de bunu kanıtlar niteliktedir.

Aile apartmanlarının kuruluş hikayesinden sonra, devamlılığı neyin sağladığına ilişkin soruşturma yaptığımızda ise iki önemli unsurla karşılaştık. Bunlardan birincisi yaşlılık süreciydi. Aile apartmanları, yaşlıların bakımı ve ihtiyaçlarının giderilmesi için elverişli bir ortam sunuyordu. Bu da mevcut meskunların, anne babanın bakımı için yaşantıyı devam ettirdikleri veya kendi yakın gelecekları için burada kalmayı tercih ettiklerini gösteriyordu. Gençler ve özellikle gelinler için apartman yaşantısının sürdürülmesinin en önemli sebebi olarak, çocukların bakımı cevabı veriliyordu. Aile apartmanın avantajları sorulduğunda, çocuk büyütmenin daha rahat olduğu cevabını aldık. Annelerin tek başlarına zorlandıkları çocuk bakım süreci, aile apartmanlarında kolaylıkla paylaşıyordu. Çocukların sosyalleşmesi için kuzenleriyle güvenli bir ortam sunuluyordu. Buna ek olarak çocuğun sahip olduğu dede, anneanne, teyze, amca vb. akraba ilgisi hem çocuğun gelişimi için olumlu bulunuyor hem de çocuğun gelişim sorumluluğu diğer akrabalarla paylaşıyordu. Çocuklar büyüyüp okula gitmeye başladıklarında ise anneler çocuklarını emanet edecek başka birilerinin apartmanda olduğunu bildikleri için özgürlüklerinden feragat etmek zorunda kalmıyorlardı. Bunlar, gelinler tarafından sıkça tekrar edilen temalardı. Ancak manevi destekten daha güçlü biçimde, birlikte yaşamının ekonomik avantajları da dile getiriliyordu. Özellikle orta üst sınıf ailelerin yaşam biçimleri, normal bir apartman dairesinden daha fazla imkana sahipti. Aileler, apartmanın kuruluşunda mimari tercihlerde bulunabiliyor, kendi isteklerine göre evi şekillendirebiliyorlardı. Bahçenin, çatının, merdivenlerin kullanımı, iki dairenin

birleştirilerek dubleks daire haline getirilmesi gibi müdahaleler, mekânsal refahı arttırıyordu. Bu, yaşanan tüm çatışmalara rağmen, orta üst sınıf gelinlerin apartmanı terk etmemesinde önemli bir rol oynuyordu.

Orta alt sınıf ailelerle konuştuğumuzda karşımıza çıkan motif biraz daha farklıydı. Bu aileler eve sahip olma hayaliyle yavaş yavaş inşa ettikleri bir apartmana sahiplerdi. Apartmanların inşası genellikle yıllar alıyordu. Arsanın alınmasıyla kaba inşaatın bitmesi, apartmanda yaşamaya başlamakla oda kapılarının takılması arasında uzun yıllar vardı. Bu da özellikle, kadınların ev içi alanda birçok farklı zorlukla mücadele ettiklerini gösteriyordu. Ancak süreç tamamlandığında ailelerin anlatacakları büyük bir emek hikayesi oluyordu. Bu güçlü hikâyenin ailelerin mekanla kurdukları duygusal bağı arttırdığını söyleyebiliriz. Yine de duygusal bağ birlikteliği sürdürmek için yeterli sebep değildir. Orta alt sınıf ailelerde ekonomik büyüme yaşandıktan sonra kopuşların başladığı gözlemlemektedir. Ancak kopuşların temel kaynağının para olduğunu iddia etmek, tek taraflı bir bakış olacaktır. Aileler, dağılma hikayelerini anlatırken, paranın kardeşliği bozduğunu iddia etse de bizim gördüğümüz durum daha farklıdır: Yokluk durumu, orta alt sınıf aileler için başa çıkılması gereken, uzun yıllar süren zorlu bir pozisyonudur. Bu süreçte baba, kardeşlerden biri, ya da bir amca erk olarak bütün aileleri örgütleyen, apartmanı inşa etmek noktasında başı çeken, parayı yöneten iktidar figürü olarak karşımıza çıkar. Gücü tek merkezde toplamak, güçlenmek için işlevsel bir yöntemdir. Ancak aileler bu duruma *katlanmaktadır*. Katlanma zamanı sona erip, her aile kendi ekonomik gücüne kavuştuğunda ise aileler eski merkeziyetçi yapıyı sürdürmek istemez. Bu isteksizlik, kardeşler ve aileler arasında rollerin yeniden kurulması gerektiğini gösteren önemli bir işarettir. Ancak, ailelerin çoğu bu rol değişikliği sürecini tolere edemediği gibi durumu ahlaki bir çatışma olarak algılar ve apartmanlar dağılma sürecine girer. Bu süreci yönetebilen dağılmamış ailelerin, iş ortaklıklarını bitirip apartman yaşantısına devam ettiklerini gözlemledik. Aile apartmanları moral olan ile ekonomik olanın yan yana ilerlediği karmaşık yapılarıdır ancak bu moral olanın ekonomik olandan beslendiği anlamına gelmemektedir. Aradaki etkileşim, bizce doğrudan değil dolaylıdır. Bu noktada aile apartmanlarında incelenmesi gereken şey, değişen roller ve rollerin değişimini tetikleyen unsurlardır. Para ailenin ekonomik gücünü değiştiren, bu bağlamda da

organizasyonun temel zeminini dönüştüren, rollerin değişimini tetikleyen bir unsurdur. Bu noktada para ile akrabalık ilişkisi, Türkiye özelinde incelenmesi gereken önemli ve ikircikli bir konudur.

Aile apartmanları genellikle iş ortaklığına sahip ailelerden oluşmaktaydı. Babalarının işini devam ettirme, ortak bir atölye açma veya şirket sahibi olma durumu sıklıkla karşılaştığımız örneklerdi. Bu noktada modern dönemde ailenin ekonomik işlevinin ortadan kalktığı iddiasına karşılık, ailenin ekonomik işlevini hala sürdürdüğü örneklerin varlığından bahsedebiliriz. Yaygın söylemde para, kapitalist olmayan toplumlarda moral ekonomiye zarar veren yıkıcı bir unsur olarak kabul edilir (White, 2015: 224). Özellikle henüz kapitalistleşmemiş yapılarda ekonominin aileye içkin olması durumu, toplumsal çıkarın bireysel çıkardan önde tutulduğu şeklinde yorumlanır. Parry ve Bloch'un Money and the Morality of Exchange isimli çalışmaları ise henüz kapitalist ekonominin gelişmediği toplumlarda, pazar ekonomisinin önem ve anlamını ortaya çıkarmaya dairdir. Bu noktada, iddia ettikleri şey geleneksel toplumların parayla yeni tanışmadığı ve onlar için sanıldığı kadar yıkıcı bir unsur olmadığıdır (Parry ve Bloch, 1989). Ele aldığımız örneklerden yola çıkarak biz de paranın akrabalık ilişkilerinde salt yıkıcı bir unsur olarak ele alınmaması gerektiğini, mevcut ilişki ağının bu direkt bağlantıdan daha karmaşık olduğunu söyleyebiliriz. Moral olan ile ekonomik olan arasındaki ilişki akrabalık bağı üzerinden incelenmesi gereken önemli bir temadır.

Ev'in iç işleyişine dair soruşturma yaptığımızda ise, özellikle kadınların ev içi emeği üretirken ciddi bir performans sergilediklerini gördük. Bu performans, çoğu zaman bir şikâyet eşliğinde gelse de özellikle Grup 1'e dahil olan kadınların, fedakârca sundukları emeklerinin karşılığında duygusal ve sosyal bir tatmin yaşadıklarını fark ettik. Apartmanda olup biten her şeyden haberdar olmak, herkes tarafından takdir edilmek ve aktif bir günlük yaşam tüm yorgunlarına rağmen kadınların, sürdürmeyi tercih ettikleri bir performanstı. Ancak Grup 2'deki kadınlar için durum kesinlikle daha farklıdır. Grup 2'deki kadınlar genellikle ev içi hizmette karşılığını alamayan ve yer yer sömürülen kadınlardır. Belli bir zaman sonra apartmanı terk etmelerinde en büyük tetikleyici de emeklerinin karşılığını ne duygusal ne de sosyal olarak göremiyor

oluşlarıdır. Bu noktada sıklıkla kayınvalide tarafından seçilen, bir gözde gelinin olması ya da görümcelerin baskısı Grup 2’deki kadınları zorlayan önemli faktörlerdir. Ancak yine de kadınları ev içi emek üzerinden iki kategoriye ayırmadık. Grup 1’deki aileler, apartmanda ikamet etmeye devam eden ve çektikleri tüm sıkıntılara rağmen erk sahibi olan ailelerdir. Kadınlar da beraberinde erk sahibinin eşi olarak, daha güçlü/ görülebilir bir pozisyonadadır. Oysa Grup 2’deki aileler sıklıkla, Spivak’ın madun teorisindeki gibi bir pozisyonda dururlar. Seslerini duymak zordur. Onlar için sorun, seslerinin olmayışıdır (Spivak, 2016). Grup 2’ye dahil olacağını varsayarak mülakata başladığımız birçok aileyi, aslında Grup 1 olarak kategorilendirmemiz gerektiğini ancak mülakat bittiğinde anlayabildik.

Tüm bunlarla birlikte, kadınların apartmandaki ilişkilerini sürdürebilmek için geliştirdikleri taktikler olduğunu fark ettik. Bu taktikler, kadınların politik kılan unsurlar olarak karşımıza çıktı. Çoğu kadın, var olmak için kendilerine çeşitli politikalar geliştirdiklerini aktardı. Kimi için bu kayınvalidesinin veya görümcenin kötü sözlerini umursamamaktı, kimi için misafirperver olmayı terk etmekti, kimi için açık sözlü olmaktı kimi içinse despot bir tavır takınarak kendi sınırını çizmekti. Bu sürece eşlik eden dayanışmacı politikalar da vardı. Tüm kavgalara rağmen görümcelerin kayınvalideyle içtiği sabah kahvesi, kardeşlerin kavgalarına rağmen gelinlerin özverili bir çabayla kavgayı kendi ilişkilerine taşımamaları bunlara örnek gösterilebilir. Ancak üçüncü bir kategori olarak, aile apartmanı yaşantısındaki geleneksel motifleri esnetmenin de bir direniş biçimi olduğunu iddia edebiliriz. Örneğin, her misafir gelişinde bir araya gelen apartman kadınlarının, bu kalabalıktan sıkılarak misafirleri ayrı ayrı ağırlamaya karar vermesi, her akşam birlikte yenilmesi gereken yemek zorunluluğunun kaldırılması veya gençlerin eve giriş saatlerinin esnetilmesi, aile apartmanı yaşantısını sürdürmeye devam eden kadınların gerçekleştirdiği, elastik devrimlerdir.

Aile apartmanları, hem işlevsel geniş aile olması bakımından hem de Türkiye kentleşmesindeki önemli pozisyonu bakımından üzerine daha çok araştırılması gereken, göz ardı edilmiş bir konudur. Birinci bölümde, ele aldığımız ideal çekirdek aileden farklı olan aile apartmanı, ideal olandan uzak kabul edilebilir ancak

Türkiye'nin sahip olduğu olgusal bir gerçekliktir. Bu noktada aile apartmanlarının hem kendi dairelerine sahip olan çekirdek aileleri taşıması hem de geniş bir akrabalık ağının mekânı olması beraber düşünüldüğünde, çekirdek ailenin genişletilmiş bir formu olduğu olduğu söylenebilir. İşlevsel geniş aile olarak tanımlanan bu form yalnızca aile apartmanları için değil, Türkiye'deki aile ve akrabalık ilişkilerini anlamak için önemli bir kavramsallaştırmadır. Türkiye form olarak Parsonsyan çekirdek aileyi karşılıyor olsa da içerik olarak akrabalık ilişkilerinden izole değildir.

Tüm bunlarla birlikte, aile apartmanları birbirlerine sağladıkları sosyal destek ile kuşatıcı bir cemaat özelliği göstermektedir. Bu destek mekanizmasının sosyal devletin ailelerin ihtiyaçlarına yeterli cevabı veremiyor oluşundan mı kaynaklandığı yoksa akrabalık ilişkilerinin ontolojik anlamına mı ilişkin olduğu, araştırılmaya değer önemli bir konudur. Devletin, kent üzerindeki şekillendirici gücünü göçler sonucunda geri çektiğini ikinci bölümde göstermiştik. Gecekondulaşmanın bu plansızlık sebebiyle vuku bulduğunu ve kontrol edilemez hale geldiğini söyleyen literatürü baz aldığımızda, aile apartmanı gibi olguları sosyal devletin yetersizliği sebebiyle vuku bulduğunu iddia edebiliriz. Ancak akrabalık örüntüleri üzerine inşa edilen aile apartmanının benzer bir versiyonunu dünyada bulamadığımızı düşündüğümüzde, odağımızı Türkiye'deki akrabalık ilişkilerine çevirmemiz gerektiğini fark etmekteyiz. Aile apartmanları şüphesiz Türkiye'nin modernleşme sürecinde ortaya çıkmış, kentleşme serüvenine entegre bir yapıdır. Ancak bu alanın bize Türk modernleşmesini aşan bir hikâye anlattığını kabul etmemiz gerekir. Aile apartmanlarını kolay bir yolu tercih ederek, kalkınma ve ekonomik güç elde etmek çerçevesinden okumaktansa, akrabalık örüntülerinin keşfedileceği antropolojik ve kültür merkezli bir okumayı tercih etmenin yerinde olacağını düşünmekteyiz.

SONUÇ

Filipinler'de yaşayan Ilongotlara göre bir göç ve dayanışma tarihini paylaşanlar bir beden paylaşırlar. Aile apartmanı da ortak dayanışma tarihini paylaşan insanların oluşturduğu bir birliktir. Onlar apartmanı inşa ederken genellikle kendi bedenlerini kurarlar. Kimin alt katta kimin üst katta oturacağı bilgisinden, kimin ne zaman nerede ne yapacağına kadar herkesin birbiriyle senkron olmaya çalıştığı organik bir bütünlük inşa edilmeye çalışılır. Bu organizma, hayatta kalmanın elzem olduğu süre zarfında başarılı biçimde varlığını sürdürür. Aileler; tek başlarına sahip olamayacakları mülke sahip olur, gelirlerini yükseltir, anne babalarına bir bakım ortamı sağlar ve ayaklarını yere basarlar. Nihayetinde “yenicem seni İstanbul” diye gelinen kentte, İstanbul’a karşı galip gelinir ancak kavga ve tartışmalarla geçen yıllar sonucunda yitirilen şey kardeşlik olur.

Yukarıda özetlediğimiz pasaj tipik bir aile apartmanının, dışardan görülen ve hızlıca kabul edilebilecek olan hikyesidir. Ancak gerçeklik her zaman, olduğunu sandığımız şeyden daha karmaşık bir vaziyette vuku bulur. Bu çalışma, literatüre hâkim olan karşılıklı çekişmenin bir meydan muharebesine dönüştüğü yerde; anlamlı ve tutarlı bir çizgi takip etme çabasıyla oluşturuldu. Bu anlamda literatürü takip etme ve aile apartmanının konumlandırma noktasında çeşitli zorluklarla karşılaşıldı. Literatürde karşılaşılan karmaşa, tezin amaçlarından birini şekillendirdi ve hâkim söylemin, idealizasyonla şekillenen tavrına işaret etmeyi, tezin amaçlarından birine dönüştürdü. Ailenin tarih öncesi serüvenini okumaya başlamamızla birlikte; tarih öncesine dair Marksist bir idealizasyonun, çağdaş dünyada Parsonsyan bir idealizasyonun, Türk ailesini ele alırken ise yapısal-işlevselci bir idealizasyonun literatüre hâkim olduğunu fark ettik. Muhtemeldir ki Türkiye’de her sokakta karşımıza çıkan aile apartmanlarının bugüne kadar kapsamlı bir araştırmaya konu olmaması bu idealizasyonun akademik düşünceyi de şekillendirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Gerçekliğe biraz daha yaklaşabilmek için, birinci bölümde ailenin tarih öncesinden başlayarak çekirdek aile formuna kadar olan yolculuğu, ikinci bölümde ise ailenin

Türkiye coğrafyasındaki yolculuğunu ele aldık. Bu iki bölüm, tezin ana konusu olan aile apartmanını anlayabilmek için teorik bir zemin olarak kullanıldı.

Birinci bölümde Engels'ten başlayan tarih öncesi aile hikayesi, Parsons'ın modern toplum için idealize ettiği çekirdek aile formuna dönüşene kadar takip edildi. Bu takip üç temel tarihsel bölümlere ile yapıldı: Tarih Öncesi Dönemde Aile, Tarım Toplumunda Aile ve Sanayi Toplumunda Aile. Bu tarihsel çizgi boyunca, ailenin başlangıçta akrabalık grubuna gömülü bir yapı olduğunu ancak zamanla ondan nasıl ayrıştığını ortaya koymaya çalıştık. Avcılık toplayıcılıkla başlayan aile, tek eşli ataerkil ailenin doğuşuna kadar formlarını ve özelliklerini değiştirmişti. Ailenin her dönemde öne çıkan farklı özellikleri olduğu için onları öne çekmeye çalıştık. Örneğin, Tarih Öncesi Aile başlığı altında; Engels'in tarihsel okumasını baz alarak hareket ettik. Burada bizim için önemli olan nokta ailenin akrabalık grubundan nasıl ayrıldığını görebilmektir. Nitekim, enstestinin doğuşuyla temellendirilen bu ayrım, akraba grubu ve aile grubu arasındaki temel ikiliğin kaynağı niteliğindeydi. Akraba grubu ile aile grubunun bir arada olduğu ama yer yer çatışmaların yaşandığı aile apartmanını anlamak için bu tarihsel ayrışma önemliydi. Aile ile akrabalık grubu arasındaki diyalektik ilişkiyi okumak için aile apartmanları elverişli bir mekandı. Her ailenin kendine ait çekirdek bir dairesinin olduğu ancak çeşitli bağlarla akrabalık grubuna sıkıca bağlı olduğu bu yapı, bize bugüne kadar hep birlikte anılan aile ve akrabalık grubunun hem dayanışan hem de çatışan iki grup olduğunu gösterdi. Elde edilen bu bilgi bizim için genişletilmesi ve araştırılması gereken yeni bir alana işaret etmektedir.

Devamında gelen Tarım Toplumunda Aile başlığı altında, hanenin kapalı ekonomik bir birim oluşu ve bu birimin aileye hizmet ettiğini vurgulamaya çalıştık. Bugün ailenin ekonomik işlevini kaybettiği iddia edilmektedir. Ancak gördük ki aile başlangıçta ekonomik işlevi yüksek bir kurumdu ve ekonomi küçük cemaatin içinde doğan ve gelişen bir üretim süreciydi. Bu ailenin tarım döneminde sahip olduğu anlamı kavramak adına önemli bir bulguydu. Zikredilen başlığın altında aşk temasına da yer verdik. Çünkü aşk modern aileyi anlamamız için elzem olan duygusal bir birlik türüydü. Bugün aşk hakkında söylenen birçok şey, bu tür ince duyguların modern zamanlara ait olduğunu söylese de gördük ki, aşk tarihin çok eski dönemlerinden beri

varlığını sürdürüyordu ancak burada önemli olan şey, aşkın modern zamanlarda bir ideolojiye dönüşmüş olmasıydı. Aşk teması sanayi toplumundaki aileyi kavramak için bir zemin olarak kullanmaya çalıştık. Çünkü, Sanayi Toplumuna geldiğimizde cemaat ile cemiyet hayatının ayrışması neticesinde aşk, büyü bozulmuş dünyayı büyülemek için kullanılan yegâne meşru araç olarak karşımıza çıkmaktaydı. Hayata anlam katan, dünyada cenneti vaad eden aşk; özgürlüğün ve güvenin merkezi olarak hem tüketim kültüründe hem de gündelik hayatımızda sıklıkla kullanılıyordu. Bu noktada da Parsonsyan çekirdek ailenin duygusal kaynağını oluşturuyordu. Aşkın ideolojikleştiği biçim, çekirdek aile ile entegre hale geldiği kullanım biçimiydi.

Parsons, Amerika'nın yaşadığı tarihsel ve politik sarsıntıların ardından sistem teorisini inşa etti. Sistem teorisinin en temel parçalarından biri de aileydi. Aile, sistemin ihtiyacı olan insan profilini üretmek, sürdürmek ve topluma kazandırmak için şekillendirilmesi gereken önemli bir başlangıç noktası olarak kabul edildi. Bu süreçte cemaatin sağladığı sıkı bağlar yerini cemiyet hayatının organizasyonel yapısına bırakmıştı. Parsons'ın ailesi de bu cemiyet hayatı içinde bir cemaat grubuydu ancak modern topluma özgü belirli özellikleri vardı: Parsons'ın ideal modern ailesi çekirdek, küçük ve izoleydi. Akrabalık bağlarından ve çiftlerin ilk ailelerinden izole olması bireylerin ve çocukların ilerleyen süreçte sistemle bütünleşebilmeleri için elzemdi. Parsons'ın çekirdek ailesi, modern toplumun ideal normunu oluşturuyordu. Aile apartmanları ise normun dışında kalan -hatta akademik literatürde bile neredeyse göz ardı edilmiş- bir aile biçimine sahip olduğu için normal kabul edilen aileyi incelemenin önemli olduğunu düşündük. Bu noktada aile apartmanları normalin dışında kalan bir yaşam biçimiydi. Ancak yine de aile apartmanları ideal olanın dışında bağımsız bir varlığa sahip değildi. Ziyaret ettiğimiz ailelerin hepsinin çekirdek aile olmak ile geniş aile olmak arasında farklı bir form inşa ettiklerini fark ettik. Her biri kendi dairesine sahip olan meskunlar çekirdek aileleri ile bu dairelerde ikamet ediyor ancak ekonomik, sosyal ve duygusal olarak diğer dairelerle olan yakınlıklarını sürdürüyorlardı. Bu noktada, aile apartmanlarının çekirdek aile olmanın yeni bir formunu ürettiğini söyleyebiliriz. Form bakımından çekirdek olan bu farklı model, içerik olarak Parsonsyan anlamları haiz değildi. Aile apartmanları, geniş ailenin işlevlerini taşıyan çekirdek ailelere sahipti. Bu noktada işlevsel geniş aile kavramsallaştırması, yalnızca

aile apartmanlarını değil aynı zamanda Türkiye’deki aileyi anlama noktasında da ufuk açabilecek güçte önemli bir kavramsallaştırmadır.

Tezin ikinci bölümünde ailenin Türkiye’deki sürecini ele almaya çalıştık. Tezin sahasını gerçekleştirdiğimiz İstanbul, mevcut nüfus dinamiğine 1950’lerde yaşanan kırdan kente göç ile kavuştuğu için, bu bölümü Göç Öncesi Dönem ve Göç Sonrası Dönem olarak ikiye ayırdık. Göç öncesi dönemde; Osmanlı ailesi, Tanzimat ailesi ve Cumhuriyet ailesini ele almaya çalıştık. Bu süreçte gördük ki, modernleşme hareketleriyle birlikte aile kadın ile eş tutulmaya başlanıyor ve ailenin dönüşümü kadının dönüşümü ile birlikte ele alınıyordu. Kadın üzerinden yürütülen bu modernleşme tartışması Cumhuriyet rejiminin kabul edilmesiyle birlikte milli aile ideolojisiyle taçlanmaktaydı. Bu izlek sayesinde fark ettik ki, mevcut akademik literatür bize ailenin ne olması gerektiğini aktarıyordu ancak ne olduğundan bahsetmiyordu. Ne Osmanlı ne Tanzimat ne de Cumhuriyet dönemindeki aile yapısına ilişkin verilere ulaşabildik. Elde ettiğimiz veriler ailenin ne olması gerektiği hakkında yürütülen tartışmalardı. Benzer şekilde, göç sonrası dönem başlığına geldiğimizde, aile üzerine mevcut olan literatürün kentleşme literatürüne gömülü olması sebebiyle yönümüzü kent üzerinden gecekondular ailesine çevirdik. Cumhuriyet rejiminin kadın üzerindeki dönüştürücü ideallerinin bir benzeri kent mekânında da bizi karşıladı. Başlangıçta modernliğin mekânı olan kent; çeşitli planlamalarla şekillendirilirken, göçün ardından devlet, kenti kendi haline bırakmaya başlamıştı. Bu kendi haline bırakma sürecinde ise göç ile gelen büyük kitlenin gecekondular ailelerini doğurduğunu gördük. Gecekondular ailesi, literatürde sıklıkla bir geçiş ailesi olarak ele alınmaktaydı. Temel odak noktası, kente yeni gelen göçmenlerin kentle nasıl bütünleşeceği sorusuydu. Bu noktada -özellikle ilk dönemde- yapısal işlevselci görüşün hâkim olduğu bir literatürle karşılaştık. Literatür, kırdan kente göç eden gecekondular sahiplerini kent kültürü içerisinde eritilmesi gereken bir grup olarak ele alıyordu. Ancak, bu grup o kadar büyüktür ki bugünün kentlisinin büyük bir bölümünü; dünyanın gecekondular mahallesinde oturan, kırdan kente göçerek mülk sahibi olmuş “köylüler” oluşturmaktadır. İlk geldiklerinde kente adapte edilmesi gereken, tampon bir mekanizma olarak görülen bu geçiş ailesi; bugün kenti, kent dokusunu ve kent kültürünü oluşturan bir güce sahiptir. Bu noktada, bu kadar güçlü bir kitlenin, eriyip

gidecek küçük bir parça veya geçiş sürecini yaşayan insanlar olarak ele alınması gerçekçilikten uzak görünmektedir. Nitekim orta alt sınıfın sahip olduğu aile apartmanları gecekondulara tarihinin sahip olsalar da bugün onları gecekondular olarak değerlendirmek makul olmayacaktır. Bakırköy, Yeşilköy, Sarıyer ve Beykoz gibi semtler de yaptığımız görüşmeler de yine aile apartmanlarının gecekondunun bir devamı olmadığını göstermektedir. Bu noktada şu tespiti tekrarlamamızın faydalı olduğunu düşünüyoruz. Literatüre hâkim olan bakış, ailenin olgusal gerçekliğiyle ilgilenmemekte onun neye dönüşmesi gerektiğine odaklanmaktadır. Bu bakış açısı da Osmanlı'dan günümüze kadar gelen süreçte Türk ailesinin sahip olduğu özellikleri ve dönüşümü gözlemlene imkânımızı kısıtlamaktadır.

Literatürün sahip olduğu bakışa eleştirel yaklaşan çalışmalar da vardır. Bu çalışmalardan biri olan Kent, Aile ve Tarih; Türk ailesinin yüzyıllardır çekirdek aile formunda yaşadığı bilgisini ortaya çıkarmasıyla ünlüdür. Ancak bu çalışmanın - sıklıkla göz ardı edilen- bir diğer önemi, Türkiye'de akrabalık ilişkilerinin orta sınıf tarafından kullanıldığını ortaya çıkarması olduğunu tespit ettik. Bu bilgi ışığında şunları fark ettik: Türkiye'de akrabalık ilişkileri alt sınıflar tarafından kente adaptasyon amacıyla kullanılmanın ötesinde, kentteki ilişkileri yönetecek ve onları inşa edecek kadar kuvvetli bir güce sahiptir. Örneğin, görüşme yaptığımız 24 katılımcıdan 13'ünün orta ve orta üst sınıfa mensup ve bu durum hem akrabalık ilişkilerinin hem de aile apartmanlarının yalnızca alt sınıf tarafından kullanılan bir pratik olmadığını göstermektedir. Bu noktada akrabalık ilişkilerine başvurma davranışının tek başına kalkınma söylemi bağlamında ele alınması yetersiz gözükmektedir. Aile ve akrabalık örüntüsünün, tematize edilmiş birer kavram ve iş yapma pratiği olarak; duygusal, işlevsel ve ontolojik zeminde ele alınması gerekmektedir.

Hâkim yapısal işlevselci bakışa entegre biçimde biz de tezin sahasını gerçekleştirmeden önce, aile apartmanı olgusunu De Certeau'cu bir bakışla taktik olarak ele almayı hedeflemiştik. Ancak sahanın tamamlanması ve Türkiye kentleşmesine dair yaptığımız okumaların genişlemesiyle birlikte aile apartmanını De Cearteu'cu bir yöntemle ele almanın uygun olmadığını fark ettik. Çünkü De Cearteu,

zayıfın direnişini ifade etmek için kullandığı taktik kavramını; güçlü, yapılanmış ve yaygın bir stratejiye karşı kullanmaktadır. Taktik bu stratejiye karşı üretilmiş, tek seferlik, geçici, sübap niteliğindeki direnişlerdir. Ancak aile apartmanının Türkiye kentleşmesinde durduğu yer, bir taktik üretimi değildir. Aile apartmanı olgusu kente tüm yayılmışlığıyla, alt sınıftan orta üst sınıfa kadar birçok kişinin yaşamında yer bulan, Türkiye kentleşmesinin temel unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem Türk ailesini hem de Türkiye kentleşmesini okuyabilmek için önemli olan bu olgu, nitel ve nicel daha kapsamlı araştırmaların konusu olmayı hak etmektedir.

Tezin üçüncü bölümünde ise, araştırmamızın saha kısmına yer verdik. Bu başlığı iki alt başlığa ayırarak önce araştırmamızın yöntemini ardından ise bulguları sunduk. Bulguları sahadan aldığımız verileri değerlendirirken öne çıkan temalara göre sınıflandırdık. Aile apartmanlarında yaşayan insanların, motivasyonlarını soruşturarak başladık. Ardından kentin insanlara sunduğu eve nazaran, kendi evini inşa eden meskunların nasıl mimari tercihleri olduğunu soruşturduk. Aile apartmanı yaşantısını devam ettiren gençler ve yaşlıların, geleceğe ilişkin endişelerinin birlikteliğe devam etme noktasında güçlü bir motivasyon tespit ettik. Hem yaşlı hem de çocuk bakımının aile apartmanlarının en büyük avantajı olarak kabul edildiğini bulguladık. Ardından, sık sık çatışmaların yaşandığı aile apartmanlarında kadınların izlediği stratejileri aktardık. Komşuluğun ve apartmanın ürettiği sembolik anlamları ele aldığımız iki başlığın ardından, aile apartmanlarındaki çatışmalara odaklandık. Özellikle dağılmış aile apartmanlarını dağılma hikayelerinde ekonomik birliğin bozulduğunu tespit ettik. Bu sebeple, paranın anlamına ilişkin bir başlık açtık. Ancak mülakatlar derinleştikçe, bazı ailelerde paradan daha etkili tartışma konularının olduğunu fark ettik. Bunlar aile içi ilişkilere dair, anne, baba ve çocuğa ilişkin ailenin tarihine dayanan eski hikayelerdi. Dağılma üzerinde etkisi olan bu faktörleri derlemeye çalıştık. Ardından, meskunların geçmişlerine ilişkin düşünceleri hakkında bir başlık açtık. Aile ve aile içi ilişkilere odaklandığımız araştırma sürecinde, aile apartmanındaki kiracıların hem apartmanın bütünlüğünü hem de anlamını zedeleyen dışarıklı unsur olduğunu tespit ettik ve apartmanların kiracılarla olan ilişkisini aktarmaya çalıştık. Son başlıkta apartmanda yaşayan gençlerin söylemlerine yer verdik. Bu başlık, saha sürecinde planlanmamıştı. Gençler, ebeveynleri ile mülakat yaptığımız sırada görüşlerini

bildirdi. Bu başlık, gelecekte yapılabilecek araştırmalara fikir verebilmesi üç genç katılımcının görüşlerinden oluşmaktadır ve şüphesiz bu çalışmanın en büyük eksiklerinden biridir.

Bu çalışma neticesinde şunları fark ettik: Aile apartmanlarının oluşma ve dağılma motivasyonlarının ilk bakışta ekonomik etkilerle şekillendiği düşünülebilmektedir. Ancak aile ilişkileri ele alınırken, durumun roller bağlamında düşünülmesi gerekmektedir. Aile yalnızca ekonomik alanın güdümünde olmayan, duygusal ve sosyal bir cemaat biçimidir. Ekonomik güç, bireylerin sahip olduğu rolleri etkileyen dönüştüren ve yeniden yapılandıran kuvvetli bir etkidir. Özellikle dağılan aile apartmanlarında gözlemlediğimiz şey, ekonomik zorluk dönemlerinde ailenin tek bir merkez etrafında toplandığı ve bir figürün yönetici olarak öne çıktığıdır. Ancak, ekonomik refah yükseldikçe, aile üyeleri bu merkeziyetçi yapıyı devam ettirmek istememektedir. Ailelerin dağılmasına sebebiyet veren şey yalnızca para değil, rollerin katılığıdır. Bu noktada, aile üzerine yapılacak çalışmaların roller bağlamında değerlendirilmesi, olgu ve davranışları kavrayışımızı kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (1986): **Women in the Developing World: Evidence from Turkey.** Denver, University of Denver Press.
- Adak, N. (Ed.) (2020): **Değişen Toplumda Değişen Aile: Sosyolojik Tartışmalar,** Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Alan, M. (1993): **Kapitalizm Kültürü,** Çev. Remzi Hakan Kır, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Alpkaya, F; Duru, B. (Der.) (2017): **1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim,** Ankara, Phoenix Yayınları.
- Anderson, M. (1995): **Approaches to the History of the Western Family 1500–1914** (New Studies in Economic and Social History). Cambridge, Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139170963
- Angell, R. C. (1936): **The Family Encounters The Depression.** New York, Charles Scribner's Sons.
- Aries P. (1962): **Centuries Of Childhood A Social History of Family Life,** Çev. Robert Baldick, New York, Alfred A. Knopf.
- Arlı, A. (2005): **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** Cilt: 3, Sayı:6, s. 283-352.

- Arslan, Z. (2012): “Tematik Yazılar”, **Toplum ve Demokrasi**, Yıl:6, Sayı:13-14, Ocak-Aralık, s. 55-92.
- Aslan, R. (1989): “Gecekondulaşmanın Evrimi”, **Mimarlık Dergisi**, Sayı: 6, s. 34-37.
- Aslan, T. (2006): “Garpçılar Ve Garpçılar Arasındaki Fikir Ayrılıkları”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt:14 Sayı: 2, s. 629-636.
- Balamir, N. (1983): **Kırsal Aile’deki İşgücü Çeşitlenmeleri**, Ankara, Mimarlar Odası Yayınları.
- Balcı, M. E. (2020): **Gerilimi Sürdürmek: Sosyolojik İkilemler Üzerine Bir Soykütüğü Denemesi**, İstanbul, Runik Kitap.
- Bales, R. F., & Parsons, T. (1956): **Family: Socialization and interaction process**, Routledge.
- Bauman, Z. (2020): **Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı**, Çev. Nurdan Soysal, İstanbul, Say Yayınları.
- Behar, C.; Duben A. (2014): **İstanbul Haneleri**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bologne, Jean C., (2011): **Gönül Çelmenin Tarihi**, Çev. Erkan Ataçay, Dost Kitabevi.
- Bozdoğan, S. (2002): **Modernizm ve Ulusun İnşası**, İstanbul, Metis Yayınları.

- Bozkulak, S. (2016): “Gecekondu’dan Varoş’a: Gülsuyu Mahallesi”, **İstanbul’da Kentsel Ayrışma**, Haz. Hatice Kurtuluş, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Brain, R. (1976): **Friends and Lovers**, Mac Gibbon.
- Burgess, E. (1926): “The Family as a Unity of Interacting Personalities”, **The Family**, 7 (1):3-9.
- Caldwell, J.C. (1978): “A Theory of Fertility: from high plateau to destabilization” **Population and Development Review**, s. 553-577.
- Cooley, C.H.; Angell, R.C.; Carr, L. J.,(1951): “Primary and Non-Primary Groups”, **Readings in Sociology**, Ed. Alfered M. Lee, Barnes&Noble Inc., New York.
- Danış, M.S.; Karakaş, M. (2021): Türkiye’de Gecekondu Araştırmaları, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 2, s. 394-410.
- De Cearteau, M. (2008): **Gündelik Hayatın Keşfi I**, Ankara, Dost Kitabevi.
- Duben, A. (2012): **Kent, Aile, Tarih**, Çev. Leyla Şimşek, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Düzbakar, Ö. (2003): “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 5, s. 97-108.

- Doğan, İ. (2016): **Türk Aile Sosyolojisi**, Ankara, Pegem Yayınları.
- Elias, N. (2004): **Uygarlık Süreci I-II**, Çev. Ender Ateşman, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Engels, F. (2010): **Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Erkin Özalp İstanbul, Yordam Kitap.
- Erdem, D. (2005): İstanbul Boğaz'ındaki Köprülerin Kent Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) **YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü**.
- Faroghi, S. (1993): **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faubion J. D. (2014): **Özneyi Yeniden Düşünmek**, Çev. Abdullatif Tüzer vd. İstanbul, İnsan Yayınları.
- Flandrin, J.-L. (1979): **Families in former times: Kinship, household, and sexuality in early modern France**, Cambridge, England, Cambridge University Press.
- Foucault, M. (1979): **Discipline and Punish: The Birth of the Prison**, Vintage, New York.

- Frazier, E.F. (1932): **The Negro Family in Chicago**, Chicago, University of Chicago Press.
- Freud, S. (1993): **Totem ve Tabu**, Çev. Niyazi Berkes, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Giddens, A. (2010): **Mahremiyetin Dönüşümü**, Çev. İdris Şahin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2008): **Sosyoloji**, İstanbul, Kırmızı Yayınları.
- Gittins D. (1985): **Aile Sorgulanıyor**, Çev. Tuna Erdem, İstanbul, Pencere Yayınları.
- Goody, J. (2000): **Avrupa’da Aile**, Çev. Serpil Arısoy, İstanbul, Literatür Yayıncılık.
- Gouldner, A. (2015): **Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi**, Çev. Mesut Şenol, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları,
- Gökalp, Z. (2014): **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Göle, N. (2011): **Modern Mahrem**, İstanbul, Metis Yayınları.
- Gurvitch, G. (2012): “The spectrum of social time” **Springer Science & Business Media**, Vol. 8.

- Aries, P. ; Duby, G. (haz.). **Özel Hayatın Tarihi**, Çev. Şehsuvar Aktaş, 5 Cilt, İstanbul, (2010): YKY Yayınları.
- Houlbrooke, R.A. (1984): **The English Family 1450–1700**, Routledge, (1 st ed.). <https://doi.org/10.4324/9781315836935>
- Işık, O.; Pınarcıoğlu M.,(2011): **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1988): “Bargaining with Patriarchy”, **Gender and Society**, 32 (3), s. 274-290.
- Kaya, E. (2003): **Kentleşme ve Kentlileşme**, İstanbul, İlke Yayıncılık.
- Keyder, Ç. (1982): **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, İstanbul, Yurt Yayınevi.
- Kıray, M. (1964): **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, Ankara: DPT Yayınları.
- Kıray, M. (1972): **Örgütlemeyen Kent: İzmir’de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni**, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Kıray, M. (1973): “Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Bütünleşememe,”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C: XXVII, s. 561-573.

- Kıray, M. (1979): “Apartmanlaşma ve Modern Orta Tabakalar”, **Çevre**, s. 4-78.
- Kıray, M. (1984): “Büyük Kent ve Değişen Aile”, **Türkiye’de Ailenin Değişimi Toplumbilimsel İncelemeler**, Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Kıray, M.; Ereğli, B. **Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, İstanbul, (1984): İletişim Yayınları.
- Kongar, E. (1986): **Türkiye Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (1972): **İzmir’de Kentsel Aile**, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği.
- Köse, B. (2020): “Geçmişten Günümüze Aile”, **Değişen Toplumda Değişen Aile Sosyolojik Tartışmalar**, Ed. Nurşen Adak, Ankara. Siyasal Kitabevi.
- Kubın, G.B. (2018): Institutionalization Process In A Family Firm: A Case Study, ODTÜ, İnşaat Mühendisliği.
- Kurnaz, Ş. (1991): **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Bilim Serisi 4.
- Küçükçitir, A.Y. (2014): “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler Ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi” **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, sayı: 26, ss.177-201.

- Landes, D.S. (1995): “Giriş”, **Kapitalizmin Doğuşu**, Çev. Süleyman E. Gündüz, İstanbul, İnsan Yayınları, s. 7-37.
- Laslett, P. (1977): **Family Life and Illicit Love in Earlier Generations: Essays in Historical Sociology**. Cambridge, Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511522659
- Lumpkin, K.D. (1933): **The Family: A Study in Member Roles**, University of North Carolina Press.
- Mahler, M.; Pine F.; Anni, B. (2018): **İnsan Yavrusunun Psikolojik Doğumu**, İstanbul, Çev. Ali Nahit Babaoğlu Metis Yayınları.
- Malinowski, B. (2016): **Yabanıl Toplumda Suç ve Gelenek**, Çev. Şemsa Yeğin, İstanbul, İthaki Yayınları.
- Mardin, Ş. (2019): **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991): **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marshall, G. (1999): **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mills, T. A. (1967): **The Sociology of Small Groups**, Prentice-Hall.

- Morgan, L. H. (1994): **Eski Toplum**, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Payel Yayınları.
- Mount, F. (1983): **Subversive Family**, London, Unwin Paperbacks.
- Mowrer, E.R. (1927): **The Study of Family Disorganization: An Introduction to Sociological Analysis**. Chicago, The University Of Chicago Press.
- Nisbet, R. (2016): **Sosyolojik Düşünce Geleneği**, İstanbul, Paradigma Yayınları, Çev. Yusuf Kaplan
- Ortaylı, İ. (2018): **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, TİMAŞ Yayınları.
- Ougburn, W.F.(1938): “The Changing Family”, **The Family**, 19(5): 139-143.
- Öncü, A. (1975): “Perspectives on Urban Research”, **Current Turkish Thought**, s.3.
- Öncü, A. (1975): “City Size and Occupational Structure”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**. s.3.
- Öncü, A. (1988): “The politics of the urban land market in Turkey: 1950-1980”, **Inter national Journal o f Urban and Regional Research**, 12(1), 38- 63.
- Özbay, F. (1982): “Ev Kadınları”, **Ekonomik Yaklaşım** Cilt: 1, Sayı:1.
- Özbay, F. (2017): **Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus**, İstanbul, İletişim Yayınları.

- Parry, J.; Bloch, M.(Eds). **Money and the Morality of Exchange**, Cambridge, (1989): Cambridge University Press.
- Play, F. : “Avrupa İşçilerinden Bir Monografi Örneği (1947–1949)”, Çev. N. Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Sayı: 4–5, s. 223–258.
- Pollock, L. A. (1983): **Forgotten children: Parent-child relations from 1500 to 1900**, Cambridge, Cambridgeshire, Cambridge University Press.
- Poster, M. (1989): **Eleştirel Aile Kuramı**, Çev. Hüseyin Tapınç, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Sadıkoğlu, Z.Z (2019): “1920-1960 Yılları Arasında ABD’de Aile Sosyolojisi”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, s. 215-253.
- Sahlins, M. (2015): **Akrabalık Nedir, Ne Değildir?**, Çev. Asena Pala, Ankara,.Dipnot Yayınları.
- Sahlins, Marshall D. (2016): **Taş Devri Ekonomisi**, Çev. Taylan Doğan, Şirin Özgün, İstanbul, Bgst Yayınları.
- Sami, Ş. (1878): **Kadınlar**, İstanbul, Gündoğan Yayınları.
- Sancar, S. (2020): **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Sasby, J. (1983): **Romantic Love and Society**, London, Penguin Books Ltd.

- Sayın, Ö. (1990): **Aile Sosyolojisi- Ailenin Toplumdaki Yeri**, İzmir., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sennet, R. (2016): **Kamusal İnsanın Çöküşü**, Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz İstanbul, İletişim Yayınları.
- Shorter, E. (1976): **The Making of the Modern Family**, London.
- Simmel, Georg (2009): “Metropol ve Zihinsel Hayat”, **Bireysellik ve Kültür**, Çev. Tuncay Birkan. İstanbul, Metis Yayınları, s. 317-329.
- Sinatti, G. (2008): “The Polish Peasant Revisited Thomas and Znaniecki’s Classic in the Light of Contemporary Transnational Migration Theory”, **Acta Sociologica**, Vol. 2.
- Sjoberg, G. (1965): **The Preindustrial City: Past and Present**, Free Press.
- Sombart, W., (1993): “Kapitalizm Öncesi İktisadi Görüşler”, **Kapitalizm ve Din**, Der. M. Özel, İstanbul, Ağaç Yayınları.
- Stone, L.(1977): **The Family: Sex and Marriage in England 1500-1800**, Harper Torchbooks.
- Şahin, M.C. (2017): “Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi: Dönemler, Şahıslar ve Ana Yönelimler”, **İslami İlimler Dergisi**, Yıl: 12 Cilt:12 Sayı:1, s.7-41.
- Şatıroğlu, A. (2011): “Türkiye’de Kent Araştırmalarının Değişimi”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 22. Sayı, s. 347-363.

- Şenyapılı, T . (1978): **Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu**, Ankara, ODTÜ Yayınları.
- Talas, C. (1981): **Toplumsal Politikaya Giriş**, Ankara, S Yayınları.
- Tanyeli, U. (2004): “Düşlenmiş Rasyonalite Olarak Kent: Türkiye’de Planlama ve Çifte Bilinçlilik”, **İlhan Tekeli için Armağan Yazılar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. (1979): “Türkiye Kentlerinde Apartmanlaşma Sürecinde İki Aşama”, **Çevre**, s.4-79.
- Thomas, W.I.; Znaniecki, F.W. (1927): **The Polish Peasant in Europe and America**. Chicago University of Chicago Press and Boston, Gorham Press.
- Timur, S. (1972): **Türkiye’de Aile Yapısı**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Toffler, A. (1980): **The Third Wave**, New York, William Morrow.
- Tolan, B. (1977): **Büyük Kent Sorunlarına Toplu Bir Bakış**, Ankara, AİTİA Yayını, no: 99.
- Tomanbay, İ. (2002): “Sosyal Rehabilitasyon-Sosyal Geriatri”, **Geriatri**, Ed.Yeşim Gökçe Kutsal, Ankara, s. 248-259.
- Tönnies, F. (2019): **Cemaat ve Cemiyet Deneysel Kültür Biçimleri Olarak Komünizm ve Sosyalizm İncelemesi**, Çev. Emre Güler, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları.

- Türkdoğan, O. (1977): **Yoksulluk Kültürü: Gecekonduların Toplumsal Yapısı**, İstanbul, Dede Korkut Yayınları.
- Uhlig, H. (2001): **Avrupa'nın Anası Anadolu**, Çev. Yasemin Bayer, İstanbul, Telos Yayınları.
- Unat N. A. (der.). (1979): **Türk Toplumunda Kadın**, İstanbul, TSBD.
- Üstel, F. (2021): **Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Veblen, T. (1918): **The Instinct of Workmanship and The State of The Industrial Arts**, New York, B.W Huebsch.
- Waller, W. (1951): **The Family: A Dynamic Interpretation**, Ed. Reuben Hill, Dryden Press
- Weber, M. (2010): **Şehir: Modern Kentin Oluşumu**, Çev, Musa Ceylan, İstanbul, Yarın Yay.
- Wrigley E. A. (2008): "Population history: recent changes and current prospects", *Local Population Studies*, s. 7-8.
- Yasa, İ. (1970): "Gecekondu Ailesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, s. 9-17.
- Yasa, İ. (1970): "Geçiş Halinde Bir Aile Tipolojisi", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 25 (04).

- Yay, S. (2014): “Tarihsel Süreçte Türkiye’de Sosyal Devlet”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, Cilt: 3 Sayı: 9, s. 147-162.
- Yelken, R. (1999): **Cemaatin Dönüşümü**, Ankara, Vadi Yayınları.
- Zadil, E. (1949): “İstanbul Mesken Meseleleri ve Gecekonduklar”, **İçtimai Siyaset Konferansları**, Cilt: II, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü.
- Zihnioğlu, Y. (2003): **Kadınsız İnkılap**, İstanbul, Metis Yayınları.
- Zubritski Y., Mitropolski; **İlkel Topluluk, Köleci Toplum ve Feodal Toplum**, Çev. Kerov, V. (1980): Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları.

EKLER

Grup 1: Baskın/ Yönetici Aile

Kod	Cinsiyet	Yaş	Semt	Rol	Ekonomi
K1	Erkek	72	Esenler	Baba	Orta Alt
K4	Kadın	35	Bağcılar	Gelin	Orta Üst
K5	Kadın	59	Bahçelievler	Gelin/Kardeş	Orta Üst
K6	Erkek	61	Beykoz	Abi	Orta
K8	Erkek	63	Esenler	Abi	Orta Alt
K9	Erkek	59	Sarıyer	Abi	Orta Alt
K11	Kadın	51	Sarıyer	Gelin	Orta Alt
K12	Kadın	62	Esenler	Gelin	Orta Alt
K15	Erkek	67	Beykoz	Abi	Orta Üst
K16	Kadın	65	Beykoz	Gelin	Orta Üst
K17	Kadın	50	Sarıyer	Gelin	Orta Alt
K19	Kadın	47	Bakırköy	Gelin	Orta Üst
K20	Erkek	62	Beykoz	Abi	Orta
K23	Kadın	63	Bahçelievler	Gelin	Orta Üst

Grup 2: Ayrılmış/ Sessiz Aile

Kod	Cinsiyet	Yaş	Semt	Rol	Ekonomi
K3	Kadın	46	Beylikdüzü	Gelin	Orta Alt
K7	Kadın	46	Beylikdüzü	Kız	Orta
K10	Kadın	37	Bağcılar	Gelin	Orta
K18	Kadın	53	Bayrampaşa	Gelin	Orta
K21	Kadın	55	Esenler	Gelin	Orta Alt

Grup 3: Gençler

Kod	Cinsiyet	Yaş	Semt	Rol	Ekonomi
K14	Kadın	24	Esenler	Kız	Orta Alt
K22	Kadın	28	Bahçelievler	Kız	Orta Üst
K24	Kadın	26	Bakırköy	Kız	Orta Üst